

ERUDITIO – EDUCATIO

Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho
A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2015/2
(10. ročník)

Zakladajúca hlavná redaktorka:

Margit Erdélyi

Hlavný redaktor:

József Liszka

Redakčná rada:

Prof. Ing. Sándor Albert, CSc.; Prof. PhDr. Zsolt Cséfalvay, PhD.; RNDr. Peter Csiba, PhD.; Prof. PhDr. Margit Erdélyi, CSc. (predseda); Prof. Dr. Hans-Joachim Fischer; Prof. Dr. Csaba Földes, DrSc.; doc. Dr. Mária Kovátsné Németh; doc. PhDr. József Liszka, PhD.; Prof. PhDr. ThDr. Imre Peres, PhD.; Prof. PhDr. PaedDr. János Perhács, CSc.; Prof. Ing. Veronika Stoffa, CSc.; Prof. Dr. András Szabó, DrSc.; Prof. Dr. Péter Szabó, PhD.; doc. László Szarka, CSc.; doc. Dr. József Tölgyesi; Prof. Dr. János Varga J., DrSc.

Odborní recenzenti tohto čísla:

doc. PaedDr. Peter Andruška, PhD.; doc. Attila Simon, PhD.; PaeDr. Szabolcs Simon, PhD.; doc. PhDr. László Szarka, CSc.; doc. PhDr. Mária Žiláková, PhD.

Jazyková úprava:

Sándor János Tóth

English abstracts reviewed by:

Andrea Puskás

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR – program Kultúra národnostných menšín

2015

Eruditio – Educatio • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-35-3260-627 • E-mail: lizskaj@selyeuni.sk • Redakčná asistentka: Szilvia Hanusz • Preklady: Piroška Zakar • Obal a tlačiarska príprava: Szabolcs Liszka, Cool Design, Komárno • Tlač: Štatistické a evidenčné vydavateľstvo tlačív, a.s., Bratislava • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • jún 2015 • Náklad: 200 ks • Periodikum je nepredajné • <http://eruditio-educatio-hu.webnode.hu/>

Obsah

ŠTÚDIE	5
Šenkár, Patrik: <i>Znázornenie básnického hlasu hľadania žitia v zbierkach I. M. Ambruša do milénia</i>	5
Vlnka, Jaroslav: <i>Prekračovanie hraníc v próze Pascala Janovjaka</i>	29
Vitézová, Eva: <i>Súčasná slovenská povest'</i>	36
Tóth, Sándor János: <i>Relatívne voľný slovosled slovenčiny a maďarčiny</i>	46
Halász, Ivan: <i>Uhorské voľby a slovenská literatúra</i>	62
Alica Kurhajcová: <i>Kossuthov kult vo verejnom priestore hornouhorských miest. Rozlúčka s „génium národa“</i>	77
Horváth Kornélia: <i>O poézii Jánosa Gécziho a o jeho básnickej zbierke <i>Jutunk, de mire, édes úr?</i></i>	90
Gašparovičová, Jana: <i>Bardejovská humanistická škola a jej významní rektori</i>	97
Benčatová, Ľudmila: <i>Patrí učebnica k nevyhnutným a k základným pomôckam na vyučovacej hodine?</i> ...	107
Gunišová, Denisa–Duchovičová, Jana: <i>Vizuálne stvárnenie obsahu učiva prostredníctvom mentálnej mapy ako prostriedku zmysluplného učenia</i>	115
MATERIÁL Y	125
Šenkár, Patrik: <i>Hrádže – pevné symboly Žitného ostrova (alebo pripomeňme si ničivú povodeň pred polstoročím údajmi i literárnym spracovaním)</i>	125
RECENZIE	131
Andruška, Peter: <i>Tučná, Eva ed.: <i>Invencie, interpretácie, mystifikácie V.</i></i>	131
Jončev, Zsolt: <i>Klempa, Jozef: <i>Moje skúsenosti za svetovej vojny</i></i>	136
Tóth Sándor János: <i>Dudová, Katarína: <i>Prehľad slovenskej morfosyntaxe s cvičeniami</i></i>	138
SPRÁVY	141
<i>Podujatia slovakistov v akademickom roku 2014/2015</i>	141
ZOZNAM AUTOROV	143

Znázornenie básnického hlasu hľadania žitia v zbierkach I. M. Ambruša do milénia

Šenkár, Patrik

Describing the Poetical Voice of Finding Life in the Collection of I. M. Ambruš Until the Millennium

Abstract

The paper provides an objective account and analysis of the poetry of Ivan Miroslav Ambruš until the year 2000. It explores his poetical collection by using the method of objective - subjective interpretation from his debut (1977) until the above mentioned period. It is based on the original works as well as his previous collection titled *I have been Looking for you Since Then (Odvtedy ťa hľadám)*. It highlights Ambruš's typical thematic stratification, motive features as well as poetic (literary-theoretic) means, as a result of which he has become one of the most outstanding Slovak poets in contemporary Romania. The account is based on available theoretical reflexions and the investigation of literary and cultural studies. However, his sphere of authority is gradually being limited to his individual poetical collections, respectively his poems, which are published in the 'legendary' collections of Slovaks in Romania, in *Variations (Variácie, 1978-1994)*.

Key words: national existence, Slovaks in Romania, universality, poetic testimony, interpretation, continuity.

Kľúčové slová: národnostná existencia, Slováci v Rumunsku, univerzálnosť, básnická výpoveď, interpretácia, kontinuálnosť.

Čaro zlučovania prvkov a vytváranie nových látok je podstatou vesmírnej hmoty a čaro zlučovania slov je podstatou básnického sveta... chémia a poézia sú rub a líce tej istej mince. Na jednej strane je vyrytá hodnota, na druhej podobizeň bohyně... Keďže prírodné vedy a poézia žili vo mne v úplnej harmónii, nemal som z čoho vyberať. Obe sú náplňou môjho života a tým aj zostanú... každá napísaná báseň je prežitím, je odlomeným kúskom z môjho vnútra... Literatúru pokladám za... omrvinku dobra... Bez básnikov a bez poézie svet by bol chudobnejší alebo by ani nebol. Táto symbióza je prirodzená... Poézia a život sú v permanentnej rezonancii... slová sú najväčším božským darom, majetkom, ktorý vlastní jedine človek. Myslíme v slovách a všetko sú slová... Stále ma fascinuje magická sila slov, ktorá sa prejavuje hádam najväčšmi v básnických výpovediach, keď združovanie slov sa premieňa na umenie... Slová robia človeka človekom, básnika básnikom... Slová skrývajú v sebe tajomné čaro a sú nosičmi medziludských vzťahov. A práve básnik môže pozdvihnúť slová do inej roviny...

(Farkašová 2015, 40–41, 46, 48)

Pohľad na človeka prostredníctvom kultúry prináša veľkú rozmanitosť ľudského konania v rôznych geografických priestoroch a v spoločnosti vôbec, ako aj zvláštnu väzbu medzi individuálnym správaním a kultúrnym kontextom, v ktorom prebieha. Pri hľadaní rôznych foriem psychického fungovania hlavnú

aktivitu zohráva spojitosť medzi prírodnými a kultúrnymi činiteľmi, ako i psychickými produktmi v rámci jednej kultúry. Dolnozemskí Slováci zohrali tvorivú úlohu pri vytváraní nových kultúrnych tradícií. Takéto novovytvorené kultúrne hodnoty „... sú výsledkom syntézy jednotlivých zložiek slovenskej národnej kultúry, ako aj kultúrnych vzorov, ktoré si osvojili v novej domovine“ (Dováľová 2001, 31).

Súčasťou slovenského národného kultúrneho kontextu je aj tvorivá aktivita Slovákov žijúcich za hranicami pôvodnej vlasti. Keď hovoríme o ich národnom povedomí, myslíme na pevné a pestované vzťahy, ktoré má jednotlivec k svojmu národu: k jazyku, národným tradíciám, národnej histórii, národnej kultúre. Tieto atribúty by preto „... mali tvoriť komplex hodnôt, ktoré by mal každý, či už materský alebo zahraničný, menšinár pokladať za svoje a definovať sa skrze ne“ (Štefanko 1997, 81).

Poézia špecifickým spôsobom plní zodpovednú úlohu štrukturálneho spoluformovateľa autentickej národnej a kultúrnej identity svojich tvorcov. V rámci nich dôležitú úlohu zastrešuje interpretácia rôznorodých textov. Cieľom takýchto prístupov býva odhalenie poľa pre čo najefektívnejšie pôsobenie literárneho diela. Humanistické krédo každého umenia sa prejavuje „... v úsilí vysloviť vlastným jazykom náznakov pochopenia kritérií pre určenie zmyslu ľudskej existencie a pomocou špecifických vyjadrovacích prostriedkov umenia stimulovať rozvoj tvorivých schopností človeka“ (Hajko 2013, 13). Život básni dáva vnútorná „melódia“ obrazov a významov, akýsi súzvuk zážitkov a prežívania ľudskej situácie – vymedzenej individuálne i kontextovo. Vo svete má básnik špecifické postavenie, možnosť výberu z množstva tém, ktoré odpradáva fascinujú aj filozofov i ľudí vôbec – a to od samého zrodu poézie. Metafora sprevádzajúceho poznania špecifického bytia básnika však vytvára aj ďalšiu interpretačnú vrstvu. Báseň sa vtedy rozrastá o rozmer poznania v kontexte, v ktorom „... sa rodí básnické vzdorovité gesto poznania aktuálneho prebývania...“ (Babiak 2009, 239-240). Moderná, súčasná báseň „... nie je nezrozumiteľná; významovo je polyvalentná. A to je už niečo celkom iné. Súčasnú báseň si každý človek môže vysvetliť podľa svojho: v tom je jej hodnota a krása“ (Hronec 1979, 9-10). Každé čítanie je preto v prvom rade hodnotením a až potom čímkolvek iným; ním sledujeme estetickú vyspelosť. Čítanie i hodnotenie „... sú vecou životnej pohody a psychickej vyrovnanosti... Každý text si čitateľ modeluje podľa obsahov vlastného vedomia...“ (Hronec 2012, 10). Vytvára pritom obojstranný estetický zážitok, ktorý „... sa vynára zo združovania slov, je vlastne tá neopakovateľná krása, ktorá bolí tak zvláštne a básnik ju cíti, keď ona vyrastá v jeho myslení.“ (Ambruš 2014, 129).

Básnik jemného cítenia, ktorý je schopný elegantnej irónie či autoirónie – Ivan Miroslav Ambruš – sa narodil 24. júna 1950 v Nadlaku. Základnú školu a lýceum absolvoval v rodnom meste, potom študoval chémiu a fyziku na univerzite v Temešvári a Bukurešti. Kratšiu dobu po absolvovaní vysokoškolských štúdií pôsobil v obci Tătărăuși v Moldove, od roku 1976 až dodnes vyučuje chémiu v Nadlaku. Po príchode do rodiska sa zapojil ako zakladajúci člen do činnosti miestneho literárneho krúžku, ktorý sa čoskoro konštituoval ako slovenský literárny krúžok a prijal meno Ivana Krasku. V roku 1990 bol zvolený za predsedu tohto krúžku, ktorý sa neskôršie premenil na Spolok, od roku 1994 sa z neho konštituovala Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku s literárnou zložkou,

ktorej predsedom bol práve Ivan Miroslav Ambruš, pričom mal aj funkciu tajomníka spoločnosti. Po smrti Ondreja Štefanku (2008) bol zvolený za predsedu celej spoločnosti. Prijal i funkciu zodpovedného redaktora Vydavateľstva Ivan Krasko. V roku 2008 bol zvolený za šéfredaktora časopisu Dolnozemský Slováč a o rok začal pracovať aj ako redaktor v časopise Naše snahy (Naše snahy plus). Od roku 1990 je členom Zväzu spisovateľov Rumunska. Stal sa i čestným členom Spolku slovenských spisovateľov na Slovensku a členom Únie slovenských spisovateľov, umelcov a kultúrnych pracovníkov mimo územia Slovenska (1991). Je držiteľom viacerých literárnych cien Zväzu rumunských spisovateľov i aradskej pobočky zväzu.

O životných peripetiách Ivana Miroslava Ambruša sa zmieňuje veľké množstvo literárnovedných publikácií na Slovensku, v rodnom Rumunsku i zahraničí. O jeho akceptácii svedčí aj fakt, že literárna tvorba tohto básnika je spomínaná aj v platných akademických Dejinách slovenskej literatúry. Uvádza sa v nich, že „Ambruša charakterizuje subtilnosť výpovede. Silné emocionálne pohnútky a oddávanie sa čistým, najúprimnejším citom hýbu jeho básnickým svetom“ (Babiak 2004, 451), vďaka ktorému sa „... zaradil medzi najlyrickejších slovenských dolnozemsých autorov“ (Sedláková 2009, 744). Azda aktuálne informácie (akýsi medailón s ukázkou z tvorby) o tomto lyrikovi podávajú o. i. aj Slovenské pohľady (Šenkár 2014, 139). Úryvky z jeho tvorby nájdeme aj v nespočetných publikáciách (pars pro toto: Kmeťová – Mótovská 2005, 560-562, resp. Baláž 2008, 291-295). Bibliografické heslá o jeho poetickej tvorbe sú po určité obdobie zahrnuté aj vo viacerých zborníkoch (pozri napríklad Kolektív autorov 1994, 352-353). Všade sa tak či onak zdôrazňuje, že Ambruš je v podstate „... človekom kontaktným, človek nadväzovania vzťahov, komunikácie, rozhovoru... Lásku a krásu hľadá v prvom rade vo svete ľudí a jeho duchovné korene sú hlboko zapustené v tomto panónskom blate – alebo dolnozemskej zemi kanaanskej...“ (Babiak 2014, 8). Aj v pozadí toho sa v roku 2010 stal laureátom Ceny Ondreja Štefanka za svoj príspevok k rozvoju a propagácii slovenskej literatúry tvorenej v slovenskom zahraničnom svete.

Po stopách svojho otca Ondreja Ambruša, ktorý tiež písal verše, sa Ambruš vydal ešte počas stredoškolských štúdií v Nadlaku; uverejňovať však začal až neskôr. Jeho absolútnym debutom sú verše publikované v Matičnom čítaní (Zvoní, Ak to je láska, Možno). Neskôr nasledovali samostatné básnické zbierky (do milénia): Dva hlasy (spolu s Ondrejom Štefankom, 1977), Za cenu života (1981), Dievča noci (1984), Dva hlasy II alebo Dvojhra pre štyri oči a dve perá (spolu s Ondrejom Štefankom, 1987, reedícia 2006), Grafické znázornenie vývinu lásky (1994), Básne z tmavej komory (1996, reedícia 2008), Odvtedy ťa hľadám (súborné dielo, 2000). V rumunčine rozsiahly výber z jeho básnickej tvorby vyšiel napríklad v antológiách Confesiuni pe un papirus (Papyrusové vyznania, 1991, 53-90, 66 básní), Călătorind în țara făgăduinței – o antologie de poezie slovacă contemporană (Cestovanie v zaslúbenej krajine – antológia súčasnej slovenskej poézie, 1997, 160-163, 5 básní) a samostatne v knihe În liniște ninge cu cuvânt (V tichu sneží slovom, 1997). Jeho básnická tvorba bola preložená do nemčiny, maďarčiny, srbčiny, ukrajinčiny a esperanta. V esperante mu vyšlo niekoľko textov v zbierke Ozveny po výkriku. 7 slovenských básnikov z Rumunska – Eho

de niaj krijoj. 7 slovakaj poetoj el Rumanio (1996, 57-75, 8 básni v slovenčine a 8 básni v preklade do esperanta). Aj z týchto činov je zrejmé, že literárna tvorba Ambruša je „... dnes už nesporne dôležitou..., nevyhnutnou konštitutívnu zložkou tejto literatúry. Ivan Miroslav Ambruš totiž aj ako tvorivá osobnosť, aj jeho dielo stojí pri začiatkoch... etapy vývinu slovenskej literatúry v Rumunsku...“ (Anoca 1997b, 130).

Ambruš vstúpil do sveta poézie so zámerom tvoriť zmysluplnú lyriku. Jeho básnickému naturelu najviac vyhovujú polohy súkromia, najmä témy intímne. Básnikove verše pôsobia kultivovane a, prirodzene, subjektívnou básnickou optikou dokumentujú pohľad na svet. Ambruš ho vidí v súvislostiach, teda v širšom spektre rôznorodých vzťahov, pričom skúma záhady akejsi ľudskej ľúbosti. Jeho prítomnosť v slovenskej dolnozemskej literatúre je neprehliadnuteľná, nakoľko vypovedá o prínose do rozmanitosti (aj) tohto fenoménu. Nezávisle od toho, či „... z básnickej tkaniny ušije hold domovine alebo žene, či sa v jeho veršoch iskrí nedozerný časopriestor alebo v nich vibruje vedomie úzkosti a bolesti, nitky chemickej či fyzikálnej terminológie sa do nej zakaždým votkávajú subtilne a prirodzene...“ (Räu-Lehotská 2010, 43). Hlboká súvislosť medzi nositeľom poetickosti a znalcom exaktných vied sa v jeho tvorbe prejavuje aj v nepretržitej snahe o opodstatnenie citového vzťahu (najmä medzi mužom a ženou). Ambruš „... je jedinečným básnickým zjavom, a to nielen vo svojej domovine. Základnou myšlienkou v jeho tvorbe... je komplexné chápanie sveta“ (Kníchal 2011, 31). Skúma údel človeka a svojim čitateľom ponecháva nádej na spásu. Ako najemocionálnejší básnik v kontexte slovenskej poézie v Rumunsku, je predovšetkým typom básnika apolónskeho. Jeho básnická výpoveď sa časom postupne výrazne zintímňuje a psychicky zvnútorňuje. Osobitnou kvalitou autorovej básnickej tvorby „... sú pôsobivé a nezvyčajné básnické obrazy, v ktorých sa prelína skutočné so snovým, neskutočným a ktoré vlastne Ambrušovej poézii dodávajú univerzálnejší významový a noetický rozmer“ (Harpáň 2014a, 59). Jeho básnická tvorba preto „... patrí k základným hodnotám slovenskej menšinovej poézie v Rumunsku“ (Resutík 1982, 153). Skutočne sa vždy usiluje o „čisté“ slovo cez ľúbostnú lyriku. Vzťah k žene a zemi, vlasti i materinskému jazyku je až v romantickej zhode; je vážny a hlbavý, vie, čo chce. Poetické dielo Ivana Miroslava Ambruša je preto „... kultivovanou reflexiou vnútorného človečenského sveta, v ktorom sa prostredníctvom labyrintu protirečení, túžob či pochybností vedie večný zápas o naplnenie skutočného zmyslu a významu našej existencie... sa tento intímny zápas odohráva nielen na pozadí prežívania rôznorodých podôb lásky... ale aj v korelácii s potrebným ľudským nadhľadom...“ (Cabada 1998, 9). U Ambruša „... badať bytostnú potrebu dotvárať možnosti jazyka podľa vlastného cítenia, vnútorného zážitku“ (Bartolomejová – Cutlac 2008, 32). Hlavnou témou jeho poézie je láska, ktorá sa stáva jednotiacim princípom, umožňujúcim prelínanie sa rôznych javov, hodnôt a vecí. Ambruš svojou „... bohatou a kultivovanou vyjadrovacou schopnosťou, skúmajúc podoby krásy, lásky, rodinného života, vzťah dolnozemskeho človeka k zemi a jazyku hlboko začiera do prapodstaty duchovného bytia dolnozemskej society“ (Čáni 2005, 132). V jeho lyrickom diele sú teda prítomné zdroje slovenskej tvorivej vitality. Jeho hlas akoby obrátený do vnútra intímnych vecí skrýva v sebe aj mimoriadnu ľudskú energiu pri reflektovaní reality na základe hlbokej ľudskej,

až osobnostnej zúčastnenosti. Táto poézia znepokojuje i poteší, má svoje tajomno i súzvuk. Básnik neopisuje vzťahy medzi mužom a ženou, ale vytvára ich, skúma, analyzuje a pomenúva. Neraz „... kladie do opozície vonkajší svet a svet vnútorný, teda píše o vzťahu „my a oni!... je to... jednota v protikladoch...“ (Andruška 2010a, 89). V básnickej tvorbe vo svojej obraznosti prechádza z jedného skupenstva do druhého a metaforicky preniká k jadrú: aj preto ho Oldřich Kníchal nazval alchymistom slova. Básnická cesta (vývinová krivka) Ambrušovho diela sa uskutočňuje v reálnom čase a priestore, menej reálny (opodstatnený a literárne, mravne pôsobivý) je aj jeho vlastný subjektívny svet; je tu akási dvojjednosť básnikovej ľudskej aj autorskej (tvorivej) existencie. Ambrušove básne „... sú citovo našké, bezprostredne vyjadrujú realie, jeho prístup k tvorbe je individuálny, plný symboliky, nostalgie a odchodov“ (Nacu 2010, 47). Ambruš „... nehluchne, s citlivou analýzou, kultivovane tvorí poéziu krásnej prostoty, v ktorej sa zrkadlí dolnozemský svet, hodnoty lásky, práce, dolnozemskej nezdolnosti a pamäti... jeho bytostná potreba krásy ho vedie k hľadaniu a hľadačstvu podstaty poézie, všeludských i osobných hodnôt, kde lásku striedajú témy domoviny, koreňov, tradícií, bytia a života v dolnozemských priestoroch“ (Hrklová 2010, 40-41). Fyzikálne zákony objektívne pôsobia všade rovnako, ale v Ambrušovej poézii majú inú dynamiku, rôznorodú dimenziu: sú transformované do formy básní (lexiky, trópov, figúr). Aj preto je básnicko-učiteľský graf vývinu tohto poeta vyvážený. Od počiatku teda „... má stúpajúcu tendenciu. Učiteľská os x a básnická os y evidentne zaznamenávajú rast. Učiteľská povzbudzuje básnickú“ (Murgašová 2010, 69).

Môžeme vysloviť myšlienku, že jedným zo základných publikačných pilierov Ivana Miroslava Ambruša v kontexte slovenského literárneho vývinu pri jeho začiatkoch v socialistickom Rumunsku bol priestor, ktorý mu ponúkol zborník Variácie. Práve v ňom od roku 1978 až po rok 1992 o. i. publikoval svoje literárne práce (poéziu pre dospelých, pre deti a mládež, prózu). Spolu počas tohto obdobia v nich vyšlo 115 básní pre dospelých, z ktorých Ondrej Štefanko ako editor do Ambrušovho súborného diela s názvom Odvtedy ťa hľadám (2000) zaradil presne 100. Tie vlastne Štefanko uviedol pod názvami jednotlivých cyklov: Biele plecia, Básnikova rana, Láska je veda, Byť užitočný slovám, Nadložená dvojitosť. V týchto veršoch si Ambruš akoby programovo vytyčil cieľ pre seba samého ako básnika: rozradostniť ľudí i prírodu (kvety). Všetko je pre neho hrou v pozadí spomienok, od ktorých je potrebné uniknúť. Táto cesta je však poznačená hľadaním vykúpenia seba samého v aspekte potrebného zabúdania. Lyrický subjekt musí dosiahnuť stav vyrovnania aj napriek nepriaznivým okolnostiam, ktoré symbolizuje silný vietor. Ten akoby (poeticky) sfúkol do tváre už skoro zabudnuté empírie krásnych chvíľ muža a ženy. Napriek tomu, že tie už zarástli machom, lyrický subjekt túži po tom, aby sa žena ako bájna bytosť transformovala z vetra na dážď či krajec chleba. Symbol rázcestia značí potrebu rozhodnutia o znovuoobjavení lásky, ktorá v aktuálnom chápaní lyrického subjektu stojí aj na začiatku akéhosi konca. Koniec symbolizuje noc, ktorá nesie v sebe mlkvosť stroskotajúcej záhadnej ženy, ved: „Túžby najkrajšie ďaleko / v spomienkach a sladkých náručíach ležia“ (Barboričá [ed.] 1978, 28: Noc). Človek sa však musí učiť najmä pre budúcnosť (pre zajtrajšie vystúpenia) a identifikovať prirodzenú stratu najbližšej. Tento pocit je však v povedomí lyrického subjektu kom-

penzovaný zistením, že jar života je skrytá v krásach farebného sveta. Mesiac sa v jeho duši pomaly stráca a on sa musí obrátiť do chrámu vlastnej tichej duše, kam vedú všetky cesty. Pretínanie tichosti slova je však možné len opretím sa o spomínaný vietor. Vďaka tomu sa dozaista ozve krehká, ale pritom čudná mágia a z tejto poetickej situácie vystúpi žena ako rozochvená breza. Báseň je teda liekom i hrou, splodená myslou ženy. Dôležitým atribútom konotácií lyrického subjektu je očakávanie a túžba po zabudnutí. Ono však neprichádza, ba odchádza. Aj napriek tomu „... bolo krásne / Snívať / O slúbených návratoch / V ktoré už ani vtedy / Nikto neveril“ (Anoca – Barboričá – Štefanko [eds.] 1981, 27: A predsa bolo krásne). Kamenné kvety a zamrznuté rieky ešte spomínajú na letokruhy najkrajšej lži tohto iskrivého citu, ktorý je však akoby uzavretý v kruhu s rozštiepenými časticami. Cesty sa navzájom hľadajú, i keď utekajú vždy iným smerom. Túžia sa dopĺňať, ale vytvárajú len akýsi symbolický plač v tmavom nocturne. Dosahujú len tichú pláň omamnosti, ktorú vnímavý čitateľ môže identifikovať iba vtedy, keď sa mu núkajú otvorené okná poézie.

Ako červená niť tragických udalostí ľudskej histórie sa aj vo vzťahu muža a ženy objavuje pocit neistoty (až skepsy): žena je stálou hádankou, korienkom sklamaní, výslednicou (ne)vyslovených nepokojov. Napriek tomu lyrický subjekt túži po nežnom vzplanutí s ňou. Identifikuje však, že zahryznutie do takéhoto trpkého jablka je v pozadí akéhosi tušenia odchodu. Žena sa pritom opäť poeticky zmieša s vetrom, a preto nesie v sebe determinovanú možnosť stroskotania vzťahu. Lyrický subjekt však verí a túži, nakoľko v jeho chápaní jeden je zrkadlom toho druhého a „... láska je veda o sebe / ktorá sa sama premáha / sama seba váži / seba velebí...“ (Anoca – Barboričá – Štefanko (eds.) 1982, 9: Láska je veda). Láska je aj nepokoj z odpustených odlivov, ale dôležité je zachovať si jej dobré meno a často utajenú žiaru pri úsvite. Ona neprestajne striehne na city, opojí – až dusí – človeka často trpkými slovami, je tichým dažďom počas prechádzky životom. Konkretizáciou toho pocitu v chápaní lyrického subjektu je akási éterická žena, ktorá sa pozerá zvnútra slov a neustále uniká medzi písmenami. Je však dôležité dôverovať a nepotkýnať sa v slzách noci: autor sa preto snaží nielen o krásu, ale aj o zobrazenie skutočnosti. Tu vidíme spojenie poetickosti a reality, ktoré vytvára v symbióze racionálno-emocionálny podklad existencie človeka.

Noc symbolizuje zlú predtuchu samôt a ošialov, z ktorých je možné vykúpiť sa najmä poetickými modlitbami. Človek sa preto musí učiť zo znamení dávnych odchodov, vyhýbať sa konfliktom a neustále hľadať korene príčin. Láska je neprestajne prítomná v živote človeka – permanentne ju pripomína práve onen rozochvený vietor. Autor tento pocit opisuje aj vďaka vôni kvitnúcej Maruše a neustáleho kolobehu života, ved’ „... odchody sú čakaním na návrat / a všetko sa krúti v uzavretom kruhu...“ (Anoca – Barboričá – Štefanko (eds.) 1984, 7: Rozkvitanie tabakových kvetov). Na druhej strane si uvedomuje pravdu napísaných litier básní, ktoré v ňom evokujú akýsi pocit neistoty až bojácnosti. Aj z toho dôvodu je potrebné (v jeho chápaní) byť užitočný slovám myšlienke bytia. Tie vytvára práve citlivý človek-básnik z vnútra svojej duše. Jeho slovo je ozvenou či dušou chleba, ktoré vo vzťahu muža a ženy identifikuje čoraz väčšiu rozťažnosť až automatizmus. Básnik však zdôrazňuje potrebu pravdivosti aj počas lásky,

ktorú charakterizuje ako akúsi čudnú obludu. Ona je však presná ako chemická výpoveď či dva blížiaci sa elektróny, ktoré si nikdy neublížia. Ideálnym stavom je radosť po sklamaní a vôňa kvetov po daždi. Dôležité je v pozadí toho hľadať šťastie, dennodenne otvárať dvere radostiam života a nechať sa unášať krásou. Nemôžeme teda dopustiť, aby nás čas rozmrvil so svojimi ostrými zubami. Lyrický subjekt túži po nasýtenej láske a nachádzaní stratenej ženy-rusalky. K nim sa môže dostať aj využitím ciest vlastných spomienok. Tieto bájne bytosti, ktoré on vidí len cez noc, sú stelesnením kombinácie dobra a zla. Napriek tomu ich túži spoznať; chce blúdiť nocou, aby neprepásol jedinečnú a neopakovateľnú chvíľu ich tanca.

V pozadí tvorivej aktivity Ivana Miroslava Ambruša môžeme tvrdiť, že Slováci sa odjakživa aktívne podieľali na sociálnom, ekonomickom a kultúrnom živote Rumunska. Príkladom takýchto osobných zápasov o poéziu je aj zbierka *Dva hlasy*, ktorá predstavuje dve možnosti vyrovnávania sa so slovom, dva lyrické subjekty. Ambruš v nej prežíva svet emocionálne, obmedzuje sa na intímnu citovú sféru, vyjadruje bezprostredne uchopenú realitu. Jeho verše motivicky a prirodzeným postojom súvisia s rumunskou literatúrou. Básne pripomínajú literárnu tvorbu symbolistov (dialky, nostalgie, odchody); rád sa v nich autor hrá s kontrastmi, napätím, nepokojom. Neverí istotám, len po nich túži, zároveň sa ich aj bojí. Ambruš „... poznáva poéziu cez lásku a lásku prežíva cez poéziu... *Žena je v jeho poézii nadradeným pojmom*“ (Anoca 1997d, 81). Napriek všetkému táto žena zostáva najkrajšia, jediná, priam totálna. Básnické slovo Ambruša hovorí o hodnotách, pre ktoré sa oplatí žiť, je plné lásky k človeku a pochopenia pre citlivé záchvevy duše. Autorovi „... tisnú sa do pera realie rodného kraja a pocity ním určované. A predsa nejde o poéziu regionálnu – menšinovú... lebo naši básnici cítia, že ako v pôde, na ktorej stoja, je nahromadený odkaz tradície, tak pred očami sa otvárajú široké obzory“ (Kraus 1977, 7). Výber z tejto zbierky ako „kultúrnej kuriozity“ dokumentuje, že „... literárny prejav rumunských Slovákov chápeme v užších súvislostiach ako súčasť aj nášho literárneho prejavu a v širších súvislostiach ako prejav záujmu o celkové kultúrne dianie vo svete“ (Štilicha 1978, 138). Ambruš je básnik impresionistických lyrických nálad s vycibrenou obraznou vyjadrovacou schopnosťou. Jeho poézia je výrazom zápasu o podobu lásky, krásy, priateľstva. Charakterizuje ju jemný konverzačný štýl a úsilie o nenásilnú formu dialógu s čitateľom. Jeho tvorba je vlastne procesom vyhmatávania jazykového priestoru pre presné zachytenie myšlienkového diagramu. Je to „... poézia hodná pozornosti; skvie sa v nej lyricky chvejivý pátos a snúbia sa v nej dynamické prvky zápasu o hodnoty človeka našej prítomnosti“ (Štilicha 1978, 138-139). V tejto zbierke je evidentné emocionálne prežívanie sveta (teda citovosť), tematizácia a ontologizácia lásky ako princípu štrukturujúceho otázky existenčné a otázky súcna – hra so slovom, prítomnosť tzv. okazionalizmov, ktoré poukazujú na fakt, že si slovom, prostredníctvom poézie autor tvorí vlastný emocionálne podfarbený svet. Už v tejto básnickej zbierke sa črtá hlavná téma jeho poetickej tvorby: láska ako hľadanie princípu, ktorým sa človek primkyna k svetu. Jej vydanie bolo akýmsi prejavom pozornosti týmto básnikom, ale aj obrazom „... o tvorivom úsilí dvoch mladých básnikov, ktorí sú svojou tvorivou aktivitou rozhodnutí prispievať v pravom zmysle slova k spoločnému dobru v literárnych aj širších spoločenských súvislostiach“ (Andruška 1978, 23).

Básnická zbierka obsahuje 23 básní, v ktorých je centrálnym pojmom túžba a láska. Tento cit vyvoláva v lyrickom subjekte akési pocit viny a adekvátne spomienky v pozadí zabúdania na pery milovanej ženy. Vzájomnú dialku vytvára sen nadlackých vlín a chlad ortuťových očí platonickej lásky. Noc ako symbol nejasností však deklaruje akési poznanie o význame vzťahu v trojuholníku lyrický subjekt – láska – báseň, z ktorého sa postupne vynára do pozície víťaza poézia. Práve ona učí jednotlivca bleskovo (symbolicky) zrieknuť sa krásnych vlasov ženy. Pri určitej pokore však lyrický subjekt identifikuje neprivreté brány ženskej duše, z ktorej sa permanentne ozývajú hlasy, volajúce do náručia. Dôležitá je preto aj fyzická blízkosť a vzájomné poznanie vrások na ruke, ktoré symbolizujú skrytú bolesť a skúsenosť človeka. Symbol dažďa však koniec koncov zmyje túžbu, roztopí nádeje pustých chrámov a necháva v duši jednotlivca len pocit nostalgie na vábivé vône. Žena sa taktiež postupne stráca ako hviezda. Napriek tejto akejsi determinovanosti lyrický subjekt ide proti spomínanej noci: nepripúšťa krutú pravdu straty krotiteľky noci ani pri zrejmej odcudzenosti. Neochvejne však chce opäť veriť, zobudiť sa zo záhadného sna a tým zúžiť spomínanú dialku. Je to však možné len v noci, keď človek je schopný nadabíť na poklad živej vody a nepriamotou básnického slova destilovať nekonečno. Lyrický subjekt preto potrebuje akési duševné ticho a vzlet, veď v kútiku duše má výčitky svedomia, že: „*V opitosti / zabudol som na teba*“ (Ambruš 1977, 35: Posledný list). Vo voľnom (nadzemskom) priestore nachádza skrytú pravdu a skutočnosť, vďaka ktorej identifikuje prízemnú prelietavosť milovanej ženy. Toto poznanie v ňom vyvoláva prirodzené emócie strát a nálezov – teda potrebu prítomnosti ženského elementu v pozadí prípadných psychických odchodov: „*Vylúp ju zo seba / zakop jej prešlé kroky / rozbi zvony čo by na ňu spomínali / A predsa ešte bude žiť v tebe / skrytá / čo aj vo vyhnanstve ticha...*“ (Ambruš 1977, 37: Delenda Carthago).

V básnickej zbierke *Za cenu žitia* sa Ambruš taktiež venuje otázkam rôznorodosti vzťahov medzi mužom a ženou. Jeho presahy medzi láskou intímnu, mileneckou či rodinnou a ľudským životom sú veľmi pôsobivé: nechýba v nich irónia, nadhľad, ale ani trpkosť. V jednotlivých veršoch je identifikovateľné autorovo úsilie básnickým slovom zmocniť sa sveta, nepodriaďovať si ho, ale ani sa mu nevzdávať. Usiluje sa nájsť spôsob, ako preniknúť k často nepochopiteľnej a nedostatočne vysvetliteľnej podstate ľudského vnútra. Poéziu Ambruša preto nechápeme ako čisté veršovanie, ale ako stav vlastný jeho bytiu. Dôležitú časť knihy, ktorej vydanie Ondrej Štefanko nazval kultúrnou „udalostou“, Ambruš venuje veršom, v ktorých vyjadruje svoj vzťah k rodisku. Láska k domovine tvorí hlavnú os značnej časti zbierky a okolo nej sa točia ako obežnice Ambrušove lásky k žene. Láska nie je pre neho iba motívom, ale aj priam zmyslom poézie. Prvá časť zbierky má rozmanité tóny a postoje, raz vážne, inokedy ironické. Niekedy autor ako priamy účastník lásky „... *sám lúbi, raz je pozorovateľom, svedkom lásky, stojí obďaleč, aby súdil a hodnotil. Lásku najčastejšie vidí ako cit nenaplnený, neopakovaný, takže väčšina jeho básní je poznačená melanchóliou, ľahkým závanom smútku*“ (Štefanko 1983, 259). Druhá časť zbierky sa začína rozsiahlym cyklom *Nelada*, ktorá je vymyslená, bájna krajina, pripomínajúca básnikovu domovinu. Všade ho prenasleduje z čitateľského hľadiska pôsobivý obraz vidiny otca,

ktorý nemohol dokončiť svoje básnické dielo... Aj v častiach tohto cyklu cítiť lásku, ale jej dimenzie sú celkom iné. Láska je tu cit, ktorý sublimuje, cibrí vzťah k veciam a blízkym, hoci ich výsledok máva často horkú príchuť. V tretej časti zbierky sa básnik vracia k samotnej láske, ktorá je už abstraktnejšia. Vyjadrujú sa v nej širšie súvislosti s okolitým svetom, v jeho celistvosti a bohatosti autor dáva veršom nádyh filozofických prienikov pod povrch vecí; hľadá existenčné a poetické istoty. Vzťahy, väzby, súvislosti sú akoby koncentricky zorganizované okolo centrálného autorského princípu. V tomto priestore sa konkretizujú aj obrazy rodného spoločenstva, jeho geografické a kultúrne súradnice, teda aj spätosť so životným krajom. V tejto zbierke možno objaviť aj antropologické paradigmy panónskeho archetypu, ako na to upozornil Michal Harpáň (motív otca, matky, starého otca, starej matere). Vyskytujú sa v nej aj verše, usilujúce sa postrehnúť a vysvetliť postavenie súčasníka vo svete, pozíciu moderného človeka, ktorý práve rozumom relativizuje samotnú existenciu. Autor v niektorom cykle „... vychádza z nadlackého slovenského folklóru, pretavuje ho a obohacuje o nové poetické valencie. Čiastoť voľného verša je miestami vyhrotená brilantnými rýmami, tak ako sa na bielych čipkách nadlackého kroja iskria libačky“ (Anoca 1997a, 53-54). Z ľudovej slovesnosti si autor ponechal jednoduchšiu tonalitu a súbor motívov. Obrazy a sémantika sú však predobrazmi jeho senzibility, s ktorou sa na krídlach textu vyberá hľadať skryté významy sveta. V jednotlivých cykloch tejto zbierky „... súradnice existencie pozostávajú podľa básnika v istotách, ako je cit a emócie lásky, vzťahy, väzby, súvislosti“ (Anoca 2010b, 30). Odvíjajú sa tak v rozmedzí medzi efektívnym, emocionálnym, subjektívnym, objektívnym a racionálnym. V tejto básnickej zbierke poézia citlivého básnika s dobre definovaným osobným hlasom spája celý ľudský vesmír zväzkami lásky so špecifickým koloritom. Podľa toho všetko vo svete sa nachádza (alebo by sa malo nachádzať) v znamení lásky. Ambruš je akoby platonickým básnikom, ktorý zvyčajne nikoho neobviňuje. Vyjadruje však aj čas rozchodov s trpkou príchuťou. Jeho eros je triezvy, pokojný; stále zotrva pri jasnom pohľade; zostáva túžiacim po láske a citovej harmónii. Ambruš sa pokúša „... rozlúštiť hlboké a skryté významy sveta... Básnik sa usiluje o poznanie, klasifikáciu, poriadok... na svete sa vyskytujú aj neočakávané, náhodné javy, ktoré narúšajú ustálené poriadky a svojím kontrastom umiestňujú zákonitý poriadok vecí do oblasti slobody...“ (Barboričá 1982, 268). Vedomie, že vo svete nie je všetko prísne usporiadané, vzbudzuje v básnikovi radosť. On jemne vyjadruje pravdu, ktorú nenanucuje nikomu, ale pozýva do reflexie.

V tejto svojej prvej samostatnej básnickej zbierke Ambruš opäť poukazuje na pocit lásky k žene v rôznych podobách. V troch tematických cykloch (Ak to je láska, Za cenu života, Súvislosti), ktoré obsahujú spolu 84 básní, sa opäť prihovára vnímavému čitateľovi. Vychádza zo zeme a okolitej dolnozemskej roviny, ktorá často prináša pokoj. Verše sú odkazom, akýmisi poetickými prisahami či nerozlúštenými záhadami onoho smutného klauna, ktorý „... bez žiadnej viny / Počíta od rána / Z lásky odmocniny“ (Ambruš 1981, 9: Ticho je za šera). Lyrický subjekt chápe spojenie muža a ženy ako princíp uzavretých dvier, ktoré sú z toho dôvodu charakterizované odviaťou láskou v dialke a dajakým pocitom hanby. Vlastná vina, vyvierajúca z oddelených bozkov a čakajúcich rúk vyúsťuje do pocitu

utrápenosti. Tá prináša ranu dávnych sklamaní, v pozadí ktorej lyrický subjekt permanentne pociťuje tieň anjela. Má určité výčitky svedomia a neustále rozmýšľa a hľadá vysvetlenia či príčiny spomínaných príchodov a odchodov. Byť mužom (a najmä ženou) je umením, vzájomné zbližovanie akousi dôvernosťou ba dopĺňaním chleba vôňou. Láska sa začína ranným stretnutím pohľadov, pocitom rozochvenia či prelomenia prvotných ľadov a postupnou identifikáciou toho, že človek je len dovtedy polovičkou jablka. Lyrický subjekt však chápe ženu zatiaľ len ako nedospelú bytosť večných snehov, ako schúlenú mimózu, ktorá sa doposiaľ učí pravdám iba z kníh. Musí však dospieť k poznaniu a istote, a tak byť priezračná ako poetická noc. V chápaní lyrického subjektu všetko so všetkým súvisí. Dôležité je teda nájsť zmysel a ráno v skrytom pohľade ženy. V tomto akosi pološere sú dve časti váh, v ktorých je muž dotýčnicou sveta ženy a ona abstrakciou v bezváhovitom stave. Oni sú však často sotení zemskou príťažou, charakterizovaní padaním do záhuby a stratou pýchy. Vzájomné odcudzenie symbolizuje motív snehu (často sa objavujúci aj v ďalšej tvorbe Ambruša) a existencia pod veľkým otáznikom v prítomnosti Damoklovho meča nad vzťahom. Preto človek musí hľadať príčiny bytia a nemôže si byť istý azda ničím. Odlet vtákov do neznámeho kraja autor dáva do paralely s odchodom ženy, pravda, v pozadí myšlienky prirodzeného návratu. Lyrický subjekt však často zaváha, cíti akúsi strnulosť lásky v úpäť slov, veď telo všetky jeho city presvieti a necháva utajené v hĺbke duše. Voda symbolizuje život, jej vyschnutie poukazuje na samú bolesť v duši človeka. Tajomné oči ženy však tiež ponúkajú klamlivú pravdu (i keď je muž v nich skrytý). Objavuje sa tu chvíľa prílivu – onoho charakteristického javu prírody i Ambrušovej poézie, ktorá však nesie v sebe korenky nádeje. Lyrický subjekt si preto postupne začína trúfať, veriť v to, že deň môže voňať aj v rukách ženy. Tento pocit je taktiež vyvolaný identifikáciou hĺbky samotnej lásky, ktorá lieči nehu a je sladká ako ono prvé zahryznutie do jablka. Duša obsahuje pomotané myšlienky ako klobká, z ktorých je len jedno isté: žena je priezračná a krásna ako rovníca, ktorá nemá riešenie. Človek sa pri láske chveje, identifikuje pocit neistoty, prvotne sa bojí zblíženia. V pozadí prerodu pevného duševného hradu však redukuje vzplanutie hľadaním zmierenia. Muž je rád, že (aspoň dočasne) premohol lásku, teda poetické sa mení na svetské: *„Ó tvoje krásy tvoje cnosti / Čo premieňajú farbu lakmusu / A čistú lásku bez vkusu / Na pravé veci v nehybnosti...“* (Ambruš 1981, 54: Nedoriešiteľná). Na konci tejto cesty však stojí žena pri brehu (opäť...) vody. Sama a čistá, jej volanie je márne a dialka prázdna. Muž identifikuje akési sucho v samej podstate vzťahu i vlastnú bezvýznamnosť pri žene. City s nimi hazardujú, nie sú už navzájom chlieb a oslava. Ich duša už neletí, ale je stiesnená ako jadro v škrupine. Ich svet sa teda delí akoby líniou pred a za zrkadlom, kde sa nevie: kto je pravým vinníkom. Oblúkovitosť citov muža je zrejmä v jeho duševnom zápase na konci tejto cesty: *„Tak ako letný prívál prišla si / Vylomiac mi dvere do svedomia / A stala si sa zaraz túžba moja / Dnes však myseľ s výčtkami zápasí...“* (Ambruš 1981, 61: Nedoriešiteľná).

Básnik usúvzťažňuje hrejivý pocit k žene a pocit k rodnej – zabudnutej – zemi (vlny Maruše, fialôčka na nadlackom moste), na ktorej žije vlastný otec-básnik, ktorý mu poslal odkaz nezabúdania v poznání nemožnosti dokončiť svoje bás-

nické dielo. Vnímavý lyrický subjekt však v týchto dolnozemsých rovinách zostal aj za cenu života, pamätá si na svoje rôznorodé city, veď jeho láskou „... je poéma / a poéma / je šelest / tejto zeme“ (Ambruš 1981, 71: Moja láska). Je dôležité preto strážiť spánok predkov, veriť vnútru slov – a tým pretrvať ako na cestách prach. Nákovou pre slová je len čas, ktorý dozaista zahojí všetky subjektívne rany. Človek však nesmie zabúdať na objektívnu skutočnosť, že jeho rodný dom ešte stojí a krotí beznádej. Je pravda, že je dnes ťažko byť samým sebou, ale každý musí mať akési útočisko, nebrať všetko ako hotovosť, ale pochybovať a neustále sa vzdelávať, lebo „... len zajatí vedia / ako človek môže krásniť / básňou“ (Ambruš 1981, 86: Zabudol som na černice).

Akási dezilúzia prichádza po sklamaní a je charakterizovaná prepadnutím v slepote a vytekaním očí. Oko prosí o odpustenie, krehko žobráči o ďalší príchod, ale oklamáný pomaly preniká do tajných komnát chladnej objektivity. Človek preto musí nájsť svoje presné miesto, nemôže sa oddať chmáram, veď aj v najhlbšej diere má právo na zmysluplný život. Musí teda snívať (i keď sa v tom sne často bude strácať), opierať sa o seba, okolie i prírodu, nakoľko: „Všetko tečie v správnom poradí / príroda nikdy seba nezradí“ (Ambruš 1981, 103: Príroda).

V básnickej zbierke Dievča noci expresívnosť nahrádzujú exaktné reflexie. Ambruš akoby sprísnel, priklonil by sa k vecnosti, pravda, pritom nestratil pre neho charakteristickú konštantnú vnútornú vyrovnanosť. Zbierka znamená kvalitatívny vzostup v autorovej básnickej tvorbe a predstavuje ho „... ako reflexívneho básnika... ktorý pozná zmysel a hodnotu pochybností i nádeje...“ (Andruška 1985, 138). Básnik poukazuje na posuny vo svojej ars poetike smerom k zmocňovaniu sa sveta intelektuálnym poznávaním. Poézia je pritom podnetom pri skúmaní otázok a odpovedí, je pokúšením a dobrodružstvom cez poznávanie, ale nadovšetko je základným meradlom na určovanie miery vecí a človeka. Básnik chápe sám seba ako pútnika za poznáním skrze poéziu a v tejto polohe vystupuje za človeka. Kontrast medzi pojmami dievča a noc je budovaný na neistých pocitoch moderného človeka storočia, ktorý neustále hľadá cestu (vdaka básnictvu, umeniu) z čierňavy nevedomého bytia do svetla. Autor nachádza mravné poslanie poézie najmä z etického hľadiska: brániť ľudské pred fetišizáciou a odcudzením, ktoré na človeka číhajú. Dôležité je teda zachovať si strunu hlbokého spolucítania, mravnej zodpovednosti, angažovanosti za humánne, základné ľudské hodnoty. U Ambruša je možné identifikovať bytostnú potrebu dotvárania možnosti jazyka podľa vlastného cítenia, vnútorného zážitku a napätia v duchu autentickej lingvistickej skúsenosti. Cit lásky sa postupne abstrahuje a mení v tejto zbierke „... na akýsi princíp jestvovania, v ktorom sa tak rýdzo zrkadlí premenlivosť života, ako stále vyhľadávanie a čakanie... autor sa tu dopracoval k presvedčeniu, že skrze ňu (lásky – pozn. P. Š.)... sa dostáva bližšie k človeku, ba aj k umeniu. Potreba ľudskej spolupatričnosti, citu, romantiky... Básnik je tu zberateľom krásy, obdivovateľom bohatstiev... mikrosvetu, v ktorom, ako každý iný človek, prežíva svoje „žitie““ (Anoca 1997f, 91-92). Tak sa na úrovni emocionálnosti, teda akejsi zaujatosti, upätosti či súvzťažnosti, nahrádza láska k žene s láskou k svetu. Samotný pojem lásky sa stáva v tejto básnickej zbierke abstraktnejším, mení sa na potrebu vstupovať do konkrétnych vzťahov. Básnik chápe seba samého seba ako bažiacoho za poznáním cez poéziu a v tejto polohe sa stotožňuje

s človekom vôbec. Ambrušovi je poézia bezpodmienečne potrebná k prežitiu; v tvorivom geste hľadá mravnú podstatu ľudského. Intelektuálne poznávanie však podľa neho musí stmelovať a doplniť ono citové. Aj preto sa už aj hneď na začiatku vyslovuje, že báseň je bránou k poznaniu pri hľadaní pretrvania. Je to akási jeho ars poetica, po ktorej nasleduje 79 básní v troch tematických cykloch (Neurčitosti alebo krotitelia slova, Možnosť určovania pocitov, Úroda).¹ Básne sú dôkazom nepokoja a konkretizáciami zániku, ktoré symbolizuje zima so svojimi studenými ovociami. Úlohou básnika je v akomsi nedefinovanom rozmere spánku presiaknuť samotu, nenivočiť krásu a vyznať sa v duchu toho, že: „*Za každým slovom je skrytá dávna chvíľa poznania...*“ (Ambruš 1984, 10: Nedefinovaný rozmer). Symbol cesty je vyznačený hľadaním, akýmsi poberaním sa niekam, kde sa hľadajú ukryté významy čistých vôd. Tento prírodný element je taktiež skrytý ako ono tretie oko, cez ktoré hľadáme do tmy. V chápaní lyrického subjektu je to podmienené jemnocitom (až éterickosťou) spánku. To zemské je povrchové, dôležitá je mlčiaca podstata, ktorá je zabalená do seba. Básnik preto musí vylúpiť tieto rany človeka, písať prirodzené básne, v ktorých centrom, nebom i jednotou je žena – teda úvodom i záverom, odklínaním i zaklínaním. Jeho výpovede sú myšlienkami bytia, semienkami vzkriesenia a spojivkami všeobecného a konkrétneho, nakoľko: „*Báseň je centrom / pozlátých slov / v ktorej sa potvrdzuje / tichosť dotykov*“ (Ambruš 1984, 19: Dotyky). Autor sa vteľuje do pozície krotiteľa slova, čaká sviatok lásky, hľadá pocit uspokojenia pri ponore do tichosti vypovedaných i nevyslovených myšlienok. On ako poctivý zametač slov sa nachádza v pozícii, v ktorej ho žena ani neuvidí (je malým básnikom), a preto pomocou prírodných úkazov identifikuje odcudzenie v motíve zatmenia jej úsmevu. Ona sa však postupne mení: jej pevné obrysy sa stávajú priezračnými. Lyrický subjekt však chce zostať samým sebou, neprehrešiť sa proti láske. Presne si však uvedomuje, že ženu stratil. Ako východisko vidí len čakanie, nakoľko len ona má silu spôsobu jedinečného približovania z noci do sna. Dôkazom žitia je však brieždenie, ktoré prináša príznaky jarných rozkvetov. Prichádza však večnosť, akási nevysvetliteľná rana dotykov – tzn. ochladená pravda nenachádzania. Vzájomné spojenie sa stáva minimalizovaným, krivdy hlbšími a čakanie nekonečným. Lyrický subjekt však potrebuje nadväznosť, akýsi oporný bod v dialke – teda hlása potrebu spoznania v nespočetných chvíľach odlivu. Tento motív sa rozširuje aj vo výpovedi, ktorá sa týka širšieho spektra, teda Slovákov v Rumunsku, ktorí aj po odlive (t. j. po migrácii predkov) žijú naďalej v tvorivom odkaze. Lyrický subjekt vychádza zo svojich biologických potrieb hladu, ktoré potom pretransformuje do psychických nutností (byť stále so ženou). Tejto oblúkovitosti však teraz nepomáha príroda: prieči sa vietor a opäť husto sneží. Noc je tajomná, optimistická, avšak so svetlom skoro všetko pomíne. Ono dievča noci však musí zachovať aspoň zdieň a zostať prchavou niekde na okraji sna. Lyrický subjekt ju volá bližšie, veď v jeho chápaní je tento spôsob vzájomného spoznávania oprávnený. Žena by teda mohla byť premenlivou chvíľou či zárukou sneženia pred konečným pristátím na ceste vlastného

1 Ako zaujímavosť by sme uviedli dozaista činnosť vydavateľského škriatka, vďaka ktorému v neskoršom vydaní súborného diela ušla pozornosti len jediná báseň z tejto zbierky s názvom Na druhej strane bolesti.

prelomu: ona by mala siať a on kosiť. Prirovnáva ju k rozochvenému vzduchu či zamyslenému poludniu, ktoré v sebe nesie úsmev, krok, nežnosť i neveru. Tým vlastne básnik približuje charakter typizovanej ženy z viacerých aspektov. Túži však kráčať ďalej už ako poznačený, ktorý ovenčený nocou hľadá práve chýbajúcu krásnu chvíľu symbiózy. Tá sa konkretizuje v zamknutej či záhadne nedosnívanej balade, ktorá uniká pred zrakom. Jeho kroky sú, taktiež ako kroky ženy, neisté. On sa však stavia v určitom zmysle slova vyššie ako ona. Za každú cenu chce obísť samotu a prežiť v tieni zašlých chvíľ šťastné chvíle. Do centra však stavia pravdu aj na úkor zúženého životného priestoru a pretrvania. Človek sa preto nemôže odvracať od svojich túžob a pocitov, ale musí chystať akúsi novú inscenáciu letu, čím nájde nové stretnutia. Svoje tvrdenia lyrický subjekt občas kontaminuje aj spomienkami na svojich predkov (pohľad starej matky, básnické pokusy dávno zosnulého otca a pod.). Tieto straty, okorenené pokorou, však nosí v sebe ako nepresvedčivú bolesť. Je to akoby nedokončená rozprávka v tichu, zabúdaní, odchodoch. Dočasne ich skrotiť možno len poznaním, teda aj skúsenosťami, počas ktorých každý človek musí: „*Byť niekde pomimo pohybu / ale súčasne sa zúčastňovať / otvárania a zatvárania dverí...*“ (Ambruš 1984, 41: Nepatriť).

Hlasy či akési spovede týchto básnikov (Ambruša a Štefanka) v básnickej zbierke *Dva hlasy II* dospeli do poetickej zrelosti: od jasných veršov, v ktorých „... *zvučal tajomný a lahodný baladický tón, cez skúsenosti, ktoré znamenali opustenie určitých kanónov a používaním výpovede zbavenej predsudkov, uprednostňujúc hutnosť významov...*“ (Bănescu 1989, 276). Ambruš si vo vlastných riadkoch zachoval (pre neho typickú) jemnosť poetického gesta, pričom jeho hlboká senzibilita ho zdvihla do výšok až filozofických ideí. Je to teda „... *jednotná knižka, básnický recitál predstavený so zriedkavou virtuozitou a ktorý očividne určuje hodnotu, sólistov*“ (Bănescu 1989, 276). V prvej časti tohto vnútorne komponovaného, premysleného diela na Štefankove básne ozvenou odpovedá svojimi veršami Ambruš, v druhej časti je to naopak: básnickým vyzývateľom je Ambruš; v tretej časti potom iniciatíva opäť patrí Štefankovi. Tak sa kniha stáva hrou aj skutkom, v ktorom tvorcovia programovo kladú na papier vážne (reflexívne) výpovede o svete. Ambrušovi sú pritom bližšie podhľadínové priestory, čím môže byť účastníkom humanizácie sveta. *Dva hlasy II* „... *sú dobrou ukážkou toho, ako môžu prehovoriť na jednej vlnovej dĺžke dva odlišné autorské typy, ako môže byť jeden autor podnetný pre druhého autora, keď pristupujú k práci koncepčne a s rovnakým zaujatím, keď ich dôvera k slovu rovná sa aj úcte a keď táto úcta vyrastá z poznania všednej každodennosti aj širších súvislostí života*“ (Andruška 1988, 81). Motív, tému, myšlienku, ktorú jeden z autorov navrhuje, preberá druhý, svojou básnickou osobnosťou rozvádza, prehľbuje, premieňa na iné napätie a intenzitu. Obohatenie navrhnutého motívu je výslednicou konfrontácie a sklbenia dvoch poetických prístupov i dvoch existenčných postojov. Básnici píšu na danú tému samostatne, v duchu vlastnej poetiky; motív narastá do bohatého spektra mnohovýznamovosti, až kým sa v knihe rodí poetická polyfónia. Ambruš začína svoje básne akýmsi lamentom, odpoveďou až evokáciou brány; je to dôležitý motív v jeho diele: brána poznania, zmyslového osvojovania sveta, emocionálnosti. Citlivo zachytený záchvev tónu teda rozohráva po svojom:

dopĺňa obraz tým, čo je nedopovedané a nevyhnutné. Skromne sa vnára do seba, drží na uzde zvnútorne svet; prísne spovedá sám seba. Ako básnik „... je povolaný byť sprostredkovateľom medzi poéziou a ostatnými... je zároveň aj svetlom aj horkým vedomím dočasnosti, premenlivosti“ (Anoca 1997, 86). Jeho poslaním je učiť, napĺňať krásou svojich blízkych. V zbierke je preto identifikovateľná snaha aj o individualizáciu výpovede. U oboch autorov je možné vo veršoch nájsť: „... imaginatívnosť (predstavivosť), kreativitu (tvorivosť), osudovosť i hravosť, poetickosť, voľný verš, dejovosť – príbehovosť, symboly a stupňovanie (gradáciu), metaforickosť – obraznosť, personifikáciu – oživenie neživého, hladanie, vcitovanie sa, prienik do podstaty vecí i bytia, odvahu, kritiku okolia i sebakritiku, kontrastnosť (protikladnosť), otvorenosť, priamosť, drsnosť aj hĺbku a nehu, úvahovosť, lyrické digresie, projekciu, zrkadlenie – podobnosť (prežívanie u vecí a ľudí), výpoveď – spoveď, odkaz, posolstvo, vieru a nádej“ (Fajnorová 2010b, 58). „To, čo vzniklo, je ohlas našich rozhovorov – jeden napísal báseň a druhý ju premyslel po svojom... Témy sme nevyberali, každý napísal báseň a ten druhý ohlas... Bola to spolupráca aj hra... Bola to básnická harmónia... Nadláký dvojhlasný fenomén, ktorého základom bolo spolupracovať... aby každý ako jedinečná osobnosť vytvoril a dosiahol čo najviac“ (Fajnorová 2010a, 17–18).

V tejto básnickej zbierke, ktorá obsahuje 53 básní Ivana Miroslava Ambruša v troch cykloch (Spovede niekomu inému, Okamihy slov, Nezabudnutí nezabudneme), sa autor opäť vyspovedá zo základných tém ľudskej existencie.² V prvom tematickom cykle sa nachádzajú Ambrušove spovede v antropomorfozovanej podobe. Straty a nálezy v nich hľadajú kôň, oko, rieka, sekera, tehla, tieň a ulica. Vychádzajú z atribútov tmy a ticha, avšak túžia po nachádzaní radostných črt bytia. V ich výpovediach sa spredmetňujú iskriace slová akoby obrátené ďalekohľady výmornej mladosti i staroby. Nad všetkým bdie pohotový (avšak nehmatateľný) anjel, ktorý determinuje vznik iskrice samotného pocitu lásky. Dievčatá teda vystupujú z ohňa v požehnanom čase. Dôležitý je však proces čakania na fyzickú ozvenu spomínaného pocitu i obrazu. Podoba ženy privoláva svetlo; jej fyzická prítomnosť pretransformuje éterického anjela s tekutým perím na krásne dievča svetla. Lyrický subjekt sa tak strasia samoty, sen sa premieňa na rozprávku, v ktorej sa stáva jeho milenkou žena v mesačnom úsvite. Ona je pre neho slovom, ktoré zapĺňa nekonečno a vytvára spoločnú báseň žitia. Postupne sa však dostaví aj určitá zrada, ktorá je symbolizovaná pomalým rozsypaním tehly. Lyrický subjekt identifikuje, že toto očarovanie z neba mu doniesli len chvíľkovú radosť a nekonečný nepokoj. Z toho dôvodu sa vyjadruje, že: „... v každom stehne nosím znak tvojho studeného popálenia...“ (Ambruš 1987, 29, resp. Ambruš 2006, 37: Spoveď rieky niekomu inému). V lyrickom subjekte sa konfrontuje viditeľný pocit dôvery (ale i skepticizmu), ktorý prináša až neuveriteľnú prízemnosť. Jeho starnutie je z dôvodu odchodu milovanej ženy, vďaka ktorej bol nositeľom aj jej šialenstva, akýmisi ťažným zvieratám. Strata prináša zamrznutie slov, nemotu. Odchod však značí objavenie iného odtieňa slova. Cesta fyzického vzdialenia paralelne ide s vynášaním slova nepokoja. V tomto obraze sa sklbi láska, čakanie a báseň v pozadí metaforického sneže-

2 Súborné dielo Ambruša (*Odvedy ťa hľadám*) v tejto časti nedopatrením obsahuje aj báseň Súdržnosť, ktorá je však dielom Ondreja Štefanka.

nia a zvonenia slov vo veršoch. Najvyšším princípom je teda poézia, onen piaty rozmer, do ktorej sa zmestí všetok žiaľ človeka. Ona sa však nevbára do slov, je zmyselne nevydržateľnou krásou a spoluvinou v mene života. Lyrický subjekt v stave vnútorných myšlienok s ňou sa na ňu hnevá, ale neustále ju volá. Hľadá príčiny voľného pádu citov, ale vyslovuje sa aj za vykúpenie toho druhého po určitom trpení. Žena je tu v pozícii sklznutého anjela, ktorý dozrieva blaženými lúčmi slnka v neopakovateľnom sporení s mužom. Obaja sú silní, keď v zátiší slova (pred slovom i za slovom) objavujú niečo nové. Dôležité je teda byť užitočný slovám, identifikovať ich myšlienku a koniec koncov kráčať (skoro nahý) ďalej životom. Lyrický subjekt v tomto cykle svoje pocity často konfrontuje s prírodným svetom: spomína osievanie zvonka i zvnútra, hlása nekonečnosť polí, kde jeho slovo „... je ozvena zvnútra / prelúskané jadro / duša chleba...“ (Ambruš 1987, 89, resp. Ambruš 2006, 110: Moje slovo). Stretnutie dvoch hlasov a pohyb ženského tela prináša brieždenie, veď oni sú malou čiastkou úsvitu. Ich tóny sú verné, nesú v sebe aj bremeno materinskej reči. Občas sú však ukrytí v priezračnej zime; sú však nehou priesvitní, často aj vinní, ale úprimní. Najdôležitejší je pritom pocit spoločnej krásy letu, počas ktorého „... podobáme sa všetkému / a všetko naokolo sa nám podobá...“ (Ambruš 1987, 123, resp. Ambruš 2006, 146: Koleso). Po poetickom pristáťí muž i žena majú túžbu kráčať spolu s ostatnými aj napriek dažďu, zimy, hladu a smädu. Pociť prázdnoty je zaprataný práve ochutnaním zakázaného ovocia, teda procesu akejsi duševnej cesty, vďaka ktorej aj sami identifikujú, že: „*Tak veľa mostov sme prešli / až kým sme sa dostali sem...*“ (Ambruš 1987, 141, resp. Ambruš 2006, 164: Odháňanie skazy).

Básne zo zbierky Grafické znázornenie vývinu lásky pôsobia ako sondy do akéhosi časopriestoru: Ambruš poukazuje na to: ako prevádzať sen do skutočnosti a naopak. Je to neustále prekračovanie všednosti života, seba samého i priestoru básne; poézia prežívaná ako život a naopak – život o poézii. Je to „... znovuobjavovanie a ozvláštňovanie vecí a javov, ktoré si zvyčajne neuvedomujeme v ich zrejmých súvislostiach...“ (Kníchal 1997, 93). Aj v tejto knihe prvé miesto „... patrí láske, tej vážnej a vari aj krásnej, prevažujú však verše akejsi pohodovej, mierne ironickej meditácie...“ (Andruška 2009, 74). V neistotách v nej rastie básnik, ponára sa do lásky, ale je aj veselo vtipný. K láske, umeniu, poézii sa približuje nežne: umenie a láska majú v jeho chápaní spoločnú podstatu. Poézia sa stáva apelom, akousi výzvou zaujať postoj k samotnému životu; pochopiť svet teda znamená lásku. Zmyslové a citové uchopenie okolia je večným, nezmerateľným hľadaním, tak ako základné je aj piate skupenstvo hmoty: láska. Žena je tu alegóriou poézie, ale zároveň aj adresátkou, inšpirátorkou, katalyzátorkou. Konštantný a konštitutívny motív snehu nadobúda v Ambrušovom básnickom svete „... mnohovýznamovosť, spája sa s motívmi vyjadrujúcimi prapočiatok, elementárnosť, je vyjadrením... hľadania čistoty a krásy. V takomto svete poézia a láska sú prapočiatkom a cieľom“ (Anoca 1997b, 135). Ambruš sa vyslovuje, že je potrebné vstupovať do rozmanitých vzťahov. Dlhodobé usilovanie o odhalenie súvzťažností, vzájomnej spätosti prvkov sveta, o ich transformáciu do celistvej, zmysluplnej spätosti prvkov sveta a entity sa v prípade tejto zbierky uskutočňuje ako štrukturalizácia podľa univerzálne uchopiteľného princípu životnej skúsenosti aj napriek tomu, že sa nedá zmerať exaktnými prostriedkami.

V básnickej zbierke je lyrický subjekt opäť na začiatku pri túžbe súzvučne rozochvieť ticho. Priviláva k tomu báseň, ktorá zblížuje citlivých ľudí, ponúka pocit slobody a akési liečenie vnútorného nepokoja. Všetko sa teda opäť začína snehom, ktorý ako biely pokrovec zahalí kyprú zem, na ktorej sa dejú straty i nálezy. Človek-milión už vie o tom skoro všetko, je akýmsi sprisahancom krásy slnka v pozadí vlastnej ranenosti. Počas tohto hrboľatého grafu života človek uteká, hľadá i dobieha, avšak zákonom ľudského sveta sotva unikne. Noc ho opäť páli a neochvejne čaká v permanentne sa meniacom svete bez odpovedí. Občas sa žena mihne, akoby však ani nebola: je ľahká, priesvitná, krásna, podobajúca sa rozvodnenej rieke. Lyrický subjekt identifikuje večnosť chvíle prehrešenia a tajomnosti ženy, ktorú priravnáva k zárodku protihmoty či k akejsi veličine pre meranie lásky. Jej nekonečnosť dáva do súvislosti s neobmedzenosťou mora. Žena často padá, ponára sa, hľadá útočisko pod zemou, kde je stav lásky v združení. Ono vyššie, teda horné, potvrdzuje limity človeka, ktoré nemôžu chrániť ženu noci ako piate skupenstvo hmoty. Lyrický subjekt cíti nepokoj, často sa obracia k chémii a fyzike života; opäť identifikuje centrálné postavenie ženy-podnecovateľky v básni. Svoje myšlienky dotvára kombináciou duševného a telesného sveta, do ktorého sa vtesná skaza i nevera. Samozrejme, duševný priestor je pre ňu osobitne vyhradený. Nekonečnosť symbolizuje vytekajúce času počas spoločných chvíľ, ktoré sú determinované hľadaním psychického pôvodu, ale aj fyzickým cestopisom po ženskom tele. Tak sa vytvára básnický štvrtý priestor z ľavej i pravej strany, harmónia a vzájomné pochopenie v pozadí premočenej lásky. V boji dňa s nocou zvíťazí napokon slovo, ktoré je v tomto chápaní odrodou poznania pri zvečnení osudu. Ostýchavý lyrický subjekt však chuť ženy skrýva v sebe; má však jedinu šancu dobíjať pravdu slov a lások. Identifikuje však svoj chronotop, v ktorom neexistujú presné odpovede na otázky či istoty dotykov. Postupne sa fyzické rozširuje, ved: „... *slnka je čoraz menej / a ľudí čoraz viac...*“ (Ambruš 1994, 31: Opakovanie spomienok). V zbierke je možné identifikovať širokospektrálne využitie motívu mora: je obráteným okom prírody, ktoré symbolicky brúsi telá žien. Aj samotní ľudia sú súčasťou morského tajomného bláznovstva, ktorého odhalenie je vždy (tak ako žena) neopakovateľným prekvapením. Odliv a príliv sa konfrontujú so stratou a ziskom lásky. Cyklickosť týchto procesov privolávajú zlepené ústa lyrického subjektu. Aj v záhrade na poli poézie je preto veľké sucho, ktoré si vyžaduje ranné čistenie rozumu a ducha. Tak sa v tomto chápaní myšlienka konkretizuje do činu, teda báseň dozrie do konkrétneho kroku. Všetko sa preto musí vysvetliť a objasniť spomedzi myšlienok – teda zhmotniť. Koniec koncov všetko vyúsťuje do snežnej (čistej) lásky prílivu, a preto: „*Bolo by tu ešte tolko roboty / preveriť účinok tvojho návratu / prevrátiť noc na inú stranu nepokoja / a potom preveriť myšlienku o pravom snehu / do ktorej sa ponorilo prvé slovo nehy...*“ (Ambruš 1994, 48: Bolo by tu ešte). Lyrický subjekt svoj pokoj však nájde iba vtedy, keď žena nebude prelietavým vetrom, ale zostane vo vnútri chrámu ako mlčiaco krásno. Muž musí byť vtedy citlivou bytosťou, ktorá je schopná stvoriť súhvezdie; vyvoleným, ktorý môže vidieť aj do vnútra básnických slov a myšlienok. Zdôrazňuje sa pritom potreba pravdivosti, posilnenie vnútorných stien duše, ktoré by ako hradné návršia mali odháňať vlastný komplex menejcennosti. Hrejivý pocit lás-

ky však musí byť kontaminovaný vzácnymi myšlienkami človečenstva, ktoré si všímajú aj details v našom živote, veď: „... vždy je podstatné to / čo sa dáva do zá-
tvorky / vždy to čo sa prehreší / a potom sa skrýva / Stále je podstatné to čo nevieme
/ a na čo nadväzujeme svojou nedôverou...“ (Ambruš 1994, 65: A predsa). Vzťah
muža a ženy je preto neustálym bludiskom. Dôležité je však nebáť sa dočasné-
ho odchodu a zachovať si verné odtlačky slova. Potom, prirodzene, prichádza
tepló ľudského ponoru v pozadí (ne)vedomosti, že život zostáva pre človeka
aj naďalej zázrakom v obmedzenom priestore, v ktorom je priam umením byť
a zostať stále čistým.

Zbierka s názvom Básne z tmavej komory je rozsahovo a obsahovo veľmi
širokou mozaikou. Všetko myslené je podané prežito, emocionálne: básnik si
prepožičiava, predstavuje, nanovo prežíva a tematizuje. Nové sú v nej básne
s politickými aspektmi (napríklad opis ovzdušia spreď rokom 1989). Sú tu básne,
ktoré sa vymykajú aktualizácii, hľadajú stále platné koordináty, v nich strata čis-
toty a jednoznačnosti „... vedie k strate identity človeka; stotožňovanie sa so sebou,
s ľudskosťou, s jazykom a schopnosťou komunikovať, to všetko súvisí s princípom
čistoty“ (Anoca 1997, 199). Hra sa tu medzi univerzálnosťou a inakosťou končí
výzvou za takú inakosť, ktorá pre čitateľa znamená kontinuitu, autentickosť. Po-
tláčanie slobody ako javu nečistých vzťahov sa vyjadruje v pozadí akejsi skepsy.
V tajnej tmavej komore básnika sa, pravda, môže javiť inak, kde je alternatívny
svet, z ktorého básnik vychádza. Zmyslom jeho údelu je však opätovné vychá-
dzanie z tejto komory. Prvoradé v tejto zbierke je zamýšľanie sa nad poprevra-
tovou realitou. Básnik sa neoddáva ošiaľu nadšenia z novodobej vízie slobody,
vie si svoje. Jeho smútky sa upínajú k staronovým témam: narušenie čistoty
vzťahov, prírody, stavu ľudskosti (ekológia sa stáva prepájajúcim princípom, tak
ako ním bola predtým láska). Strata čistoty (etickej miery) a jednoznačnosti ve-
die k strate identity človeka. V zbierke nachádzame všetko, čo básnika dovtedy
zaujalo: motívy, témy, obrazy; všetko myslené je podané emocionálne, aj keď
sa city vyjadrujú čiastočne iným spôsobom: technickými exaktnými vedeckými
pojmiami. Vnímový čitateľ v tejto zbierke určite identifikuje tematicky rôznorodé
básne, ktoré pertraktujú od intímnych vecí človeka cez spoločensky, historicky
a politicky ladené verše až úvahovo či prírodne podfarbené tóny myšlienok bás-
nika. Okrem toho medzi takéto básne sa „infiltrujú“ aj texty s nacionálnym pod-
farbením, z ktorých sa jednoznačne dá interpretovať Ambrušovo „... volanie po
akceptácii pluricentizmu slovenskosti, po akceptácii nielen iného, druhého, prísluš-
níka inonárodného, ale po pochopení a prijatí inakosti priamo vo vnútri vlastného
,slovákumového' priestoru“ (Anoca 2009, 27). Potláčanie slobody ako javu nečis-
tých vzťahov je rezonujúcou témou tejto zbierky s odkazom na schopnosť ume-
nia odkrývať v temnosti sveta tie pravé vzťahy či pravú štruktúru vecí.³ Intimita
v nej nebýva daná iba ľúbosťou, citové pohyby a pnutia sa odohrávajú vždy
v pozadí zložitejšieho sveta. Preto je Ambrušova interpretácia lásky jazykovo
náročná, odievaná do bohatých metaforických vyjadrení. Aj v tejto zbierke pria-
me ľúbostné motívy ustúpili do pozadia; Ambruš v nej ponúka heterogénne
vnímanie sveta. Slovo je básnikovi najviac, aj to rodné, materinské. Spomedzi

3 Na tomto mieste upresňujeme, že o jednotlivých básnických zbierkach bližšie pozri: Anoca 2010a, 184-207.

slovenských autorov z Rumunska „... vlastne Ambruš sa prvý a najvýraznejšie púšťa do lyrického definovania ľudskej pozície svojej národnosti... Je to nóvum, keďže tento tematický okruh nadlacksí literáti pokladali akoby za vývinovo uzavretý“ (Andruška 1997, 9). Je to priam uvedomenie si ľudskej poézie v nanovo meniacom sa svete a vyslovený (napísaný) hlas citlivého muža.

Básnická zbierka sa skladá z 81 básní, za ktorú autor dostal Cenu Zväzu spisovateľov Rumunska. Pôvodne vyšla roku 1996, v reedícii roku 2008. V samotnom úvode autor uvádza svoju akúsi ars poeticu, na základe ktorej upresňuje, že pre slovo sa oplatí trpieť. Základom takéhoto poetického bytia je verš, v ktorom sa môže stratiť (ale i nájsť!) všetko. Je v ňom skryté pokušenie, preľaknutie, zastavenie i odchod. Muž je poľovníkom žien-slávikov, ktorý neustále hľadá potvrdenie pre svoje myšlienky a city medzi dvoma rovnobežnými zrkadlami. Tie vyvolávajú pomocou lúčov slnka oheň, vďaka ktorému básne horia (avšak nezhoria). Lyrický subjekt však zuteká k veršom, v ktorých: „Všetky pravdy sú už / obsadené / nenachádzaš miesto pre / básne...“ (Ambruš 1996, 13, resp. Ambruš 2008, 13: Miesto pre bolesť). Muž stojí na hrane noža osudu, prežíva prázdne slová, ktoré sú mu úzke. Prízvukuje dôležitosť vlastnej duše, teda akejsi vnútornej tmavej komory, v ktorej je všetko starostlivo skryté. Tento stav ale vznikol nebadaným zdevastovaním pomocnej klenby, teda uvedomením si absencie ženy. Neprestajné čakanie na otvorenie dvier tejto komory však začína pocitom aspoň čiastočného optimizmu lyrického subjektu. Jeho koordináty sa vyznačujú presne určenými, avšak často zakázanými trasami. Musí sa duševne vyzliecť a striasť prehnanej (až neprirodzenej) skromnosti, aby ho počulo okolie. V takomto prípade však človek v mikropriestore dozaista identifikuje na vlastnom tele či duši jazvy po boji. Tie sú nemé ako láska, slovo či voda a podopierajú evokáciu toho, že: „Stále viac miesta zaberajú skaly / a my čoraz viac stiesnení / v dolinách a spomienkach / hľadáme ako naša skala...“ (Ambruš 1996, 31, resp. Ambruš 2008, 31: Skaly). Slová sú zamknuté v atóme nehy a samotný lyrický subjekt je prítomný v myšlienke. Je schúlený do vlastného svedomia v pozadí čakania (možno na ženského Godota). Filozofujúce myšlienky o tom, že všetko je vo všetkom, vyviera z atribútu poznateľnosti sveta. Čistotu opäť značí symbol snehu – život dýchanie. Snehová anjeli musia otvoriť zamknuté dvere ženskej duše, pomôcť rozjareniu, otvoriť bránu svetlu a zo snehu urobiť čerstvú a čistú vodu. Tomu môžu pomôcť lúče životodarného slnka i vône úrodného dažďa. V nekonečnosti bytia nebolí noc ale bolia slová, báseň troví spätne a pomáha pocitu akejsi márnotravnosti. Symbol betónových múrov determinuje zúžený priestor, v ktorom sa muž i žena stretávajú, letmo zdravia a idú si každý svojou stranou. Je to akoby život v zámku na stračej nôžke, bytie v mlčaní spod kameňov, trpnutie osamelosťou, kde všetko je samozrejme až utopistické, kde „... pomaly zabúdame čo znamená ľúbiť / a čo milovať...“ (Ambruš 1996, 65, resp. Ambruš 2008, 65: V postupnosti času).

Lyrický subjekt identifikuje poznanie, že na jednej strane sú slová a na druhej rodná zem. Ich vzájomná spätosť však nie je v prípade národnostného bytia až takou samozrejmosťou. Ľudia však túžia po úrodných slovách, z ktorých ešte dýcha život, ale aj po rodnej zemi, vďaka ktorej preda len príde jar. Ono sú vyvolané práve hovorením, hlasom básnika, keď mlčaním sa nezachráni ani

jednotlivec, ani národnosť. Je však nádejné, že symbolická otcova roľa ešte nezarástla bodľáčim a vo výpovediach (národnostného) autora ešte dodnes pretrvali sladké a zvonivé slovenské slová. Napriek tomu, že každý človek má dozaista akúsi jazvu na srdci (aj) z dôvodu nevyspytateľnosti sveta či vzťahov v ňom, musí identifikovať vlastný priestor bytia, definovať vlastný sen a konkretizovať omamnú vôňu rodiska. Aj preto musí nielen pracovať, ale aj myslieť, nečakať na zázraky, ale ich konať. Stelesnením takýchto zázrakov je aj žena, ktorá je spätá so zemou, exaktnosťou, ale aj filozofickosťou – teda (opäť) je v plnom znení básnickej polyfónie: „*A tu sme / aj nad zemou aj zapísaní do zeme / a tu sú aj naše ženy / ženy – enzýmy ktoré podporujúce rast búrok / ženy ktoré rozširujú / dráždivú vôňu otázok...*“ (Ambruš 1996, 79, resp. Ambruš 2008, 78–79: Stav). Predkovia sú základom, akýmsi východiskom pre deti, potomkov. Táto oblúkovitosť však má opodstatnenie len v estetickom užívaní si sveta. V súčasnosti sa však k človeku stále častejšie prihovára tarcha rodnej zeme, ktorá v ňom vyvoláva pocit akejsi neodôvodnenej neskromnosti. Dnešný človek už potrebuje viac než jeho predkovia aj napriek tomu, že jeho bytie je uložené v škatuľke akejsi skazy. Bytie však ešte neznamená žitie. Ono sa rodí len vo chvíli, kedy sa začínajú prebúdzajú slová v tmavej komore človeka, keď sa vlastný mŕkvy archív vďaka aktualizácii dostane na povrch. Aj z toho dôvodu však človek musí neustále bojovať za ono krajšie a pravdivejšie.

Presvedčivý súbor s názvom *Odvtedy ťa hľadám* (2000) je akoby prvé, jubilejné zavŕšenie tvorivej cesty, vydané pri príležitosti 50. narodenín autora. Môžeme ho identifikovať s troškou nadsázky „... ako chomút, stabilizácie autorského výkonu; z ktorého sa však básnik šikovne vyvliekol a kráča si ďalej po svojej ceste... elegancia je poznávacím znamienkom básnika Ambruša, ktorý nikdy neskĺzla k lacným výpovediam...“ (Andruška 2010b, 21). *Odvtedy* až dodnes preto vydáva ďalšie svedectvá svojej básnickej duše. Obsahom publikácie sú teda básne zo všetkých dovtedy publikovaných (samostatných i spoločných) básnických zbierok Ivana Miroslava Ambruša, básne z Variácií, ale aj 25 básní, ktoré editor Ondrej Štefanko zaradil na koniec publikácie ako samostatný cyklus s názvom *On kričí a nikto ho nepočuje*. V týchto riadkoch sa lyrický subjekt vyslovuje za záchranu čistoty vlastného mena. Jeho rany sa ťažko hoja, stratená pravda vzťahov sa nenavracia rýchlo. Kričí, rozpolcuje sa medzi sebou samým a ženou v pozadí toho, že: „... každý z nás chce niečo inšie / ale medzi nami je určitý vzťah súdržnosti...“ (Ambruš 2000, 415: On a ja). Postupne sa však tento dvojhlas mení na sólo. Po ceste večného hľadania pravdy sa však človek môže oprieť len o trvácne city bez rozmerov a o zem či priestor, ktorý si všetko pamätá. Jednotlivec teda nosí v sebe šťastie, nepresný tvar seba, ale aj svoj kríž. Vykúpením sú však pre neho práve slová, vďaka ktorým sa mu otvárajú dvere duševného pokoja. Táto cesta je však vydláždená neprestajným hľadaním a identifikáciou toho, že: „*Raz sa musíme spýtať aj prečo / kým sme ešte blízko slov / kým ešte sme...*“ (Ambruš 2000, 415: Kým ešte vieme). Pri tejto púti je dôležité, aby človek mal v sebe pokoru a dostatok času myslieť i zabudnúť na údery, ktoré sa tak či onak vrátia ako ozveny. Lyrický subjekt v pozadí toho identifikuje prchavosť vzťahov a svoje koordináty v presne vyhradených intervaloch; nepozná však príčiny a dôvody stroskotania vzťahov. Oxymoronický čierny anjel a biely sen prinášajú kultúrne

gesto mlčania v umení počúvania. Lyrický subjekt sa vďaka tomu stáva akým-si symbolickým rozvložovačom v pozadí toho, že žije ako vietor, ktorý prináša dážď. Nestráca však nádej, hlása potrebu opätovného začatia vzťahu na bielom snehovom pokrovci – teda na akejsi tabuli rasa. Ani vtedy však nemôže zabudnúť na predošlé okovy, veď aj lyrický subjekt ako večný milenec a neúnavný učerň múz kráča „... po stupajách tých / čo sú už len rosou zeme / a na ktorých tak často / neprávom / zabudneme“ (Ambruš 2000, 428: Po stupajách tých).

Literatúra

Ambruš, Ivan Miroslav (1996): *Básne z tmavej komory*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku.

Ambruš, Ivan Miroslav (2008): *Básne z tmavej komory*. Nadlak – Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko – Vydavateľstvo ESA.

Ambruš, Ivan Miroslav (1984): *Dievča noci*. Bukurešť: Vydavateľstvo Kriterion.

Ambruš, Ivan Miroslav (2014): *Ešte v slovenskom jazyku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Ambruš, Ivan Miroslav (1994): *Grafické znázornenie vývinu lásky*. Bukurešť: Vydavateľstvo Kriterion.

Ambruš, Ivan Miroslav (2000): *Odvtedy ťa hľadám*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku.

Ambruš, Ivan Miroslav (1981): *Za cenu života*. Bukurešť: Vydavateľstvo Kriterion.

Ambruš, Ivan Miroslav–Štefanko, Ondrej (1977): *Dva hlasy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

Ambruš, Ivan Miroslav–Štefanko, Ondrej (1987): *Dva hlasy II. alebo dvojhra pre štyri oči a dve perá*. Bukurešť: Vydavateľstvo Kriterion.

Ambruš, Ivan Miroslav – Štefanko, Ondrej (2006): *Dva hlasy II. alebo dvojhra pre štyri oči a dve perá*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Andruška, Peter (1978): Básnický dvojhlas. (rec.) *Nové slovo* 20/14, s. 23.

Andruška, Peter (1988): Dva hlasy 2. (rec.) *Romboid* 23/12, s. 81.

Andruška, Peter (2010a): Iné a identické v poézii Ivana Miroslava Ambruša. In *Kultúra a súčasnosť* 9. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 86–91.

Andruška, Peter (2013): „Nadlacký fenomén“ – literárna tvorba Slovákov v Rumunsku. In *Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme*. Šaľa: A-klub, s. 65–110.

Andruška, Peter (2010b): Od epiky života k lyrike poézie v básnickej tvorbe Ivana Miroslava Ambruša. In Ambruš, I. M. – Hlásnik, P. – Unc, B. (eds.): *Ponad vek slovenských dolnozemsých básnických generácií*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 20–22.

Andruška, Peter (2009): *Súčasní slovenskí spisovatelia z Rumunska*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.

Andruška, Peter (1997): Verše z vlastného prameňa. (rec.) *Slovenské národné noviny*, 8 (12), č. 35, s. 9.

Andruška, Peter (1985): Za cenu žitia / Dievča noci. (rec.) *Slovenské pohľady*, 101, č. 3, s. 137–138.

Anoca, Dagmar Mária (1997a): A, B, C, ..., Š, ... alebo pokus o portrét. In *Hľadanie sférického priestoru*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, s. 49–54.

Anoca, Dagmar Mária (1997b): Ambrušove podoby lásky (Poézia Ivana Miroslava Ambruša). In *Hľadanie sférického priestoru*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, s. 130–151.

Anoca, Dagmar Mária (2009): Básne z tmavej komory. (rec.) *Dolnozemský Slovák*, XIV (XXXIX), č. 1, s. 27–28.

Anoca, Dagmar Mária (1997c): Básnik je spleťou hlasov. (rec.) In *Hľadanie sférického priestoru*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, s. 83–87.

Anoca, Dagmar Mária (1997d): Dve možnosti vyrovnania so slovom. (rec.) In *Hľadanie sférického priestoru*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, s. 79–82.

Anoca, Dagmar Mária (2010a): Ivan Miroslav Ambruš. In *Slovenská literatúra v Rumunsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 184–207.

Anoca, Dagmar Mária (2010b): Ivan Miroslav Ambruš – medzi emocionálnym a racionálnym (krátky prehľad básnickej tvorby). In Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavel – Unc, Bianca (eds.): *Ponad vek slovenských dolnozemských básnických generácií*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 29–39.

Anoca, Dagmar Mária (1997e): Pokus hovoriť o čomsi, o čom sa donedávna mlčalo. (rec.) In *Rovnoběžné zrkadlá – Oglinzi paralele*, II., č. 2, s. 198–199.

Anoca, Dagmar Mária (1997f): Tvorivé gesto ako mravná podstata ľudského. (rec.) In *Hľadanie sférického priestoru*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, s. 88–92.

Anoca, Dagmar Mária–Armaş, Silvia–Barboricã, Corneliu–Ştefanko, Ondrej (eds., 1992): *Variácie 12*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária–Barboricã, Corneliu–Ştefanko, Ondrej (eds., 1980): *Variácie 2*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária–Barboricã, Corneliu–Ştefanko, Ondrej (eds., 1981): *Variácie 3*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária–Barboricã, Corneliu–Ştefanko, Ondrej (eds., 1982): *Variácie 4*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária–Barboricã, Corneliu–Ştefanko, Ondrej (eds., 1983): *Variácie 5*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária–Barboricã, Corneliu–Ştefanko, Ondrej (eds., 1984): *Variácie 6*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária–Barboricä, Corneliu–Štefanko, Ondrej (eds., 1985): *Variácie 7*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária–Barboricä, Corneliu–Štefanko, Ondrej (eds., 1986): *Variácie 8*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária–Barboricä, Corneliu–Štefanko, Ondrej (eds., 1987): *Variácie 9*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária–Barboricä, Corneliu–Štefanko, Ondrej (eds., 1988): *Variácie 10*. Bukurešť: Kriterion.

Anoca, Dagmar Mária – Barboricä, Corneliu – Štefanko, Ondrej (eds., 1989): *Variácie 11*. Bukurešť: Kriterion.

Babiak, Michal (2009): Gnozeologický problém v poézii nadlackých básnikov. In *Spomínanie medzi bytím a zabúdaním*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 231–243.

Babiak, Michal (2014): Ivan Miroslav Ambruš. In Ambruš, Ivan Miroslav (ed. et al.): *Cena Ondreja Štefanka*. Nadlak: Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku, s. 8.

Babiak, Michal (2004): Krajanská literatúra v rokoch 1945 – 2000. In Marčok, Viliam a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava: Literárne informačné centrum, s. 440–456.

Babín, Emil (1978): Poézia našich krajanov. (rec.) *Nové knihy 18/11*, s. 4.

Baláz, Anton (ed., 2008): *Medzi dvoma domovmi 1. Antológia slovenskej poézie v zahraničí*. Bratislava – Martin: Literárne informačné centrum – Svetové združenie Slovákov v zahraničí – Matica slovenská.

Barboricä, Corneliu ed. (1978): *Variácie 1*. Bukurešť: Kriterion.

Barboricä, Corneliu (1982): Básnik jemného cítenia. (rec.) In Anoca, Dagmar Mária – Barboricä, Corneliu – Štefanko, Ondrej (eds.): *Variácie 4*. Bukurešť: Kriterion, s. 266–269.

Barboricä, Corneliu ed. (1991): *Confesiuni de un papirus*. (Papyrusové vyznania). București: Kriterion.

Bartolomejová, Vlasta – Cutlac, Martin (2008): Ivan Miroslav Ambruš – básnik jemného cítenia. In *V. putovná súťaž zo slovenských dolnozemsých reálií*. Budapešť: Celostátna slovenská samospráva v Maďarsku, s. 30–35.

Bănescu, Florin (1989): Dvojhra. (rec.) In Anoca, Dagmar Mária – Barboricä, Corneliu – Štefanko, Ondrej (eds.): *Variácie 11*. Bukurešť: Kriterion, s. 275–276.

Cabadaj, Peter (1998): Osobnosti slovenskej dolnozemskej literatúry (11.) – Ivan Miroslav Ambruš. In *Slovenské národné noviny*, 9 (13), č. 14, s. 9.

Čáni, Ladislav (2005): Bez nároku na zľavu. In *Nikam a späť. Antológia poézie dolnozemsých Slovákov*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, s. 129–133.

Dováľová, Anna Karolína (2001): Kultúrne pomery dolnozemsých Slovákov. In *Naše snahy (príloha)*, XII (XIX), č. 4, s. 30–31.

Fajnorová, Erika (2010a): Nadlacký dvojhlasný fenomén. *Literárny (dvoj) týždenník*, XXIII, č. 17–18, s. 14.

Fajnorová, Erika (2010b): Spovede štyroch očí alebo nadlacky dvojhlasný fenomén (Literárno-estetický rozbor diela). In Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavel – Unc, Bianca (eds.): *Ponad vek slovenských dolnozemských básnických generácií*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 56–63.

Farkašová, Etela (2015): Bez poézie svet by bol chudobnejší. (Rozhovor s Ivanom Miroslavom Ambrušom). In *Slovenské pohľady*, 4+131, č. 1, s. 39–48.

Hajko, Dalimír (2013): Slovo na úvod alebo čo dáva život básni? In *Dozrievanie do skutočnosti a dozrievanie do sna*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, s. 7–13.

Harpáň, Michal (2014a): Dolnozemska básnická vetva. In *Ars poetica pannonica*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 46–60.

Harpáň, Michal (2014b): Fragmenty o Ivanovi Miroslavovi Ambrušovi. In *Ars poetica pannonica*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 136–141.

Hrkľová, Mária Katarína (2010): Ivan Miroslav Ambruš – básnik srdca. In Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavel – Unc, Bianca (eds.): *Ponad vek slovenských dolnozemských básnických generácií*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 40–42.

Hronec, Vítazoslav (2012): Čítanie čítania. In *Viacrukosť poézie*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, s. 7–14.

Hronec, Vítazoslav (1979): Poézia ´66. In *Za poetikou*. Nový Sad: Obzor, s. 9–10.

Kmeťová, Elena Darina – Mótovská, Anna (eds., 2005): Ivan Miroslav Ambruš. In *Antológia slovenskej literatúry. Zväzok IV*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 559–562.

Kníchal, Oldřich (1997): Alchymista slova. (rec.) In *Rovnoběžné zrkadlá – Oglinzi paralele*, II., č. 1, s. 93.

Kníchal, Oldřich (2011): Pocta básnikovi. Dielo I. M. Ambruša očami kritikov. (rec.) In *Naše snahy plus*, VIII, č. 1, s. 31.

Kolektív autorov (1994): Obsah Variácií zv. 1.–12. In Štefanko, Ondrej (ed.): *Variácie 13*. Bukurešť: Kriterion, s. 351–372.

Lehotská, Anna (ed., 1996): *Ozveny po výkriku. 7 slovenských básnikov z Rumunska*. (Eňo de niaj krioj. 7 slovakaj poetoj el Rumanio). Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku.

Murgašová, Anita (2010): Učiteľský básnik – básnický učiteľ. In Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavel – Unc, Bianca (eds.): *Ponad vek slovenských dolnozemských básnických generácií*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 64–69.

Nacu, Mária-Jarmila (2010): Pre slovo sa predsa trpieť oplatí. In Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavel – Unc, Bianca (eds.): *Ponad vek slovenských dolnozemských básnických generácií*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 46–49.

Potran, Ján (1984): Nadlacky literárny fenomén. *Roľnícke noviny* 39/164, s. 4.

Räu-Lehotská, Anna (2010): Chémia veršov, poézia fyziky (a naopak). In Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavel – Unc, Bianca (eds.): *Ponad vek slovenských dolnozemských básnických generácií*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 43–45.

Resutík, Milan (M. R., 1982): Nájst' zmysel. (rec.) *Slovenské pohľady* 98/2, s. 153.

Sedláková, Katarína (2009): Krajanská literatúra. In Sedlák, Imrich a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Martin – Bratislava: Matica slovenská – Literárne informačné centrum, s. 718-758.

Šenkár, Patrik (2014): Súčasná literárna tvorba Slovákov v Rumunsku. *Slovenské pohľady*, 4+130, č. 7–8, s. 94–145.

Štefanko, Ondrej (1983): Ambrušove podoby lásky. (rec.) In Anoca, Dagmar Mária – Barboricã, Corneliu – Štefanko, Ondrej (eds.): *Variácie 5*. Bukurešť: Kriterion, s. 258–261.

Štefanko, Ondrej (1997): Až urážajúca „starostlivosť“ a domovské povedomie. In *Zo zápisníka kacíra nadlackého*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, s. 73–86.

Štefanko, Ondrej ed. (1997): *Călătorind în țara făgăduinței – o antologie de poezie slovacă contemporană. Cestovanie v zaslúbenej krajine – antológia súčasnej slovenskej poézie*. Nădlac: Editura Societății Culturale și Științifice Ivan Krasko.

Štilicha, Peter (1978): Dva hlasy. (rec.) *Slovenské pohľady* 94/9, s. 138–139.

Tučná, Eva–Vitézová, Eva (2010): Súčasní slovenskí spisovatelia z Rumunska (Nad poéziou Ivana Miroslava Ambruša). In *Ponad vek slovenských dolnozemsých básnických generácií*. Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavel – Unc, Bianca eds. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 14–19.

Prekračovanie hraníc v próze Pascala Janovjaka¹

Vlnka, Jaroslav

Crossing Borders in Pascal Janovjak's Prose

Abstract

The paper analyses the prose work of the French-Swiss author Pascal Janovjak, who had Slovak roots from his father's side, and enters the context of Slovak literature in a specific way. The study analyses the novel *Invisible* focusing on the issue of the loneliness and estrangement of an individual in a consumer society, which provides the protagonist with an impulse for looking for their lost identity and the purpose of life. The second novel *For you* written by Janovjak together with Kim Thúy, the Canadian writer of Vietnamese origin writing in French, reflects both serious and trivial topics. These include the troubles of everyday life, looking after an autistic child, the issues of refugees and emigration as well as war conflicts in the world. In these relations the study refers to the multicultural dimensions and the inter-textual references of both prose works by Pascal Janovjak and assumes the nature of comparison searching for and finding various parallels, inspirations and links with Slovak writers.

Key words: analysis, comparison, multiculturalism, intertextuality, genre-crossing, sci-fi, book of travels, epistolary.

Kľúčové slová: analýza, komparácia, multikulturalizmus, intertextualita, prelínanie žánrov, sci-fi, cestopis, epištola.

Vzhľadom na slovenský pôvod má francúzsko-švajčiarsky prozaik Pascal Janovjak (nar. 1975, Bazilej) blízko k slovenskej kultúre. Zvláštnym, dalo by sa povedať, až postmoderným spôsobom jeho tvorba vstupuje do kontextu súčasnej slovenskej literatúry. Janovjak debutoval samizdatovým vydaním zbierky poviedok *Coléoptères* (Chrobáky. Ženeva, 2007), po ktorej uverejnil román *L'Invisible* (Neviditeľný. Paríž: Buchet Chastel, 2009) a najnovšie, spoločne s kanadskou prozaičkou vietnamského pôvodu Kim Thúy, ktorá píše po francúzsky, publikoval román vo forme listov *À toi* (Pre teba. Paríž: Liana Levi, 2011). Ostatné dve menované prózy autora vyšli aj v slovenskom preklade.

Román *Neviditeľný* (Bratislava: Post Scriptum, 2011), ktorý preložila do slovenčiny Mária Flochová, „odkazuje na všeobecný pocit neviditeľnosti človeka v dnešnom svete“ (Kuffer, 2009) a zamýšľa sa nad tým či človeka, ktorého podsta-

1 Predmetný príspevok sa zaoberá prozaickou tvorbou francúzsko-švajčiarskeho autora Pascala Janovjaka, ktorý má po otcovi slovenský pôvod a svojrázne vstupuje do kontextu slovenskej literatúry. Štúdia analyzuje román *Neviditeľný*, upozorňujúci na problematiku osamelosti a odcudzenia individua v súčasnej konzumnej spoločnosti, ktoré sa pre protagonistu stávajú impulzom hľadania stratenej identity a životného poslania. Druhý román *Pre teba*, ktorý Janovjak napísal spoločne s kanadskou, po francúzsky píšucou, autorkou vietnamského pôvodu Kim Thúy, reflektuje závažné i banálne témy. Starosti všedného života, starostlivosť o autistické dieťa, problém utečencov i vystaňovalectva, vojnové konflikty. V týchto súvislostiach štúdia poukazuje na multikultúrnosť aj intertextové odkazovanie oboch próz P. Janovjaka a nadobúda povahu komparácie, hľadá a nachádza rôzne paralely, inšpirácie a spojitosti so slovenskými prozaikmi.

ta je neviditeľná, naplnia a uspokojia pozemské slasti a pominuteľne materiálne požitky. Autor zvýrazňuje pocity bezútešnosti existencie, osamelosti, odcudzenia a straty identity, aké pozná väčšina súčasnej populácie vyspelého sveta.

Protagonista Griffin, ktorý je zároveň aj rozprávačom románu sa chce stať niekým výnimočným, vykonávať zmysluplnejšie povolanie (životné poslanie), skrátka túži po úspechu, obdive a uznaní. Tento priemerný tridsaťpäťročný právnik je hrdinom „dnešných dní“, priam oblomovským typom zbytočnej existencie. Adresa, na ktorej býva (Luxemburg), kriticky poukazuje na princípy európskej civilizácie. Predstava, že nerealizoval umelecké sny, ktoré obetoval za základnú finančnú istotu, ho ubíja a prehľbuje jeho frustráciu. „*Právo bolo jednoduchšie, stačilo sa nabíflovať články zákonníka, naučiť sa čím skôr nosiť kravatu. Je to trochu nudné, ako keď čítate zlú detektívku, zle napísanú a pridlhú, podstatné je, že napokon sa vždy nájde vinník*“ (Janovjak 2011, 7). Neustále sa uisťuje o správnej voľbe, hoci vie, že rozhodnutia, ktoré nie sú zvnútornené, neprinášajú spokojnosť ani ošoh. Niekde v podvedomí tuší, že mohol byť významným maliarom, no pracuje ako radový byrokrat, ktorý vypisuje úradné tlačivá. Neviditeľným bol dávno predtým, než sa ním stal. Inými slovami: bytie tohto jednotlivca prehliadaného konzumnou spoločnosťou, ovládanou kultmi tela a mamonu, v ktorej jeden človek neberie ohľad na druhého, jednoznačne spelo k neviditeľnosti. Pociť zbytočnosti a bezvýznamnosti ešte väčšmi znásoboval jeho nesmelosť, znižoval jeho ambície a opodstatnenosť fyzickej prezentácie. „*Transformácia ľudskej bytosti na nestálu energetickú stopu je pre Janovjaka spôsob, ako poukázať na ambivalentnú sémantiku tela, ktoré v medziľudskej komunikácii pohlcuje svojou dominanciou osobnosť jednotlivca do takej miery, že až po prekročení možno rekonštruovať jeho individualitu v úplnosti*“ (Szentesiiová 2011, 8).

Pascal Janovjak zobrazuje procesualný charakter neviditeľnosti, dokonca odкрýva jej stimuly. Základný impulzom však zostávajú výčitky svedomia z prerhaného umeleckého talentu. Silná telesná potreba lásky a hľadanie atraktívnej partnerky krachujú na odolnej bariére ženskej ignorancie a takisto významne urýchľujú tento proces: „*Vždy ten istý scenár, zbadáte peknú kočku, chcete nadviazať kontakt, najprv nemáte odvahu, potom sa odhodláte, gestikulujete, usmievate sa, žmurkáte, a ona si vás vôbec nevšima, sotva vám odpovie, díva sa kdesi ponad vaše plece smerom k inému, ktorý už má spoločnosť – tak si vyberiete inú, menej atraktívnu, no celkom peknú, potom nasleduje tretia a nakoniec vám nezostane nič, lebo škaredé už dávno išli spať a ukryli sa v samote ružových perín*“ (Janovjak 2011, 13–14). A napokon jestvuje ešte jeden skrytý stimul, resp. nepriřnaná nostalgická túžba po návrate do mladosti, ktorá súvisí s fyzickou determináciou a objavuje sa súbežne s krízou stredného veku: „*Po tridsiatke sa vám telo začne ozývať, predtým akoby neexistovalo, alebo existuje len pre potešenie, aj to iba občas – potom oťažie, vyprázdňuje sa, prehľbuje sa, bez zjavnej bolesti vnímate jeho vnútro, zažívacie problémy, váhu tela a zodraté kĺby*“ (Janovjak 2011, 22).

Tieto stimuly spôsobia, že sa protagonista jedného dňa „skutočne“ stane neviditeľným. Tento okamih autor presne nevymedzuje, obsahuje skôr potenciál zázraku. Príbeh nestráca realistický pôdorys, ale nadobúda fantastický rozmer ako sémantickú nadstavbu. Výrazne sa mení najmä atmosféra i nálada protagonistu, ktorý zažíva „ľahkosť bytia“, vychutnáva si slobodu pohybu.

Kapitoly, ktoré nasledujú po premene hrdinu, patria k najzábavnejším v knihe. Súčasne s transformáciou tela sa mení aj prostredie, hrdina sa z chladného Paríža presťahuje na slnečnú Sardíniu. Stav neviditeľnosti ponúka nový život, predstavuje vstupenku do sveta neobmedzených možností, blahobytu a rozkoše. Nanovo sa formuje osobnosť protagonistu. Pohádza svojou doterajšou bezútešnou existenciou, od ktorej sa mu podarilo odpútať: „*Miestnosť pôsobila ako opustená hrobka, nevedel som si predstaviť, že niekoľko rokov do nej deň čo deň chodila ľudská bytosť – ešte ťažšie bolo predstaviť si, že jej živoriacim obyvateľom, som bol práve ja*“ (Janovjak 2011, 53). Jeho správanie je čoraz čudnejšie, nepredvídateľnejšie a perverznejšie. Hravý voyerizmus, ktorý sa stáva jeho každodennou aktivitou, srší sexuálnou energiou. Hranice prestávajú existovať. Ženy, o ktorých mohol doteraz iba snívať, sú zrazu dostupné. Ako dravý inkubus vstupuje do ich erotických snov, berie si ich, kedykoľvek sa mu zažiada, a parafrázuje tézu svätého Tomáša, že ľudia neveria tomu, čo nevidia. Okrem toho, že sa „*oddáva erotickým dobrodružstvám, kráti si čas krádežami vzácných umeleckých diel, s pomstychtivou rozkošou okupuje životy svojich nepriateľov*“ (Szentesiová 2011, 8). P. Janovjak má zmysel pre situačný humor a dobrý postreh. Stvárnňovanie impertinentných detailov je ukážkou precíznej drobnokresby, ale zároveň ukrýva sociálno-kritický osteň. Kritiku mieri najmä do radov zámožnej spoločenskej vrstvy, ktorá si môže zdánlivo čokoľvek dopriať. Aj incest.

V románe postupne vychádzajú na povrch paradoxy neviditeľnej existencie protagonistu. Je všemohúci, ale nemôže si všetko dovoliť (morálne hodnoty mu neumožňujú zabiť), je všadeprítomný, ale predsa pre neho jestvuje niečo nedosiadnutelné. Bolo by zaujímavé dozvedieť sa, ako by znášal prípadnú nesmrteľnosť. Pascal Janovjak využíva i postupy sci-fi literatúry, podobne ako Jules Verne presadzuje v polohe „*žánrovo blízkej cestopisu (...) prvky príznačné pre vedeckú fantastiku*“ (Ferko 2007, 17). Psychologickým ponorom do myslenia hrdinu však analyzuje skutočné priority. Bezproblémová, neviditeľná existencia protagonistu sa naraz zrúti zistením: „*Neviditeľnosť už nebola iba prostriedok na splnenie mojich prianí, vrátila ma k sebe samému, bol som neviditeľný človek, jediná možná forma vlastnej existencie*“ (Janovjak 2011, 72).

Autor ukazuje, že podobný pocit nenaplnenia bytia, aký vychádzal z nedostatku spoločenského uznania, blahobytu a nepriazne žien, môže vyplývať z nadbytku. Naznačuje, že zmysel života treba hľadať niekde inde. Znenazdania, ako deus ex machina sa na scéne zrazu objaví neznáma postava. Pýtame sa, kto je ten záhadný muž v Kristových rokoch, na ktorého sa protagonista upne a prežije s ním kalváriu vybavovania dokladov, administratívnych úkonov a cestovných kontrol, aby sa mohol po dlhých rokoch vrátiť domov do Palestíny? Román Neviditeľný sa vyznačuje aj intertextuálnym nadväzovaním a odkazmi (napríklad na biblický kontext a A. Saint-Exupéryho výrok: „to podstatné je očiam neviditeľné“). Je to dielo o prekračovaní hraníc a prelínaní sa rôznych kultúr.

Prostredie, v ktorom román vrcholí, Janovjak dôverne pozná, lebo prednášal na univerzite v Libanone. Prístup k životu je na Blízkom východe odlišný ako v západnej kultúre. „*Palestína je oblasť praktických starostí, ktoré sú často otázkou života a smrti... Sloboda pohybu je pravdepodobne to, čo nás a Palestínčanov najviac rozdeľuje*“ – vysvetľuje Janovjak v týchto súvislostiach (por. Kuffer 2009).

A takisto určite nie je náhoda, že sledovaného muža autor pomenoval Adam. Menám postáv „čitateľ počas aktu čítania spravidla explicitne či implicitne priraduje určité atribúty“ (Fořt 2008, 73). V tomto prípade zjavne ide o literárne typizovanú postavu. Zaniká v sivej priemernosti, ale má hlboko do vnútra, v ktorom metaforicky spočíva univerzálne ľudské poznanie. Skúsenosť protagonistu s Adamom sa stáva mílnikom jeho existencie: „... čakal sedem rokov, kým sa vrátil, mohol som sa na nich pozerat', ako sa milujú, mohol som vopchať nos do potu ich tiel, nebol by som získal ani atóm z ich lásky“ (Janovjak 2011, 137). Nečudo, že „neviditeľného“ opäť dovedie k ľudskosti a zviditeľní. Ale to je len jedna z hypotéz. Príčiny metamorfózy hrdinu do éterickej, neviditeľnej podoby Pascal Janovjak zdôvodňuje depersonalizáciou, stratou perspektív a banálnosťou existencie, návrat k fyzickej podstate jeho ľudskosti opisuje znásobením ich intenzity: „Ocitol sa tu v spoločnosti obrátenej naruby, prešiel na opačnú stranu zrkadla, zaujal miesto iného, osamel, stal sa ešte viac cudzincom...“ (Janovjak 2011, 140). Samotný proces premeny v románe znázorňujú prázdne a nepopísané strany, ktoré zároveň signalizujú výpadok pamäti. Napriek tomu, že protagonista románu pocity bezradnosti a beznádeje, nakoniec prelomí prijatím spoločenskej úlohy, autor jeho príbeh nechce uspokojivo ukončiť. Zámerne necháva dielo otvorené.

Dielo *Neviditeľný (L'Invisible)* nie je posledným románom autora o prekonávaní neviditeľných hraníc. Koncom roka 2011 mu vyšiel v spoluautorstve s Kim Thúy, prozaičkou vietnamského pôvodu, román *Pre teba (À toi)*, ľubostný príbeh o zdolávaní predsudkov a kultúrnych rozdielov. V tomto románe vo forme listov *Pre teba*, ktorý vyšiel aj v slovenskom preklade Lýdie Magerčiakovej v roku 2013 (Bratislava: PostScriptum), prichádzajú jeho autori Kim Thúy a Pascal Janovjak s ponukami, ktoré sú v postmodernej situácii (por. Lyotard 1993) lákavé.

Od spoločného projektu vietnamskej spisovateľky žijúcej v kanadskom Quebecu a švajčiarsko-francúzskeho autora so slovenskými koreňmi, ktorý žil v Palestíne a v súčasnosti býva v Ríme, možno už apriórne očakávať literárne spracovanú komunikáciu rôznych kultúr. Autorov tejto knihy spája pocit vyhnanstva, hľadanie identity, priama alebo sprostredkovaná skúsenosť z totalitných režimov. Miestami je až zarážajúca podobnosť týchto dvoch ľudských osudov, rozvíjajúcich sa na pozadí spoločensko-politických premien krajín tzv. východného bloku. Pascal Janovjak je potomkom vystaňovalca zo Slovenska, Kim Thúy zase odišla s rodičmi ako dieťa z Vietnamu a ešte stále si zvyká na život v emigrácii. Autorov takisto spája hľadanie odpovedí na otázky manželstva a rodičovstva, záujem o prozaickú tvorbu. V čase vydania spoločnej knihy mali obaja prvé kroky v literatúre už za sebou. Kim Thúy debutovala oceneným sugestívnym románom *Ru (Riečka)*. Montréal: Éditions Libre Expression, 2009) o ceste mladej vietnamskej ženy z vojnou zničeného Saigonu v ústrety novému životu v Kanade...

Konfrontácia pocitov, názorov, spomienok, príbehov a nápadov prostredníctvom knihy / listov je pre oboch autorov inšpiratívna. Čo však môže dať čitateľskému publiku? Autotelický názov (por. Marčok 1995) *Pre teba*, tento román zaraďuje do literatúry súkromia, do ktorého je potešením nazrieť len pre zainteresovaných. Základom spoločného diela je žáner epištoly, inovovaný formou

mailovej korešpondencie. Tá umožňuje okamžitú reakciu, dodatočné rozvíjanie, prehľbovanie správ, ale aj zámlky, či oneskorenú odpoveď. V zásade je neformálnejšia než jej predchádzajúca tradičnejšia variácia na papieri, zasielaná v opečiatkovanej obálke. Komunikácia na diaľku a pominuteľnosť internetových správ, ktoré nie sú natoľko fixovaná ako klasické listy, dáva autorom slobodu a odvahu odhaliť viac než by dokázali osobne a do očí: „*Nasledujúci večer som po teplom kúpeli stojac na vankúšoch na posteli temer prirodzeným pohybom odhodila osušku na zem a snažila sa čo najviac krútiť bokmi, ako moje nové hrdinky, striptérky*“ (Thúy 2013, 12); „*Strašne rád by som videl malú Thúy, ako sa pri tanci na posteli pomaličky odhaľuje, určite by ma to pobavilo. Alebo skôr zarmútilo?*“ (Janovjak 2013, 13). Takéto písanie vcelku veľa znesie, je preň typická kaleidoskopickosť a žánrové presahy.

Publikovaním vzájomnej korešpondencie sa významne mení jej povaha, vystihuje ju podstata paradoxu. To, čo malo pôvodne zostať skryté a intímne, je zrazu otvorené a spoločensky sa angažuje. „*Tieto rozhovory sú však aj plné bežných zamyslení sa nad pamäťou a zabúdaním, nad hranicami, vojnami a mŕmami, ale aj nad plynutím a meraním času, toho každodenného, i tých krajných situácií, aj nad proustovským hľadaním a nachádzaním strateného času, alebo časom, čo ohľodal niekdajšiu pompéznosť veľkého sveta*“ (Miklušičáková 2014, 11). Kim Thúy je údernejšia, zameriava sa na výrazný detail, má mimoriadny cit pre atmosféru. Najmä keď precituje osobnú skúsenosť a pokúša sa prienik vonkajšieho a vnútorného sveta. Emotívne silné a hlbavé sú neúspešné pokusy porozumieť svojmu postihnutému synovi: „*Zo všetkých tých halucinácií sa naplnila len jediná. Môj autistický syn, pre ktorého je dar reči nedosiadnutelný, ma vytiahol z mojej apatie, keď otvoril zasklené dvere a zreteľne zahlásil: ‚Mačka.‘ Neporozumela som tomu úplne jednoduchému slovu, pretože v jeho ústach znelo čudne*“ (Thúy 2013, 39). Inokedy realisticky živo a ostro vykresľuje konkrétne situácie života z veselšej stránky života. Pascal Janovjak je naopak opisnejší a pokúša sa podrobnejšie vystihnúť a vyčerpať tému. Jeho texty sú plné podobenstiev, očakávania budúceho potomka, ale aj surovej reality, ktorú autor pociťuje na vlastnej koži: „*Televízia Al-Džazíra prenášala útok v priamom prenose – majú nainštalovanú kameru na nejakej budove v meste, všetko som videl na malej obrazovke: prázdne ulice, obrnené vozy šrotujú autá zaparkované na centrálnom námestí v Ramalláhu, vojaci vystupujú z hummerov a strieľajú. Spoza okna počujem strelbu a na obrazovke vidím vojaka, spätný ráz jeho zbrane, s miernym oneskorením...“* (Janovjak 2013, 66). Listy Pascala Janovjaka majú filozofujúci rozmer a vyznačujú sa medzitekstovým nadväzovaním, celkovo v nich nájdeme viacej odkazov.

Zdá sa, že Kim Thúy väčšmi pracuje s exotickými motívy, čím vytvára prenikavú atmosféru rodného Vietnamu z čias detstva a vnútropolitických zmien. Podobne však môžu zapôsobiť slovenské námety v tvorbe Pascala Janovjaka vo frankofónnom literárnom kontexte.

Hoci sa autori snažia nájsť odpovede na celkom konkrétne otázky a občas sa naozaj i konkrétne pýtajú, ich texty nadväzujú skôr básnický, na princípe voľných asociácií. Frekvencia „listov“ je premenlivá, spočiatku je komunikatívnejší Pascal, píše častejšie, dopĺňa svoje úvahy a príbehy. Chvilkami sa rozpisuje i striedejšia Kim, neskôr si vymieňajú postrehy už čoraz zriedkavejšie.

Podiel na tom má skutočný život, ale aj fakt, že ich dopisovanie malo od začiatku literárne ambície. Známý adresát sa postupne mení na fiktívneho. Kim Thúy a Pascal Janovjak sa stretávajú už len na poli literatúry ako postavy, túžba do reálnom stretnutí, ktorá vibruje vo vzduchu zostáva nenaplnená. P. Janovjak sa v predstavách snaží dosiahnuť K. Thúy na spiatocnej ceste z quebeckého mestečka Rimouski do Montrealu. Neskôr vietnamská autorka prichádza do Ríma za Janovjakom, ktorý však neočakávane odcestuje na turné. Záverom trpkou skonštatuje: „*Život v Montréale plynul ďalej počas mojej neprítomnosti. Snažím sa ho dosiahnuť, dosiahnuť aj seba, ale telo sa pohybuje niekedy rýchlejšie ako hlava. Tú svoju som musela zabudnúť na letisku, čo vysvetľuje, že behám ako bezhlavá sliepka, a hlavne, že píšem tak málo. Tvoj život plynie ďalej, zato ja sa strácam... ja strácam nás*“ (Thúy 2013, 149).

Texty oboch prozaikov sú vnútorne členité, ale ako celok nadobúdajú osnovu vzťahu. Na jeho začiatku je podnetné osobné stretnutie na odovzdávaní cien „Prince Pierre“ v Monaku, ktoré pokračuje mailovou korešpondenciou, prostredníctvom ktorej sa autorsky spoznávajú a ľudsky zblížujú a napokon odcudzajú. Hmatateľným výsledkom je táto úprimná výpoveď, prinášajúca multikultúrnu skúsenosť a otvárajúca viacero závažných tém (od starostlivosti o autistické deti až po vojnový konflikt na Blízkom východe).

Ako už bolo spomenuté, Pascalovi Janovjakovi, synovi slovenského otca a francúzskej matky, nie sú slovenské reálie, história a kultúra cudzie. Román *Pre teba* ich priamo reflektuje a odkazuje na ne. V súvislosti s románom *Neviditeľný* však vyvstáva aj otázka: Nakoľko jeho autor pozná hrdinov diel slovenskej literatúry? V zmysle tejto otázky sa črtá niekoľko paralel. Bezmocnosť a fatalizmus tridsaťpäťročného právnikovi, spočiatku neschopného prekonať každodennú rutinu a podmienky vlastného života, pripomínajú křčovitý výraz Jozefa Maka, protagonistu rovnomenného románu Jozefa Cígera Hronského *Jozef Mak*. Ako intelektuál, ktorý nevyužil umelecké ambície, žije na okraji svojich možností s pocitom „zabitého človeka“, veľmi podobným hrdinovi románu Rudolfa Slobodu: *Rozum*. A napokon má hypoteticky blízko k Nulovi, protagonistovi z románu Janovjakovho súčasníka Jaroslava Rumpliho: *V znamení hovna*.

Popredný americký filozof Richard Rorty sa nazdáva, že jestvujú dva typy spisovateľov. Metafyzičtí, ktorí nepochybujú o sebe a zmysle vlastného životného poslania a ironici, ktorých konzervatívna spoločnosť alebo konformná väčšina odsúva na svoj okraj (Rorty, 1995). Ironická podstata charakterizuje aj autorskú stratégiu P. Janovjaka. Najmä protagonista jeho prvého románu stelesňuje produktívneho outsidera, ktorý predstavuje „*individuum nadpriemerne citlivé a vnímavé*“ (Mederová 1989, 39) a to väčšmi osamotene. Pascal Janovjak pocitmi bezútešnosti existencie, samoty a „neviditeľnosti“, ktoré podnecujú nevnímanosť okolia, odkazuje na vnútorne problémy človeka vyspelého demokratického sveta, determinovaného médiami a trhovou ekonomikou a ukazuje, že z materiálneho blahobytu a demokracie (*Neviditeľný*) môžu vyplývať podobné problémy ako z nedostatku, chudoby a totality (*Pre teba*).

Literatúra a pramene

Bachtin, Michail M. (1980): *Román jako dialóg*. Praha: Odeon.

Ferko, Miloš (2007): *Dejiny slovenskej literárnej fantastiky*. Bratislava: Literárne informačné centrum.

Fořt, Bohumil (2009): *Literární postava*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.

Janovjak, Pascal (2009): *L'Invisible*. Paris: Buchet Chastel.

Janovjak, Pascal (2011): *Neviditeľny*. Preložila Mária Flochová. Bratislava: PostScriptum.

Kuffer, Jean-Louis (2009): *L'Invisible revele la verve gouailleuse de Janovjak*. Dostupné: <http://www.24heures.ch/loisirs/livres/revele-verve-gouailleuse-janovjak-2009-09-11>

Lyotard, Jean-François (1993): *O postmodernismu*. Praha: Filosofia.

Maderová, Ivica (1989): Próza písaná potichučky, hovoriaca nahlas. *Dotyky 1/9*, s. 38.

Marčok, Viliam (1995): *Tri aspekty postmodernej literárnosti*. Bratislava: Metodické centrum.

Miklušičáková, Mária (2014): Pre teba–Kim Thúy–Pascal Janovjak. *Knižná revue 24/5*, s. 10–11.

Rorty, Richard (1995): Púť pragmatizmu. In Eco, Umberto–Rorty, Richard–Culler, Jonathan–Brooke-Roseova, Christine: *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava: Archa, s. 89–107.

Szentesiová, Lenka (2011): Krehkosť duše obnaženej. *Knižná revue 21/21*, s. 8.

Thúy, Kim–Janovjak, Pascal (2011): *À toi*. Paris: Liana Levi.

Thúy, Kim–Janovjak, Pascal (2013): *Pre teba*. Preložila Lýdia Magerčiaková. Bratislava: PostScriptum.

Súčasná slovenská povesť

Vítězová, Eva

The Current Slovak Legend

Abstract

The paper focuses on the place of legends in contemporary children's and juvenile literature as well as issues of creation and the reception of the genre of the legend at the turn of the 20th and 21st centuries. The problem of authenticity and the artistry of the legend following the issue of the literary remodelling of the story of the legend, the problem of extremeness as the basic structural feature of legend, definition and boundaries of the genre variety of the legend, its interpretive positions and variations. The presence and function of the real and the fantastic in the legend, naive character of the legend, role of the narrator and role of the recipient, the informative and aesthetic value of the legend, thematic aspects for the classification of legends, some editorial issues related to the creation and issuance of legends. Map of Slovak legends as an expression of interest in regional legends. Regionalism - an essential feature of legends issued in recent years. Interpretative probe into the formation of writers currently dedicated to genre of legend. Regional motifs present in legends, marginal and local significance of some legends. Symbiosis of genres and practices in contemporary legends.

Key words: legend, region, map of legends, symbiosis of genres.

Kľúčové slová: povesť, region, povestová mapa, synkretizácia žánrov.

Povestový žáner je i v súčasnom období živým a často spracovávaným žánrom, dokonca sa dá konštatovať, že v ostatných rokoch 20. storočia a v prvom desaťročí tohto storočia dochádza k jeho kvantitatívnemu vzrastu. Dôkladné poznanie a rešpektovanie štruktúrnych zákonitostí žánru povesti je u súčasných autorov prítomné napríklad v tvorbe Jozefa Melichera, Ondreja Sliackeho, Zuzany Zemaníkovej, Jozefa Tatára, Antona Mareca. Pri niektorých povestových zbierkach spomínaných autorov sa pristavíme podrobnejšie a pokúsime sa postihnúť najvýznamnejšie tendencie súčasného povestového žánru. Netradičnú podobu komiksu dal žánru povesti Ondrej Sliacky spolu s ilustrátorom Martinom Kellenbergerom v knihe Slovenské obrázkové povesti (Sliacky 2005). Autori v nej prezentujú dvanásť historických a dvadsaťsedem miestnych povestí, ktoré pokrývajú celé územie Slovenska. Kompozícia knihy je z hľadiska lokalizácie príbehov kruhová, začína sa i končí príbehmi z východu krajiny. Realizácia povestí ako obrázkových príbehov je pre deti veľmi príťažlivá, pretože častokrát najmä v začiatkoch svojich čitateľských skúseností potrebujú pomoc napríklad vo forme obrázkov k textu. Treba však dodať, že žánrové špecifiká povesti nie sú v tomto prípade nijako oslabené.

Opäť sa stáva zaujímavou postavou Juro Jánošík, napr. v autorskom spracovaní Antona Mareca (Marec 1994). Postava Jánošíka je prítomná napríklad i v povesti O najväčšom zbojníkovi Jánošíkovi. Táto povesť je súčasťou knižky Povesti z Liptova (2008), ktorú zostavili Peter Vrlík a Peter Mišák. Uvedená povesť sa nachádza v časti O zbojníkoch a pokladoch, ktorá okrem tejto povesti obsahuje ešte devätnásť povestí zobrazujúcich život zbojníkov. Autorov upú-

tala tematika zbojníctva a krása liptovského kraja, lebo aj keď nazývajú Liptov neveľkým flakom zeme, predsa vyzdvihujú strmé chodníky Liptova a šantivý Váh, ktorý v Liptove vyviera. Jánošík v tejto povesti vystupuje ako predstaviteľ bojovníka a hrdinu (tak, ako ho napokon poznáme z ľudovej tradície) schopného postaviť sa na odpor proti pánom. Táto povesť hovorí o tom, ako Jánošík pánov zbíjal, o tom, ako v skale ostal odtlačok jeho krpca. Dozvedáme sa tu tiež, ako dukáty dievkam rozdával. Ale aj to, aký bol Jánošík statočný, že nevyzradil, kde sú dukáty ani pod hrozbou smrti, dokonca ani po smrti, a preto, keď bude najhoršie, Jánošík ešte svojmu ľudu pomôže. V povesti sa uvádza, že Jánošík sa narodil v čase, keď slovenskému ľudu už ani biednejšie nemohlo byť. Je v nej prítomný i všeobecne známy motív Jánošíkovho zľapania, kedy mu baba pod nohy hrach hádzala, keď išiel z krčmy, a preto ho drábi ľahšie chytili. Opis Jánošíkovej popravy je opäť typický, dokonca je obohatený o ďalšie fantastická až rozprávkové motívy – zobrazuje sa tu túžba Jánošíka zatancovať si pod šibenicom, rozlúčiť sa so svojou milou atď. Keď mu ponúkajú slobodu za prezradenie skrýše pokladov, odpovedá svojou nesmrteľnou vetou: „Keď ste si ma upiekli, tak si ma aj zjedzte.“ Podľa dobových správ sa však dozvedáme o krutejšom priebehu popravy. Povesť ďalej hovorí o tom, že po smrti Jánošíka opäť upadla na ľud chudoba a nespravodlivosť. Je pravdou, že po Jánošíkovej smrti sa jeho družina rozpadla a mnohí zo zbojníkov skončili na popravisku, alebo sa až do smrti skrývali ako žobráci. Je však potrebné konštatovať, že aj po Jánošíkovej smrti sa vždy našiel niekto, kto bojoval proti útlaku aj pod hrozbou smrti. Jánošíkovská téma je prítomná v mnohých ďalších zbierkach povestí vydaných na prelome 20. a 21. storočia, veľakrát je jánošíkovský motív aktualizovaný v regionálnych súvislostiach, dokonca i takých, v ktorých pôsobenie Jánošíka nebolo pravdepodobné. Takýto spôsob „migrácie“ Jánošíka si zvolil napríklad i Jozef Melicher v zbierke *Tekovské povesti* (1989). V tejto knihe sú napr. povesti Jánošíkov poklad pod Javorom, Jánošíkova valaška za rybníckym kostolom. Prvá povesť spomína Jánošíkove poklady, zakopané pod starým javorom, ktorý rástol v doline za Kozárovcami. Poklad mohol byť vykopaný len za istých podmienok: „Nesmú ho stínať viacerí! Len traja! Žena nesmie byť na blízku! A korene len podvážit' načim. Lebo keď zatne do pokladu, bude po ňom. Nikto ho viac do súdneho dňa nenájde.“ (Melicher 1989, 78). Povesť o Jánošíkovej bájnej valaške súvisí s poslednou levickou Jánošíkovou fiktívnou návštevou. Podľa povesti Jánošík svoju čarovnú valašku vraj neďaleko Levíc, v Rybníku, zanechal. Nezanechal ju tam schválne, nestihol si ju však vziať, pretože ho na Levickom jarmoku začali pandúri naháňať. Zradila ho rybnícka gazdiná – bosorka, ktorá mu raz falošnú smotanu predala. Jánošík ju za to vyplatil falošným dukátom, a tak sa mu „odmenila“ tým, že ho pandúrom udala. Keďže Jánošík mal koňa v Tekove u frajerky a valašku u totky v Rybníku, ak si chcel život zachrániť, neostávalo mu nič iné, len ujsť bez nich. „Bez valašky a bez svojho verného koníka na širokej doline nič nezmôžeš, Juro!“ (Melicher 1989, 79). No šikovnému Jánošíkovi sa aj tak podarilo dráboom ujsť. „Zlaté podkovy z Jánošíkovho koňa v Starom Tekove ostali a jeho zázračná valaška je za rybníckym kostolom nehlboko v zemi zahrabaná.“ (Melicher 1989, 80). Jánošík sa tu viac neukázal, no vraj sa v noci zjavoval zlej gazdinej, ktorá ho dráboom zradila. No nielen to, potajomky jej píjaval všetku smotanú až do dňa, kedy ho v Mikuláši za rebro zavesili.

Motív pomoci sedliackej dedine v čase vianočných sviatkov spracoval v povesti Jánošíkovské Vianoce Anton Marec (Marec 1994). Povestový základ má v podstate jednoduchú podobu. Kým v kaštieli páni hodujú pri plných stoloch, v sedliackych rodinách niet ani čo do úst vložiť. Nešťastný otec nepochodí ani keď prosí o to, čo odpadne z bohato prestretého stola. Smutný sa vracia domov a stretne Jánošíka, ktorý ho pozve aj s ostatnými dedinčanmi na hostinu do kaštiela. Jánošík slovo dodržal. Keď sa ozval hlahol zvonov a dedinčania sa ponáhľali do kaštiela, čakalo ich tu vianočné prekvapenie: vystrašení páni a paničky sa krčili v kúte a dedinčanov čakala bohatá hostina. Po nich prišli na rad aj Jánošíkovi chlapci. Včasne zrána, tak ako sa večer v dedine zjavili, tak teraz zmizli. Neostala po nich ani stopa v snehu.

Podobných povestí možno nájsť v našej literatúre viac, zvláštnosťou tohto príbehu je to, že sa odohráva kdesi v dedinke pod Tatrami, keď Jánošík prechádzal popod Tatry, čo je dosť vzdialené od regiónu, v ktorom Jánošík domovsky pôsobil. V povestiach ho však nachádzame tak v Tekovskej stolici ako aj v Bratislave či na východnom Slovensku, pretože Jánošík sa stal celoslovenským, ba až národným fenoménom, a tak si ho prisvojilo v povestových príbehoch celé Slovensko.

Druhou zvláštnosťou povesti je, že sa jej dej odohráva na Vianoce, čo samo osebe povyšuje jej ideové zameranie. Jánošíkov čin je tu zameraný proti jednostranne – pánmi – preferovanému etickému posolstvu vyplývajúcejmu z príchodu Spasiteľa. Tento moment sa v povesti objavuje dvakrát. Jedenkrát v autorskej reči: „Vysvietený kaštieľ sa ozýval smiechom vzácných hostí, ktorí sa zišli z celého podtatranského kraja, aby oslávili narodenie Spasiteľa“¹ (s. 84), druhýkrát v priamej reči hlavného protagonistu: „Teda takto vy, páni! Príchod Spasiteľa oslavujete, o kresťanskej láske hovoríte, no tam v chalupách nemajú čo do úst položiť“ (s. 85). Hostina v kaštieli trvala do polnočnej, keď sa poddaní odobrali do kostola. Spravodlivosť Jánošíka je tu teda pertraktovaná nielen na sociálnej úrovni, ako vo väčšine povestí s jánošíkovskou tematikou, ale aj na náboženskej, kresťanskej úrovni, čím toto etické posolstvo povesti nadobúda silný humanizujúci akcent.

Pokiaľ ide o žánrovú charakteristiku povesti Jánošíkovské Vianoce popri kompozične i dejovo ucelenom a pôsobivom príbehu upúta jeden z hlavných príznakov povesti, ktorý by si mali žiaci osvojiť, a tým je určenie miesta, kde sa príbeh odohráva. Toto miesto identifikuje autor v súlade so žánrovou identifikáciou povesti hneď na začiatku povesti takto: „Vraj sa to stalo pod Tatrami, len meno dediny si už nikto nepamätá. Ale musela to byť taká, v ktorej stál kaštieľ a v ňom žil neľútostný gróf“ (s. 84). Teda miesto sa tu nemusí udávať celkom presne, relatívnu správnosť a platnosť údaju však potvrdzujú odvolávky na spravidla už nežijúcich pamätníkov alebo pamätné miestne, historické a iné dominanty. V predmetnej povesti ide o spomienku, tak ako sa o nej hovorí v závere povesti: Nepozvaní hostia „zanechali len spomienku na to, ako sa v tie Vianoce, keď Jánošík prechádzal popod Tatry, chudoba do sýtosti najedla“ (s. 86).

1 Petříková, Daniela–Trutz, Rudolf–Greifová, Eva–Morávková, Mária: *Literárna výchova pre 5. ročník základných škôl*. Bratislava: IMPRO, s. r. o., vyd. Litera 1997. Všetky ďalšie citované ukážky sú z tejto učebnice.

Najväčší rozmach zaznamenali povesti, ktoré majú regionálny charakter a viažu sa k určitej konkrétnej lokalite. Matica slovenská ich vydávanie zastrešuje pôvodným projektom tzv. povestovej mapy Slovenska. Takto vyšli napr. tatranské povesti Antona Mareca (2002), hontianske povesti Jozefa Melichera (1996), požitavské povesti Jozefa Melichera a Jozefa Trubíniho (1998), povesti turčianskeho regiónu Jozefa Tatára (1999), novobanské povesti Jozefa Hindického (1999), kysucké povesti Jána Podmanického (2002), povesti z nitrianskeho regiónu Zuzany Zemaníkovej (2001). Rozkolísaná hodnota diel tohto ambiciózneho projektu je spôsobená tým, že kým niektorí autori dokázali rešpektovať žáner povesti a uplatňovať jeho adekvátnu stavbu, jazyk, rozprávačské špecifiká (napr. Melicher, Trubíni, Tatár), iným sa to z rôznych dôvodov podarilo menej (Hindický, Podmanický). Napriek tomu je potrebné uvedomiť si, že cieľom autorov bolo predstaviť región prostredníctvom povestových príbehov a podporiť aj tzv. „regionálne vlastenectvo“. Pri niektorých spomínaných prácach z „povestovej mapy Slovenska“ sa pristavíme bližšie.

Hontianske povesti Jozefa Melichera (1996) s podtitulom Deväťdesiatdeväť historických, poverových a žartovných príbehov spod Sitna a dolného Poiplia i *Požitavské povesti* (1998) s podtitulom Päťdesiattri pamätihodných podivných poverových a prekáračkových príbehov z povodia Žitavy od dvojice autorov Jozef Melicher a Jozef Trubíni majú spoločného nielen autora, ale najmä stratégiu a vzťah k povesti. Ich základom je autentické prerozprávanie povestového námetu v dobrom slova zmysle poznačené i teoretickými vedomosťami o tomto žánri. Jozef Melicher ako citlivý upravovateľ folklórnych predlôh nezaprel v sebe zberateľa i beletristu, ktorý pristupuje k povesti s rešpektom a znalosťou folklóru. Jeho teoretické delenie povestí sa pretransformovalo i do členenia oboch kníh. Napr. *Požitavské povesti* sa skladajú z piatich častí: Iné časy, iný svet ... (historické zaujímavosti regiónu), Už Turek ide, už vojna bude ... (opäť historické fakty pretlmočené do povestí), časti Ťažko toho strašiť, kto sa nebojí ... a Noc má svoju moc ... majú poverový charakter, ostatná časť Od smiechu neošedievš, od žartu neoplešievš má humorný, prekáračkový charakter. Kapitola O čom mladí nevedia, to im starí povedia... obsahuje pramene, poznámky a vysvetlivky. Zvlášť cenné i z hľadiska folkloristiky sú tu odkazy na zdroje povestí – či už záznam rozprávania konkrétneho človeka, písomná informácia a pod. Zaujímané sú i fakty o minulosti miest a obcí, erby a mapka Požitavia. Pre prítomné povesti je typická úspornosť, nezaťaženosť dejovými digresiami, nevyumelkovanosť, pretože autorovou snahou je hodnovernosť. Melicher sa snaží zaujať detského i dospelého príjemcu, jazykovo sa prispôsobuje dnešnému čitateľovi, no nie rušivo a násilne. Jeho povesti vyznievajú ľudsky, optimisticky, ale aj výchovne. O tom, že povesti nie sú len obrazom dávnych čias, ale nesú v sebe určité posolstvo pre súčasného človeka, svedčí zbierka povestí *Hontianske povesti*. Autor Jozef Melicher si za objekt umeleckého stvárnenia vybral oblasť Hontu. Tajomstvo, ktorým je opradený tento svojrázny región Slovenska, ponúka mnoho otázok v súvislosti so vznikom miest, dedín, ich názvov.

Vplyv Jozefa Melichera na tematizovanie povestí je zreteľný vo výbere *Ponitrianske povesti a povrávky* od Zuzany Zemaníkovej (2001). Jednotlivé časti majú nasledovné názvy: Kdeže sú tie časy..., Turci idú!, Kuruci a labanci v jednom har-

matanci (všetky tri časti predstavujú historické povesti), Pozor, straší! (poverové povesti) a *Veselosti z našich dedín* (prekáračkové povesti). Základným rozdielom však je, že zatiaľ čo u Melichera je zreteľný a právoplatný odkaz na prameň, zdroj informácií pri každej povesti, u Zemaníkovej ukotvenia povestí sú všeobecné (Pramene a literatúra). Preto žánrové vymedzenie „povrávka“ sa nám zdá v jej prípade adekvátnejšie než povest'. Pozitívne však možno hodnotiť Slovníček krajových a menej známych slov i kapitolu Hľadajme korene, v ktorej autorka približuje históriu jednotlivých miest a obcí medzi starodávnou Nitrou a Novými Zámkami. Prínosom je i komentovaný zoznam osobností, ktoré sa v knihe spomínajú. Už z uvedeného členenia i z výstavby Zemaníkovej povestí je zrejme, že jej cieľom je poučať čitateľa, čo pri povestiach nemusí byť negatívom, naopak, môže sa stať ich organickou súčasťou.

V roku 1999 na povestovú mapu Slovenska pribudli dve knihy – *A zvony nezvonía* od Jozefa Hindického a *Turčianske povesti* od Jozefa Tatára. V prvej z nich, v novobanských povestiach *A zvony nezvonía*, nie je prítomné predchádzajúce členenie povestí zaradených v knižke, pretože tu ani nemožno nájsť výraznejšie tematické okruhy. Medzi typické povestové látky sú včlenené aj tzv. „príbehy zo života“ a anekdotické príbehy (napr. Pyšný tovariš, Ženba Tóna Pacinku, Novobanský chotár). Niektoré z nich majú dokonca charakter moralizátorských próz pre ľud, populárnej literatúry 19. storočia. Pravdepodobne neosloví čitateľov školského veku a ťažko odhadnúť aj ich adresnosť smerom na dospelého čitateľa. Na druhej strane treba oceniť pramenný materiál, ktorý je v tejto publikácii naozaj dôsledný a ku každej povesti je v časti Pramene, poznámky, vysvetlivky uvedený aj informačný zdroj. Častokrát však ide o noviny či knižné pramene, a možno aj preto sa tu akoby stráca rozprávačský povestový základ.

Turčianske povesti Jozefa Tatára obsahujú 69 príbehov zaradených do trinástich celkov. Opäť tu môžeme pozorovať typické témy slovenských povestí, ktoré zastrešuje región Turca. Okrem povestí s historickou tematikou (protiturecký boj, postavy Belu IV., kráľa Matiaša, Márie Terézie či všadeprítomného Jánošíka) tu nájdeme povesti s protipoddanskými motívmi (cyklus *Za svoje práva*), poverové povesti (Lepší jeden priateľ ako desiati čerti), povesti o pokladoch (Na Tlstej rastie zlatá tráva), príbehy so smutnou, pochmúrnou témou (Slzy na predaj) napr. o dievčati vychovávanom medvedicou (Marka Medvedová) či o treste za údajnú krádež (Zlodejka). Zaujímavé sú však i povesti, ktorých základom je etymológia slova Turiec. Tvorí samostatnú úvodnú časť Z bájných vôd Turca obsahujúcu napr. povesti Biela panna (odvodenie názvu podľa dobrého a odvážneho pána Turana), Tur a krásna Margita (o nebezpečnom turovi) i povest' Turanova veštba (posvätný Tur – boh plodnosti). Ostatné dve časti Dobrého majstra každý nájde a *Za remeselnícku hrst' povedačiek* o všetkom možnom sa dajú označiť aj ako prózy zo života pracovitého ľudu spod Turca. Nechýba im hrdosť na rodný kraj, ktorý je leitmotívom celej Tatárovej knihy. Takmer každá povest' je ukončená stručným zhrnutím, ktoré obsahuje poučenie, vysvetlenie alebo dopovedanie. K jednotlivým povestiam sú uvedené i zdroje či už autentického folkloristického charakteru od konkrétnych obyvateľov Turca alebo z rôznej literatúry (J. Botto, J. Domasta, J. C. Hronský, A. Medňanský, Š. Krčméry). Okrem obligátneho slovníka je poučná časť Z histórie miest a obcí obsahujúca i zmienku o významných rodákoch.

Ján Podmanický sa pokúsil doplniť povestovú mapu Slovenska knihou *Kysucké povesti* (2002). Tento súbor obsahuje rôznorodé príbehy od najstarších čias a nie všetky možno charakterizovať slovom povesť. Ide skôr o rozprávania hororového, poverového či tajomného charakteru s etymologickými, etiologickými, legendárnymi, baladickými, dobrodružnými či anekdotickými prvkami. Negatívom rozprávačského štýlu je rozvláčnosť a snaha spojiť niekoľko motívov do jedného príbehu. Text sa potom stáva nesúrodým a stráca niektoré atribúty povesti, napr. jednoduchosť a jednoznačnosť. Pozitívom sú poznámky a vysvetlivky v závere knihy, ktoré naznačujú pôvod povestí a mieru autorskej štylizácie. V tom istom roku (2002) vyšla v Matici slovenskej i kniha Antona Marca *Tatranské povesti*. Opäť ide o predstavenie istého regiónu s dôrazom na špecifikum konkrétnej oblasti – hory, doliny, plesá, osady, poklady, človek a jeho ťažký život. Autor sa snaží i o istú poučnosť, pretože na úvod každej kapitoly uvádza i faktografické údaje o zemepisných, dejepisných, biologických zaujímavostiach podtatranského regiónu. Na prvom mieste je však človek a jeho spolunažívanie s Tatrami. Pôvod Tatier, ich názov, počet vrchov, vznik plies, osád, tatranskí zbojníci, život zvierat, človek pod Tatrami – to je tematizácia *Tatranských povestí*. Profesia Antona Marca je čitateľná zo samostatnej kapitoly *Tatranská záchraná a vodcovská služba*, kde vysvetľuje detskému (a nielen jemu) čitateľovi úlohu tatranských záchranárov pri rôznych nešťastiach a predstavuje tatranské chaty a ich snahu o rozvoj cestovného ruchu.

Peter Urban v knihe *Čertova svadba. Povesti zo strediu Slovenska* (2005) sústredil jednak autentické literárne látky, jednak sa inšpiroval literárnymi prameňmi zberateľov 19. a začiatku 20. storočia. Pri spracovaní sujetu sa odvoláva na pramene informácií a dodržiava zásady poetiky ľudovej povesti. Prejavuje sa to nielen korektným spôsobom práce so zdrojmi, ale i v striedmom, civilnom jazyku, v úspornosti výrazu korešpondujúcom s pôvodným vyznením povestí. Podobne možno hodnotiť i druhú povestovú knihu Petra Urbana pod názvom *Kamenná žena. Povesti, rozprávky a príbehy z Krupinskej planiny* (2006). V podtitule je síce naznačená určitá žánrová nejednoznačnosť textov (s touto situáciou sa však stretávame už častejšie; je tomu tak u mnohých autorov a nie všetci to aj takto korektné v podtitule deklarujú). Kniha obsahuje štyridsať povestí, rozprávok a príbehov z Krupinskej planiny rozdelených do deviatich okruhov – napr. Stávali tu mocné hrady, zbojnícke príbehy, Tak vznikli ich mená, Dudinská liečivá voda a pod. Autor je veľkým ochrancom prírody, a preto sa nemožno čudovať, že výber lokalít je najmä z prostredia chránených území. Knižka je určená predovšetkým mládeži, ale aj dospelým čitateľom, ktorým umožňuje nielen dôverné zoznámenie s malebným prírodným prostredím, ale aj ďalšiu dimenziu ich vnímania prostredníctvom povestí k nim sa viažucich. K náučnému poznaniu knižky prispieva „Slovník krajových a menej známych výrazov“, a najmä v „Poznámkach a vysvetlivkách“ uvedený prírodopisný a kultúrno-historický opis územia a lokalít, do ktorých sú povesti situované. Literárne spracovanie regionálnych motívov je pri Urbanovi (podobne ako pri Melicherovi) opäť v súlade s poetikou povestového žánru a poznámkový aparát i rozprávačská úroveň prehlbujú autentickosť spracovania povestového materiálu. Ako príklad uvedeného spôsobu práce s folklórnym materiálom nám môže slúžiť povesť *Kliatba Modrého Kameňa* z uvedenej zbierky povestí *Kamenná žena*. Je to miestna po-

vešť o hrade, ktorá hovorí o kliatbe, ktorá padla na hradného pána Imricha Balašu, vládcu na hrade Modrý Kameň. Povešť začína predstavením Imricha Balašu, jeho stručnou charakteristikou, najskôr strohým vymenovaním jeho dobrých vlastností ako sú smelosť, udatnosť – či už pri obrane hradu, ale aj na bojiskách ako bojovník, ďalej učenosť, múdrosť, šikovnosť. Zaujímavé je, že okrem pozitívnych vlastností je v úvode spomenutá aj negatívna vlastnosť, a to výbušnosť až prchkosť. Doma pri manželke bol tichým, pokojným a verným manželom, no niekedy nečakané výbuchy zlosti nedokázal utíšiť ani pri nej. To sa stalo aj jedného večera, kedy ho nazlostili zlé správy z kráľovského dvora a chcel o nich v tichosti a samote premýšľať. Jeho manželka však jeho správaniu nerozumela a obvinila ho z nedostatku lásky. Balaša ju v zlosti zobral na ruky a chcel ju odniesť z miestnosti, aby mal pokoj. V zmätku s ňou podišiel k oknu a nešťastnou náhodou ju zhodil z okna. Po jej smrti dal vyhlásiť, že jeho manželka zomrela na neznámu chorobu, no jeho výčitky svedomia ho prenasledovali každú noc a uprostred noci sa prebúdzal s krikom. Takto sa správa o tom, čo sa prihodilo jeho žene, dostala na kráľovský dvor. Kráľ si Balašu vážil pre to, čo preňho urobil, ale chcel vedieť pravdu, preto poslal jedného zo svojich kapitánov, ktorý s Balašom bojoval proti Turkom, aby zistil, čo sa stalo s hradnou paňou Modrého Kameňa. Pri rekonštrukcii udalostí z osudnej noci Imrich Balaša kapitána vyhodil z okna. Kapitán si neskoro uvedomil, čo sa s ním deje, a pri páde prekliak Balašu slovami: „Prekliam ťa i tvoj hrad! Nech ti viac nie je dopriate bývať v ňom.“ Kapitánova kliatba sa nakoniec aj vyplnila. Povešť Kliatba Modrého Kameňa sa končí tragicky, ale smrť má svoje opodstatnenie.

Súčasťou zbierky povestí a príbehov Kamenná žena je napríklad i povesť Dudinka, ktorou autor Peter Urban podáva príbeh o vzniku slovenských kúpeľov Dudince. Podľa tejto povesti získali svoje pomenovanie podľa víly Dudinky, ktorá pomohla vojvodcovi Aquiliovovi nájsť jeho strateného syna. Na odplatu si vyžiadala prepustenie väzňov a vybudovanie kúpeľov. V súvislosti s povestou Dudinka je relevantná informácia o tom, že kúpele sú často spájané s tzv. rímskymi kúpeľmi. O pobyte Rimanov na tomto území svedčia nálezy keramiky a mincí z čias Nera a Antónia Pia. V závere povesti nám autor poskytuje informáciu o dvadsiatich dvoch bazénikoch, vytesaných do travertínu rímskymi vojakmi. (Urban 2006, 56). povesť o víle Dudinke je v súvislosti s kúpeľmi Dudince značne rozšírená a teší sa veľkej obľube. Z povesti vyplýva, aký blízky vzťah má človek k vode. Nielenže z nej žijeme, pretože ľudské telo sa z prevažnej väčšiny skladá z vody, ale preberáme na seba aj jej vlastnosti. Tak ako voda prináša Zemi výhody, ale aj určité nevýhody, tak aj človek reaguje na rôzne podnety a rôzne situácie rôzne – buď pozitívne alebo negatívne. Aj hlavná postava povesti, vojvodca Aquilius, najskôr reagoval negatívne na vílinu požiadavku prepustenia zajatcov, no po premyslení zdravým úsudkom a očistenou myslou pripustil, že vo víliných slovách je veľká pravda: „Na svete je predsa dosť miesta pre všetkých. Treba sa len naučiť neprivilastňovať si viac, ako nám patrí. A nemárniť zbytočne čas, bohatstvo i životy na hlúpe a nezmyselné vojny.“ (Urban 2006, 54). zaujímavosťou v súvislosti s touto povestou je fakt, že skoro každý informačný zdroj kúpeľov sprostredkúva tento príbeh svojim čitateľom. Silueta víly preto tvorí aj neodmysliteľnú súčasť loga kúpeľov a je podľa nej pomenované aj noovotvorené kúpalisko.

Iným typom povesti je povesť pochádzajúca opäť z knihy Kamenná žena – povesť Ako Geľo Sebechlebský prekabátil pána Koháriho. Povesť je určená najmä deťom a mládeži. Dej má vymyslený charakter, no je zobrazený podľa konkrétnej udalosti s „prikrášením“ autorovej fantázie. Patrí do okruhu Od žartov nebolí hlava, čiže už na prvý pohľad je evidentné, že podľa Melicherovej klasifikácie povestí ide o povesti prekáračkové. V povesti v súlade s jej žánrovým určením nenájdeme žiadne nadprirodzené bytosti ani javy. Témou povesti je spor dvoch hlavných hrdinov: Geľu Sebechlebského a pána Koháriho a spor o to, kto je najväčším šibalom v okolí. V povesti vznikol medzi nimi konflikt. Pán Kohári nedokázal zniesť fakt, že ho Geľo okabátil, a tak sa stal väčším šibalom. Cieľom je poukázať na dvoch hlavných hrdinov, ktorí majú na jednej strane niečo spoločné, ale v skutočnosti sú úplne odlišní. Lokálne zakotvenie deja povesti je evidentné – obec Sebechleby, ktorá leží na južnom úpätí Štiavnických vrchov, pri Belujskom potoku. Doložená je z roku 1135, pôvodne patrila hradu Hont. Začiatkom 15. storočia získala mestské výsady a do 20. storočia vlastnila tunajšie majetky ostrihomská kapitula. Obyvateľstvo sa venovalo najmä poľnohospodárstvu a vinohradníctvu. Jedným z údajných obyvateľov bol aj Geľo Sebechlebský. Je to známa postavica – slovenský Eulenspiegel, ktorý sa stal známym rozličnými figlami. Je o ňom známe, že ho tak na Čabraďskom hrade, ako aj vo Svätoantonskom kaštieli radi vídali, pretože bavieval spoločnosť svojimi vtipmi a kúskami. „Všelijako zvyknú prezývať obyvateľov hontianskych miest a dedín. O väčšine týchto prezývok však cudzí obyčajne ani nechyrujú. No o tom, že obyvateľov Sebechlieb nazývajú Geľošmi, vie veľmi dobre celé Slovensko. A ak aj nie takmer celé, tak celkom isto aspoň jeho stredná a južná časť. Kým v mnohých obciach sa na svoje nie práve lichotivé prezývky hnevajú a beda vám, ak nimi náhodou oslovíte človeka s trošku tvrdšou náturou, Sebechlebčania sú na tú svoju patrične hrdí. Pretože svedčí o ich bystroti, šikovnosti, šibalstve a huncútstve. Vznikla totiž podľa jedného z najznámejších obyvateľov obce – podľa Geľu a jeho výčinov. Určite ste už o ňom počuli aj vy nejakú historku. Geľo Sebechlebský bol bystrý, šikovný, veselý a všetkými masťami mazaný.“ (Urban 2006, 123). Geľo si žil bezstarostný život jednoduchého človeka, šibala, ktorému k životu stačí málo. Veľmi rád si uťahoval z iných, no najmä z bohatých a nafúkaných pánov či hlúpych a nadutých sedliakov. Bez váhania prijal stávkou od pána Koháriho o dva okovy vína a nebál sa s ním zmetať sily v tom, kto je väčším šibalom. Geľo nebol len prvotriednym šibalom, ale aj človekom, ktorý sa vyzná vo víne. V rodných Sebechleboch sa o ňom čo-to poučil: „Geľo najskôr znalecky poťažkal karafu v ruke, potom si z nej nalial do necelej polovičky pohára a zakrúžil ním. Pozdvihol pohár pred oči a pozorne sledoval rubínovú farbu nápoja. Pokýval hlavou a opäť zakrúžil pohárom.“ (Urban 2006, 127). Ani po tom, čo mu Kohári ponúkol to najkyslejšie a najhoršie víno, aké mal, sa Geľo vôbec nestožoval a vypil ho, aj keď ho „dlho prevaľoval na jazyku, kým ho prehltol.“ (Urban 2006, 127) Nechcel dať na sebe vedieť, že mu nechutí, a tým spraviť Kohárimu radosť. Vychvaľoval ho do nebies. „Ej, či je to vínko dobré. Veľmi dobré.“ (Urban 2006, 127) Geľo je typickým hrdinom ľudovej slovesnosti. Jeho vyznenie je optimistické, má kladný charakter. Vyznačuje sa hrdinskosťou, čestnosťou a najmä spravodlivosťou: „Ja si z vás žiaden posmech nerobím, urodzený pán Kohári. Ja od vás len chcem, aby ste mi zaplatili, čo som v stávke vyhral.“ (Urban 2006, 126).

Pán Kohári bol tiež „poriadny lišiak“. Striehol vždy na vhodnú príležitosť, aby si mohol z niekoho vystreliť. Robil si žarty z ľudí navôkol, no zo seba to akosi nedokázal. Nestrpel počúvať historky o Geľovi, pretože on chcel byť tým najväčším šibalom. Nevedel sa zmieriť s tým, že má rovnocenného protivníka, preto musel vymyslieť niečo, čím dokáže, že je lepší. Zmeral si s ním sily nasledovným spôsobom: „Pravdu máš, Geľo. Šibal zo Sebechlieb! Dupočul som sa, že si vraj poriadny beťár. Lež aj ja si rád zažartujem a fíglom napálím iných. Preto si stále myslím, že ja som široko-ďaleko najväčším šibalom, aj keď chýry o tebe a tvojich výčinoch ma začínajú dobiehať. Mám pre teba takýto návrh. Stavme sa spolu o to, že ten z nás dvoch, ktorý tomu druhému prejde cez rozum, dostane od protivníka dva okovy vína. Čo ty na to?“ (Urban 2006, 124) Kohári doplatil na svoju namyslenosť a podceňovanie ostatných, myslel si, že je najvzdelanejší zo všetkých a neveril tomu, že obyčajný sedliak Geľo sa môže vyznať vo víne. Geľo si zahral úbohého bedára s chromými nohami a poprosil Koháriho, aby vyliezol na strom a podal mu z neho barley, ktoré mu nejakí lúpežníci vyhodili vysoko na strom. Kým bol Kohári na stromu, Geľo mu ukradol koňa a uháňal na ňom do hostinca. „Prekabátil“ namysleného boháča Koháriho.

V ostatných rokoch, samozrejme, okrem spomínaných zbierok povestí vyšli mnohé ďalšie, ktorých dosah a najmä úroveň spracovania má vysokú umeleckú úroveň, ale niekedy len okrajový či krajový význam. Častokrát pribúdajú tituly, ktoré majú s povestami spoločné len styčné body a sú založené na domýšľaní, vymýšľaní, fabulovaní. Veľakrát idú viac do mytológie a rozprávkovosti. Môžeme ich nazvať poviestky, povrávky, príbehy z dávnych čias a typické pre ne (tak isto ako pre celú súčasnú literatúru) je synkretizácia žánrov a postupov.

Literatúra

- Hindický, Jozef (1999): *A zvony nezvonía*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Chovan, Milan Igor (2006): *Sokolčianska mladucha. Povesti a báje z horného a stredného Liptova*. Bratislava: EPOS.
- Marec, Anton (1994): *Jánošík, Jánošík...* Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Marec, Anton (2002): *Tatranské povesti*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Melicher, Jozef (1996): *Hontianske povesti*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Melicher, Jozef (1998): *Od Zobora po Sitno. Historické povesti a folklórne črty z južného Slovenska*. Bratislava: DONY.
- Melicher, Jozef (1989): *Tekovské povesti*. Bratislava: Tatran.
- Melicher, Jozef–Trubíni, Jozef (1998): *Požitavské povesti*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Podmanický, Ján (2002): *Kysucké povesti*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Sliacky, Ondrej (2005): *Slovenské obrázkové povesti*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Tatár, Jozef (1999): *Turčianske povesti*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

Urban, Peter (2005): *Čertova svadba. Povesti zo stredú Slovenska*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

Urban, Peter (2006): *Kamenná žena. Povesti, rozprávky a príbehy z Krupinskej planiny*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

Vrlík, Peter–Mišák, Peter (2008): *Povesti z Liptova*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

Zemaníková, Zuzana (2001): *Ponitrianske povesti a povrávky*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

Relatívne voľný slovosled slovenčiny a maďarčiny

Tóth, Sándor János

Relatively Free Word Order in Hungarian and Slovak

Abstract

The paper deals with the word order in Hungarian and Slovak languages. Both languages express grammatical information morphologically, so the word order can be considered as relatively free. Though, by changing word order the meaning of the sentence can change as well, because in both languages the new important information has an influence on word order.

On the other hand, there are some grammatical factors, like the position of enclitics, which have a strict word order.

The aim of the paper is the collection and systematisation of the information about word order from studies not easily reachable on this topic.

Key words: word order, semantical factor, grammatical factor, rhythm factor, enclitics, collocation, definite.

Kľúčové slová: slovosled, významový, gramatický a rytmický činiteľ, enklitiky, kolokácia, určenosť.

V slovensko-maďarskej relácii slovosled a vetná skladba nie sú prvoradým problémom, hlavne ak ide o hovorový variant jazyka. Stačí porovnať rozsah učiva tvaroslovného charakteru so staťami o väčších štruktúrnych celkoch ako slovo. Dôvodom je, že medzi maďarčinou a slovenčinou sú najväčšie typologické rozdiely morfológického charakteru, v slovenčine dominuje flektívny charakter, v maďarčine aglutinačný – ale oba jazyky vyjadrujú vzťahy medzi vetnými členmi synteticky (gramatická informácia je integrovaná do tvaru slova). Slovosled teda môže byť voľnejší ako v analytických jazykoch (napr. angličtina).

Keďže v maďarskom i slovenskom jazyku sa vyjadrujú vzťahy medzi slovami morfológickými prostriedkami (ohýbaním), je možné vychádzať z tézy, že ani v jednom z týchto jazykov nemáme viazaný, pevný slovosled ako napr. v angličtine alebo v nemčine, nakoľko fungujú zákonitosti v oboch jazykoch, ktoré relativizujú voľnosť slovosledu.

Cieľom tohto príspevku je stručný, ale všestranný prehľad témy slovosledu a komplexné sprístupnenie, tematické usporiadanie čiastkových a ťažko dostupných štúdií o tejto téme.

Základný význam pre slovosled vety má členenie výpovede na východisko a jadro. Slovosled je poradie slov vo vete. Významová výstavba vety platí ako základný slovosledový činiteľ slovenskej vety. Okrem nej je slovosledovým činiteľom gramatická a rytmická výstavba vety a spolupatričnosť slov.

V prípade syntaktického využitia slovosledu v predikácii sa uplatňujú dva faktory:

- *Faktor tesnosti*: to, čo tvorí tesnejšiu jednotku so slovesom (napr. priamy predmet); stojí bližšie k slovesu ako to, čo je so slovesom späté na vyššej hierarchickej rovine.
- *Faktor priority*: to, čo je dôležitejšie alebo známejšie stojí pred tým, čo je menej dôležité alebo známe. (Krupa 1980, 69)

1. Významová výstavba vety

Poradie výpovede môže byť:

1. objektívne: východisko výpovede + *jadro výpovede*

Susedia mu požičali stotisíc.

Kúpila som si nové šaty.

2. subjektívne: *jadro výpovede* + východisko výpovede

Stotisíc mu susedia požičali.

Nové šaty som si kúpila!

„V oznamovacích vetách býva objektívne alebo subjektívne poradie slov podľa toho, či ide o pokojné alebo vzrušené rozprávanie, opis.

V opytovacích vetách je zvyčajne subjektívne poradie slov, a to:

– v dopĺňacích opytovacích vetách jadrom výpovede je opytovacie zámeno, lebo ním sa spytujeme na požadovanú informáciu:

Čo si robil večer? Sledoval som futbal.

– v zisťovacích opytovacích vetách na prvom mieste je sloveso, ktoré platí ako jadro výpovede:

Čítal si Mikszátha? Čítal. (Áno.)

V rozkazovacích vetách je spravidla subjektívne poradie. Sloveso býva na začiatku vety, ono je jadrom.

Umy to špinavé okno.

Pri zdôrazňovaní môže na začiatku vety stáť aj iný člen.

To špinavé okno umy.

Treba rozlišovať slovosled vo vete a v syntagme. Pri syntagme je základný rozdiel medzi mennou a slovesnou syntagmou. *Menná* syntagma sa spravuje inými slovosledovými činiteľmi, najmä gramatickým princípom. Má prísnu architektúru, a to nielen v postavení zhodného a nezhdného prívlastku, ale aj pri vzájomnom poradí viacerých zhodných, resp. nezhdných prívlastkov. *Slovesná* syntagma živo reaguje na požiadavky významovej výstavby vety.“ (Pavlovič 2012 II., 25–26)

„Maďarčina sleduje aglutinačný postup aj v syntactickej rovine. Zhoda sa v maďarčine vyskytuje málokedy (napr. medzi ukazovacím zámenom a podstatným menom *ezt* a *lányt*); vo funkcii prívlastku sémantickú príslušnosť slov vyjadruje slovosled alebo väzba. Princíp regens post rectum (prídavné meno stojí pred podstatným menom, sloveso stojí na konci vety atď.) je dodnes najdôležitejším princípom, ktorý určuje maďarský slovosled.“ (Misadová 2011, 23)

„Rôzne vysvetlenia štandardného slovosledu maďarskej vety, s ktorými sa stretávame v opisných gramatikách, sú v skutočnosti iba prirodzenou súčasťou jednotlivých gramatických javov, a neobsiahnu zákonitosti tvorby viet. Odpoveď na mnohé otázky slovosledu naopak poskytuje generatívny opis maďarských vetných konštrukcií či aktuálne členenie vety. Z nich vyplýva, že pri tvorbe maďarskej vety dominuje poradie pozmeňujúci člen – pozmenený člen, kým v slovenčine a v ostatných slovanských, ale aj germánskych jazykoch poradie pozmenený člen – pozmeňujúci člen. Tieto zásady poukazujú na hlavné aspekty maďarského slovosledu a pomáhajú pochopiť zákonitosti tvorenia maďarských viet.“ (Misadová 2011, 28) Umiestnenie modifikujúcich vetných členov je charakteristické pre jednotlivé jazyky, napr. pevný rámcový slovosled v nemčine. (Pokorný 2010, 31)

Veta sa člení na topik a predikát:

A) topik (téma): pomenúva známu časť, o čo sa jedná vo vete

B) predikát (koment, fókus): časť vety, ktorá obsahuje tvrdenie o topiku vety – pozmenený člen

Napríklad:

A *Deti sa učia báseň.*

B *Báseň sa učia deti.*

A *Chémiu má rád Pavol.* (je to jeho obľúbený predmet)

B *Pavol má rád chémiu.* (a nie Jozef, Matúš atď.)

(Keszler 2000, 378)

Slovenský jazyk na rozdiel od maďarčiny nevyžaduje umiestnenie zdôrazneného vetného člena pred predikátom: *Két kiló almát kérek. Prosím si dve kilá jabák.*

Odlíšnosti medzi maďarským a slovenským jazykom sa prejavujú aj pri rozvíjaní viet: v slovenčine sa v prevažnej väčšine vety rozvíjajú progresívne, t. j. doprava, kým v maďarčine regresívne, doľava:

Šarkan letí veľmi vysoko.

A sárkány nagyon magasan repül.

V maďarčine slovosled vety závisí aj od toho, či má sloveso podmetové (neurčité) alebo predmetové (určité) časovanie:

Péter levelet ír. – podmetové časovanie, určitý slovesný tvar je na konci vety.

Péter írja a levelet. – predmetové časovanie, používa sa určitý člen, slovosled je totožný so slovenskou vetou: *Peter píše list.* (Alabánová 2008, 103–104)

Príklady inadekvátneho slovosledu pod vplyvom interferencie slovenčiny a maďarčiny:

„... svadba je udalosť, ktorá nielen dávno bola dôležitou udalosťou v živote človeka, ale aj dnes je...“

... Dávnejšie aj to bolo nepísaným pravidlom, ktorý deň v týždni mohol ísť mládenec k dievčaťu...“

... Každý hosť po tanci s mladomanželkou musel zaplatiť určitú peňažnú sumu za tanec...“ (Simon 2012, 100)

1.1. Kategória určenia a aktuálne vetné členenie

Buzássyová (1977, 70–74) analyzuje slovenský a maďarský slovosled z hľadiska určenia takto: „Určenosť v zmysle aktualizácie mena úzko súvisí s aktuálnym vetným členením. Aktuálne vetné členenie, ináč zvané aj funkčná perspektíva vety, je usporiadanie vetných zložiek z hľadiska aktuálnej situácie, v ktorej veta vznikla.

Kým *formálne členenie* sa týka zloženia vety z gramatických prvkov a jeho základnými prvkami sú gramatický subjekt (podmet) a gramatický predikát (prísudok), *aktuálne členenie* vety sa týka spôsobu, akým je veta začlenená do vecnej súvislosti, z ktorej vznikla. Pri opise aktuálneho vetného členenia sa uplatňujú tie isté pojmy ako pri opise kategórie určenia: protiklad známeho (teda určeného) a nového (teda neurčeného), dôležitosť takých faktorov, ako je situácia a kontext.

Kategória určenia súvisí s aktuálnym členením vety tak, že jazykové prostriedky, ktorými sa vyjadruje určenosť a známosť mena, sú zároveň prostriedkami, ktoré stavajú meno do tematického postavenia, tematizujú ho, kým jazykové prostriedky, ktoré kvalifikujú meno ako neurčené, stavajú meno do rematického postavenia, rematizujú ho.

Prvky prinášajúce novú informáciu majú vyšší stupeň komunikatívneho dynamizmu než prvky vety prinášajúce známu informáciu. Základové (tematické) zložky sú v danej situácii menej dôležité, pretože sú výpovedne menej dynamické než jadrové zložky. Základným rozložením výpovedného dynamizmu je prirodzené usporiadanie vetných zložiek postupujúce od vlastnej základovosti (t. j. od najnižšieho stupňa výpovedného dynamizmu) k vlastnej jadrovosti, t. j. k najvyššiemu stupňu výpovedného dynamizmu.

Ako prostriedky aktuálneho členenia pôsobia v jazyku slovosled, význam slovesa, ale aj význam iných zložiek vety a sémanticko-kontextové aktualizáčné prostriedky ako zámená, členy a iné determinátory mena. Keď má nejaký jazyk silno gramatikalizovaný (t. j. do značnej miery pevný) slovosled, nemôže ho plne využiť ako prostriedok funkčnej perspektívy vety, a preto využíva vo väčšej miere sémanticko-kontextové prostriedky. Napr. negenerický neurčitý člen a jeho nulový variant sú prostriedky, ktoré označujú novosť, prípadne za istej súhry okolností jadrovosť. Sémanticko-kontextové prostriedky ako členy a ukazovacie zámená môžu vďaka svojmu zvláštnemu vzťahu ku kontextu oslabiť alebo naopak posilniť vetné pozície, v ktorých sa vyskytujú. Môžu tak pôsobiť proti základnému rozloženiu výpovedného dynamizmu. Základné rozloženie výpovedného dynamizmu reprezentuje napr. táto slovenská veta:

Pod nami prešla loď.

Egy hajó ment el alattunk.

„Pod nami“ je tematická časť vety, jednoznačne identifikuje hovoriaceho. Sloveso sa javí ako prechodný člen, vlastnou rémou je slovo *loď*, ktoré je z hľadiska komunikácie najzávažnejšie. Slovenčina má na vyjadrenie rematického postavenia daného slova k dispozícii slovosled – koncové postavenie vo vete. Oproti tomu v maďarčine, vďaka možnosti použiť pred menom *hajó* neurčitý člen, sa počiatočná pozícia vety, ktorá je normálne tematická, stáva rematickou.

Spolupôsobí tu samozrejme aj význam slovesa a to, že osobné zámeno *alattunk* označuje predmet (osoby), na ktoré sa vzťahuje, ako určité, známe, a to známe v danom prípade zo situácie. Ak chceme v slovenčine zdôrazniť rématickosť, novosť mena, použijeme neurčité zámeno: *Pod nami prešla akási, nejaká loď.*

Porov. aj:

Kutatni kezdett a zsebében, egy cédulát vett ki,...

Začal čosi hľadať vo vrecku, vytiahol akýsi lístok,...

Rozloženie vety na tematickú a rématickú časť vo vzťahu k jednotlivým vetným členom. Vo vetách obsahujúcich predmet, je pri základnom členení najdôležitejším prvkom vety predmet (má najvyšší stupeň výpovedného dynamizmu). Podmet je spravidla tematický. Protiklad určenosti a neurčenosti predmetu sa nevyjadruje iba v jazykoch s členom protikladom určitého a neurčitého člena, ale vyjadruje sa istým spôsobom aj v iných jazykoch, napr. v slovanských a baltských jazykoch protikladom akuzatívu a partitívu:

Peter si prosí vodu. (určenosť)

Peter kéri a vizet. Peter vizet kér.

Peter si prosí vody. (neurčenosť a partitívnosť)

Peter kér vizet. Peter kér a vízből.

V maďarčine sa pri predmete uplatňujú všetky základné protiklady, ktoré pri určenosti prichádzajú do úvahy: protiklad aktualizovaný / neaktualizovaný; protiklad identifikovaný / neidentifikovaný.

Predmet môže byť neaktualizovaný, vtedy je dôraz na činnosti zameranej na predmet, hovoriacemu nezáleží, či predmet je známy alebo neznámy. Takýto predmet býva umiestnený vo vete pred slovesom a je bez člena: *A fiú levelet ír.* (*Chlapec píše list*).

Predmet môže byť v maďarčine aj aktualizovaný, vtedy sa pri ňom uplatňuje protiklad určitého a neurčitého predmetu: *A fiú írja a levelet. Chlapec píše list* (= určitý); *A fiú egy levelet ír. Chlapec píše nejaký list.* Určenosť predmetu sa prejavuje aj pri časovaní slovesa. Určitý predmet vyžaduje objektívnu konjugáciu slovesa, neurčitý predmet vyžaduje subjektívnu konjugáciu slovesa. Porov. maď. *írja / ír.* Podmet býva v maďarčine vždy aktualizovaný (určitý alebo neurčitý).

V menšej miere sa uplatňuje kategória určenosti, protiklad aktualizovaného a neaktualizovaného mena pri príslovkovom určení, ktoré má z hľadiska aktuálneho vetného členenia osobitné postavenie. O príslovkovom určení miesta a času sa konštatovalo, že je často iba tzv. situačnou kulisou deja, pomenúva známe prostredie a časové okolnosti a ako také – má malý stupeň komunikatívneho dynamizmu.

Neurčitý člen a neurčité zámená naznačujú novosť, rématickosť, ale o určitom člene neplatí, že by bol vždy signalizátorom tematického postavenia mena. Konkrétnu analýzu sťažujú i rozličné štylizované prípady, napr. hovoriaci štylizuje predmet, o ktorom sa hovorí tak, ako by bol známy, hoci v skutočnosti o ňom nehovorí. Predmet je známy hovoriacemu, ale nie je nevyhnutne známy počúvajúcemu. Napr.:

– Andris! Mit szólsz? Kibékültek!

– Na, igen. Letelt a három nap.

– Miféle három nap?

- Andrej! Čo povieš? Pomierili sa!
- No áno. Prešli tri dni.
- Aké tri dni?

Veta *Prešli tri dni.* je celá rématická, podáva iba novú informáciu, ale štylizovanú tak, ako by sa o veci už hovorilo. Tento postup možno nazvať tematizáciou." (Buzássyová 1977, 70–74)

2. Gramatický činiteľ

V slovenčine (ako vo flektívnom jazyku) slovosled nie je gramaticky relevantný (až na niekoľko výnimiek), t. j. slovosled nerozhoduje o gramatickej (syntaktickej) funkcii slova vo vete. Poradie slov vo vete *Peter ľúbi Evu* môžeme v slovenčine zmeniť na poradie *Evu ľúbi Peter* aj *Peter Evu ľúbi* bez toho, aby sa pri tom zmenila syntaktická funkcia podstatných mien *Eva* a *Peter*. To isté je možné aj v maďarčine: *Péter szereti Évát – Évát szereti Péter – Péter Évát szereti*. V týchto jazykoch je to možné na rozdiel od izolačných jazykov (angličtina), lebo tvar podstatných mien je dostatočným formálnym ukazovateľom ich funkcie vo vete (N – podmet, A – predmet).

Poradie slov rozhoduje o ich vetnočlenskej funkcii aj v slovenčine v takých prípadoch, keď sa tvar akuzatívu formálne nelíši od nominatívu, napr. *Nákladné auto ťahá traktor. – Traktor ťahá nákladné auto*. Dvojznačnosti je možné sa vyhnúť pasivizáciou: *Traktor je ťahaný nákladným autom*.

Gramatický slovosledový činiteľ určuje polohu prívlastku a prístavku k nadradenému vetnému členu (ide tu o slovosled v syntagme, nie vo vete).

Zhodný prívlastok je zvyčajne pred substantívom: *úprimný človek*.
Môj dobrý priateľ ma navštívil.

Inverzné poradie nastáva v nasledujúcich prípadoch:

- keď je na prívlastku dôraz alebo ide o protiklad s iným výrazom

Nacionalizmus vždy bude hriechom smrteľným.

Cnosťou je hrdosť menšín diskriminovaných.

- prívlastok je bohatšie rozvítý – v básnickej reči, v staršom rečníckom štýle, v oslovení, nadávkach a pod.

Aby sme svet nový, vek slávny videli. (Sládkovič)

Syn môj milený. Nádej moja.

Chruňo sprostý. Grobian nevychovaný.

- v náboženských textoch

príď kráľovstvo tvoje, buď vôľa tvoja, Duch Svätý

- v niektorých terminologických sústavách – v biológii, chémii, zoológii

kyselina sírová, babočka pávooká, ľalia zlatohlavá

Nezhodný prívlastok bežne stojí za nadradeným substantívom. Inverzné poradie sa môže vyskytnúť v básnickej reči, keď ide o vyjadrenie osobitnej dramatickosti.

Zrozumiteľné slovo pre ľudskú myseľ pokrm.

Priatelia zo školy mi vždy pomôžu.

(Vaňko 1995, 179–180)

3. Rytmický činiteľ

Rytmický činiteľ sa uplatňuje pri polohe príkloniek a predkloniek (jednoslabičných slov bez vlastného prízvuku). Príklonky (enklitiky) sú slová bez vlastného prízvuku, nasledujúce za slovom s prízvukom:

- krátke tvary zámen: *sa, si, ma, ťa, mi, ti, ho*
- tvary slovesa *byť* v zložených tvaroch: *som, si, je, sme, ste, sú*
- častica *by*.

Tieto slová sa prikláňajú k prvému prízvukovanému slovu vo vetnom úseku, do ktorého patria. Predstavujú významný rytmotvorný činiteľ v slovenskej vete, napr. sloveso *pobozkať sa* (*sa* je za slovesom): *Aj sa pobozkali* (*sa* je tu za prvým prízvučným slovom).

Poradie pri viacnásobných príklonkách:

na prvom mieste: častica *by*

na druhom: tvary slovesa *byť*

na treťom: zvrtné zámená *sa, si* a častica

na štvrtom: krátke tvary zámen v datíve (*mi, ti, mu*)

na piatom: krátke tvary zámen v akuzatíve (*ma, ťa, ho*)

Ja by som sa ti jej nebol zriekol.

Keby som vedel, pokúsil by som sa ti to obstaráť.

Nemala by si sa mu ospravedlniť?

Nechcela by si si ho kúpiť?

(Vaňko 1995, 180)

3.1. Slovosledné usporiadanie v zložených slovesných tvaroch

Slovosledné usporiadanie v zložených slovesných tvaroch opisuje podrobne Králik (1997, 136–143). V slovesných tvaroch enklitikami sú nasledujúce slová:

- a) Častica *by* v tvaroch kondicionálu: *Kto by to povedal – Povedali by ste to – Mohli by sme ísť.*
- b) Tvary pomocného slovesa *byť*: *som, si, sme, ste* v tvaroch préterita a kondicionálu: *Aj ty si prišla. – Prišla som. – Prišli sme všetci. – Aj vy by ste mohli prísť.*
- c) Kratšie, neprízvučné tvary zvrtného zámena *sa, si* v tvaroch zvrtných sloves: *Hneď sa vrátim. – Mohli ste si to rozmyslieť. – Prečo si si to nerozmyslel? (homonymia) – Keby som sa nevrátil, hľadaj ma zajtra!*
- d) Kratšie, neprízvučné tvary osobných zámen *ma, ťa, ho, ju; mi, ti, mu, jej; nás, vás, ich, nám, vám, im*. Tieto slová nepatria do slovesného tvaru, vstupujú doň len príležitostne, ale podľa prízvuku a intonácie sú enklitikami, tesne

sa prikláňajú k ostatným enklitikám: *Ja ti ho ukážem.* – *Už som ti ho ukázal.* – *Predal by som ti ju.* – *Varujem vás, nedajte sa im oklamať!* – *Ja som vás varoval, aby ste sa im nedali oklamať!*

Dlhšie, prízvukné tvary *mňa, mne, teba, tebe, jeho, jemu* a predložkové tvary, ako napr. *po mne, za ňu, pre vás*, enklitikami nie sú a vo vete majú iné miesto než enklitiky.

3.2. Skupina slovesných enklitik tvorí nerozborný blok s pevným vnútorným poradím

To znamená, že medzi ne nemôže prísť žiadne iné slovo a môžu nasledovať za sebou len v takom poradí, aké uvidíme v nasledujúcich tabuľkách. Počet enklitik v tomto bloku môže byť jedna až štyri, zriedka – v štylisticky príznakovej polohe – až päť, ako napr. vo vete z dôverného priateľského rozhovoru: *Nuž teda, ja by som sa ti ho vôbec nebál ani mak.*

Kvôli jednoduchosti budeme tu hovoriť o enklitickom bloku aj vtedy, keď obsahuje len jednu enklitiku: *Vrátim sa hneď.* – *Prišiel som, ako ste kázali.*

3.3. Enklitický blok sa obyčajne kladie na druhé miesto,

čiže po prvom výraze vo vete, nech ide o samostatnú alebo členskú vetu v súvetí. Prvým výrazom môže byť akýkoľvek vetný člen, spojka alebo významová časť slovesa. Vtedy medzi ňou a enklitickým blokom nemôže byť nijaký iný výraz. Ak významová časť slovesného tvaru nestojí na prvom mieste vo vete, ale je umiestnená inde, medzi ňou a enklitickým blokom môže byť výraz (v nasledujúcich tabuľkách uvedený v zátvorkách).

V enklitickom bloku datív osobného zámena vždy predchádza akuzatívu. Datív: *mi, ti, mu, jej, nám, vám, im*; akuzatív: *ma, ťa, ho, ju, nás, vás, ich*. Napr.:

	D	A	
<i>Mám nové auto. Ak prídeš, ukážem</i>	<i><u>ti</u></i>	<i><u>ho</u>.</i>	
<i>Ak prídete, ukážem</i>	<i><u>vám</u></i>	<i><u>ho</u>.</i>	
<i>Ukázal by som</i>	<i><u>ti</u></i>	<i><u>ho</u>,</i>	<i>keby si prišiel.</i>
<i>Ukázal by som</i>	<i><u>vám</u></i>	<i><u>ho</u>,</i>	<i>keby ste prišli.</i>

Prvý výraz vo vete: vetný člen významová časť slovesa spojka	Enklitický blok				Lubovoľný výraz Môže, ale nemusí byť.	Významová časť slovesa, ak nebola vyslovená na začiatku vety.
	by	som si sme ste	sa si	osobné zámená		
<i>Ja</i>						
<i>Ja</i>	<i>by</i>	<i>som</i>	<i>sa</i>	<i>ho</i>	<i>(vôbec)</i>	<i>nebál.</i>
<i>Ja</i>	<i>by</i>	<i>som</i>	<i>sa</i>		<i>(veru)</i>	<i>bál.</i>
<i>Keď bombardovali, veru</i>		<i>som</i>	<i>sa</i>	<i>ho</i>	<i>(nikdy)</i>	<i>nebál.</i>
<i>Trocha</i>			<i>sa</i>		<i>(veľmi)</i>	<i>bál.</i>
<i>Nevidíte, že</i>			<i>sa</i>	<i>ho</i>	<i>(ešte a teraz)</i>	<i>bojím?</i>
<i>Ja</i>			<i>sa</i>		<i>(vôbec)</i>	<i>nebojím.</i>
<i>Nepoznám</i>				<i>ho</i>	<i>(dobře).</i>	
<i>Bojím</i>			<i>sa</i>	<i>ho</i>	<i>(trochu).</i>	
<i>Nebojím</i>			<i>sa</i>		<i>(vôbec).</i>	
<i>Bál</i>	<i>by</i>	<i>som</i>	<i>sa</i>	<i>ho</i>	<i>(ani mak).</i>	
<i>Netajím, bál</i>	<i>by</i>	<i>som</i>	<i>sa</i>	<i>ho</i>	<i>(trocha).</i>	
<i>Nebál</i>		<i>som</i>	<i>sa</i>		<i>(následkov).</i>	
<i>Uver mi, nebál</i>			<i>sa</i>		<i>(povedať mu pravdu).</i>	
			<i>sa</i>		<i>(ani vtedy).</i>	

Častica *by* je obsiahnutá v spojke:

<i>Povedal mi, a</i>	<i>by</i>	<i>som</i>	<i>sa</i>	<i>ho</i>	<i>(vôbec)</i>	<i>nebál.</i>
<i>Tvárila som sa, ako</i>	<i>by</i>	<i>som</i>				<i>poslúchala.</i>
<i>Šla by som, ke</i>	<i>by</i>	<i>som</i>	<i>sa</i>	<i>ho</i>	<i>(tak veľmi)</i>	<i>nebála.</i>
<i>Len ke</i>	<i>by</i>	<i>som</i>		<i>ho</i>	<i>(ešte raz)</i>	<i>mohla vidieť?</i>
<i>Prišla, a</i>	<i>by</i>	<i>som</i>		<i>ho</i>	<i>(ešte raz)</i>	<i>videla, naposledy.</i>

Enklitika *si* sa môže vyskytnúť dvakrát za sebou, raz ako morféma 2. os. sg., potom ako zvrtné zámeno:

<i>Ja</i>	<i>som</i>	<i>si</i>	<i>t'a</i>	<i>(vždy veľmi)</i>	<i>ctil,</i>
<i>ale ty</i>	<i>si</i>	<i>si</i>	<i>ma</i>	<i>(nikdy vôbec)</i>	<i>nectila.</i>
<i>Prečo</i>	<i>si</i>	<i>si</i>		<i>(to)</i>	<i>nerozmyslel?</i>
<i>Kde</i>	<i>si</i>	<i>si</i>	<i>ich</i>		<i>kúpila?</i>
<i>Matka</i>		<i>si</i>		<i>(stále)</i>	<i>spomína na teba,</i>
<i>ale ty</i>	<i>si</i>	<i>si</i>		<i>(kedy)</i>	<i>spomenul na ňu?</i>

3.4. Dlhšie, prízvučné tvary genitívu, akuzatívu a datívu,

osobných zámen *mňa, teba, jeho a mne, tebe, jemu* nie sú enklitikami. Používame ich vtedy, keď ich zdôrazňujeme. Nepatria do enklitického bloku, vyslovujú sa s osobitným prízvukom a majú voľné miesto vo vete:

Bez dôrazu (kratší tvar)	S dôrazom (dlhší tvar)
Nem láttalak. Nevidel som ťa.	Téged többször láttalak. Teba som už niekoľkokrát videl.
Tegnap láttunk téged az utcán. Včera sme ťa videli na ulici.	Tegnap láttunk téged meg őt is . Včera sme videli teba aj jeho .
Nagymamám vett nekem egy kabátot. Stará mama mi kúpila kabát.	Ezt a kabátot nekem vette a nagymama. Tento kabát kúpila stará mama mne .
Miért hazudtál nekem? Prečo si mi luhal?	Nekem miért hazudtál? Mne si prečo luhal?
Ezt mondd meg neki! Toto mu povedz! Povedz mu to!	Neki ezt ne mondd meg! Jemu toto nepovedz! Jemu to nepovedz!
Csak mondd meg neki! Len mu povedz!	Csak neki mondd meg! Povedz iba jemu ! Len jemu povedz!
Nem ismerem őt. Nepoznám ho.	Őt nem ismerem. Jeho nem poznám.
Jól ismerem őt. Dobre ho poznám. Poznám ho dobre.	Őt jól ismerem. Csak őt ismerem. Jeho dobre poznám. Poznám len jeho . Len jeho poznám.
Hiába keresem őt. Darmo ho hľadám.	Éppen őt keresem. Hľadám práve jeho .
Hiába kerestelek. Darmo som ťa hľadal.	Pont téged kerestelek. Práve teba hľadám.

Dôležité!

Je ťažkou chybou používať vždy len dlhšie tvary:

Stará mama kúpila **mne** jeden kabát.

Správne: Stará mama mi kúpila kabát.

Otec nabil **mňa**, lebo luhal som **jemu**.

Správne: Otec ma nabil, lebo som mu luhal.

Deti! Kto donesie **mne** jednu stoličku?

Správne: Kto mi donesie stoličku?

3.5. Enklitikum nesmie byť na čele vety:

× **Sme** prišli aj my.

Ale: Prišli sme aj my. Aj my sme prišli.

× **Sa** bojíš.

Ale: Bojíš sa?

× **Si** sa zľakol?

Ale: Zľakol si sa?

× **Sa** rozvidnieva.

Ale: Rozvidnieva.

Neviem, × **sa** nepamätám.

Ale: Neviem, nepamätám sa.

Tvary pomocného slovesa *som, si, (je), sme, ste, (sú)* môžu stáť na začiatku vety, ak nevystupujú ako enklitiky (časti zloženého slovesného tvaru), ale ako spona, čiže slovesná časť menného prísudku, napr.: Som Klára Mágočiová. Som študentka. Som tu so skupinou turistov z Maďarska. Sme ubytovaní v hoteli Junior. Stratila som cestovný pas. Som vo veľkej kaši. Pomôžte mi, prosím, poradte, kam sa mám obrátiť.

3.6. Enklitiky pri neurčitých slovesných tvaroch

Neurčité slovesné tvary, ako infinitív, prechodník a činné prídavné prítomné môžu mať pri sebe v úlohe enklitik len zvrtné zámená **sa, si** a kratšie, neprízvučné osobné zámená *ma, ta, ho, ju, mne, ti, mu, jej* atď.

3.6.1. Pri infinitíve zvrtného slovesa (báť sa, oddýchnuť si) formant *sa, si* má svoje miesto podľa nasledujúcich príkladov:

- a. Infinitív zvrtného slovesa je časťou tvaru budúceho času.** Vtedy *sa, si* kladieme v zmysle hlavného pravidla o enklitickom bloku na druhé miesto vo vete:

*Budem **sa** učiť. Dnes **sa** ešte budem učiť. Učiť **sa** dnes už nebudem. Učiť **sa** budem len do obeda.. Sľubujem, že **sa** budem veľmi usilovne učiť. Nevieť, či **sa** naozaj budem učiť.*

- b. Infinitív zvrtného slovesa závisí od modálneho slovesa.** Vtedy *sa, si* patrí do enklitického bloku, ktorý sa spravidla kladi na druhé miesto vo vete:

*Chcem **sa** učesať. Chcela **by som sa** konečne už učesať. Prečo **by som sa** nemala učesať? Učesať **sa** nemusíš, len **sa** trocha upraviť. Kedy **sa** už prestaneš česať? Čakal som, kedy **sa** už prestane Marienka česať. Stihli **sa** už ako-tak postaviť na nohy. (Mináč)*

- c. Infinitív zvrtného slovesa závisí od slovesa, ktoré je tiež zvrtné,** napr.: *chce sa mu, snaží sa, usiluje sa* atď. Vtedy **sa, si** závislého slovesa nepatrí do enklitického bloku, ale sa prikláňa k svojmu infinitívu:

*Vystahovalci **sa** rozhodli vrátiť **sa** domov. A vtedy **sa** mi strašne zachcelo **lahnúť si** a chvíľku **si** pospať. Darmo sme **sa** usilovali **zapamätať si** toľko cudzích názvov. Keď dokončil meštianku, zberal **sa** na vlastnú **päsť** **prebýjať sa** životom. (Mináč)*

- d. Infinitív zvrtného slovesa závisí od mena** (možnosť vrátiť sa, snaha dostať sa niekam). Vtedy *sa, si* tiež nepatria do enklitického bloku, neprikláňajú sa k prvému výrazu vo vete, ale k svojmu infinitívu:

*Tu je príležitosť **prihlásiť sa** na kurz. Márna bola naša snaha, **dostať sa** do zoznamu uchádzačov. Pravdaže sme využili každú možnosť **oddýchnuť si**. Iste si nájdeme nejakú tú polhodinku **posedieť si** a **porozprávať sa**.*

- e. Infinitív zvrtného slovesa závisí od modálnej príslovky** (treba, možno, neradno, škoda atď.). Vtedy *sa, si* býva členom enklitického bloku stojaceho zvyčajne na druhom mieste vo vete:

*Treba **sa** naučiť pravidlo. Pravidlo **sa** treba naučiť presne. Presne **sa** ho treba naučiť. Treba **sa** ho presne naučiť. Bolo **sa** treba naučiť pravidlo. Pravidlo **sa** bolo treba naučiť naspamäť a presne.*

Pri tvaroch kondicionálu (bolo by treba, bolo by škoda) **sa, si** sa už neprikláňa k častici **by**, ale k svojmu infinitívu:

Bolo by treba naučiť sa ho. Naučiť sa pravidlo by bolo treba presne. Ale naučiť sa ho by bolo treba presne.

3.6.2. Pri prechodníku alebo činnom prídavku prítomnom enklitiky stoja **tesne po svojom prechodníku či prídavku** alebo **tesne pred ním** – podľa toho, či je prechodník alebo prídavok holý či rozvitý.

a) V prípade holého, nerozvitého prechodníka a prídavku enklitiky stoja vždy tesne po významovej časti:

V doline sedela ťažká vôňa pokoseného, sušiaceho sa sena. (Mináč) Odfotil som nudiaceho sa brankára. Dopil kávu a nevšímajúc si ma, zdvihol slúchadlo telefónu.

b) V prípade rozvitosti enklitika stojí medzi rozvíjajúcim členom a významovým tvarom prechodníka alebo prídavku:

Horko ťažko utíšil hystericky sa vadiace ženy. Odfotil som v bránke sa nudiaceho Pištu Lásika. Vôňa sena sušiaceho sa v doline bola ťažká a vlhká. Dopil kávu a vôbec si ma nevšímajúc, zdvihol slúchadlo. Sivák prerušil svojho švagra, ťahajúc ho násilne za rukáv, nútiac ho, aby si sadol. (Mináč)

Holý, nerozvitý prechodník alebo prídavok	Rozvitý prechodník alebo prídavok
<i>az unatkozó kapus nudiaci sa brankár</i>	<i>a kapuban unatkozó Pista v bránke sa nudiaci Pišta</i>
<i>nem törődve velem nevšímajúc si ma</i>	<i>egyáltalán nem törődve velem vôbec si ma nevšímajúc</i>
<i>imbolyogva kníšuc sa</i>	<i>furcsán imbolyogva čudne sa kníšuc</i>
<i>erőlködve usilujúc sa, namáhajúc sa</i>	<i>keservesen erőlködve namáhavo sa usilujúc</i>

(Králik 1997, 136–143)

V maďarčine aj slovesné predpony podliehajú pravidlám slovosledného usporiadania, ich odčlenenie sa od kmeňa slovesa vyjadruje nedokonanosť deja:

visszajött – éppen jött vissza, amikor...

leszállt – szállt le a köd, amikor...

(Keszler 2000, 266)

4. Spolupatričnosť slov

„Ďalším slovosledovým činiteľom je spolupatričnosť slov. Týka sa vetných členov úzko zviazaných spolu významovo aj gramaticky. Platí, že ak sa premiestni nadradený výraz, premiestni sa aj podradený člen.

Zachvátila nás napokon nostalgia, ktorej sme sa obávali celý čas.

Nostalgia, ktorej sme sa obávali celý čas, nás zachvátila.

Na rozdiel od jazykov, ktoré majú *pevný slovosled* s gramatickou funkciou, v slovenčine máme iba *uzuálny slovosled*, pričom odchýlky od neho slúžia ako prostriedok aktuálneho členenia vety.“

(Pavlovič 2012 II., 26–28)

Spájateľnosť (*kolokabilita*) je schopnosť lexikálnej jednotky spájať sa s inými lexikálnymi jednotkami tak, aby sme dostali zmysluplnú, gramaticky správnu a štylisticky adekvátnu výpoveď. Napr.:

Pavol Demitra si zlomil prst. (násilím, tlakom porušiť, rozdeliť)

Jana zlomilo v páse. (zohnúť, ohnúť, prehnúť: zlomiť dievča v drieku)

Fínov sme zlomili až v poslednej tretine. (premôcť, prekonať, zdolať: zlomiť nepriateľa)

Správa ho celkom zlomila. (duševne oslabiť, podlomiť: väzenie ho nezlomilo)

Kolokačná kompatibilita (zlučiteľnosť)

Kolokačne kompatibilné sú také lexémy, ktoré vytvárajú sémanticky plnohodnotnú syntagmu (v tomto momente sa do úvahy neberú básnické a celkovo umelecké texty): *lietadlo pristáva, loď pláva, kohút kikiríka*

Kolokačná inkompatibilita (nezlučiteľnosť). **lietadlo rozmýšľa, *loď sa bije, *kohút telefonuje.* Nepredmetové slovesá sa nemôžu spájať so substantívom vo funkcii predmetu: **vstávať nohy, *zívať ústa.*

4.1. Činitele, ktoré ovplyvňujú spájateľnosť:

Morfologické činitele. Ide o vplyv slovnodruhovej alebo gramaticko-sémantickej príslušnosti lexie. Napr. základné číslovky od 5 vyššie sa spájajú so substantívami v gen. pl. (*jeden človek – päť ľudí*); vlastnostné príslovky sa spájajú len so slovesami (*ísť rýchlo*); okolnostné príslovky sa spájajú so slovesami aj substantívami (*cestovať domov, cesta domov*), nepredmetové slovesá sa nemôžu spájať so substantívom vo funkcii predmetu: **vstávať nohy, *zívať ústa.*

Sémantické činitele sú v rámci kolokability najdôležitejšie. Ide o prítomnosť spoločného sémantického prvku, napr. *piť vodu* so spoločným komponentom [tekutina], **piť koláč* bez spoločného komponentu [tekutina].

Štylistické činitele ovplyvňujú kolokabilitu v závislosti od štylistickej príslušnosti slova. Porov. štylistickú platnosť viet:

O čom prednášal profesor?

O čom hovoril profesor?

O čom kecal profesor?

(Ološtiak 2013, 31–40)

5. Pevný slovosled?

„Pevný slovosled okrem prípadov, keď sa syntagmatický vzťah realizuje primkynaním, sa vyskytuje v mennej skupine, a to v prípadoch:

zhodného atribútu, ktorý stojí pred nadradeným menom: *dobry študent*, ako aj

nezhodného atribútu, ktorý stojí za nadradeným menom: *vôľa dohodnúť sa* (aká? prívlastok), *ochrana práva* (čoho? aká? prívlastok). V týchto prípadoch sa slovosled kombinuje s iným formálnym prostriedkom na vyjadrenie syntagmatického vzťahu, a to:

- so zhodou: *dobry študent*
- s väzbou: *vôľa dohodnúť sa, ochrana práva.*“

(Pavlovič 2012 I., 23)

Slovenský slovosled zďaleka nie je taký voľný, ako by to tento zaužívaný termín naznačoval. Slovesná zložka slovenskej vety tvorí viac-menej pevnú kostru. Pozostáva z pomocných častíc a sloviess, určitého slovesa a neurčitku. Prvky tejto skupiny sú síce fakultatívne, ale ak sú prítomné, nemožno ich preradiť alebo medzi ne vkladať. Na tejto kostre je niekoľko miest na aktanty (menné a predložkové frázy, vedľajšie vety, príslovkové určenia), ktoré môžu obehovať vo voľnom poradí. Tým sa vyjadruje aktuálne členenie.

Ľavá strana nominálnej frázy tiež vykazuje viac pevný než voľný slovosled.

Zoradenie zhodných prívlastkov v poradí vymedzovací – odkazovací – prívlastňovací – hodnotiaci – relačný je záväzné:

všetky pekné domy

**pekné všetky domy*

pekný červený kvet

**červený pekný kvet*

Určité porušenie štandardného poradia prívlastkov je možné, ale je vždy štylisticky príznačné. (Páleš 1994, 104)

6. Vetosled

Poradie viet v súvetiach je relatívne ustálené v oboch skúmaných jazykoch. Podobne ako pri slovoslede, aj tu sa uplatňuje princíp gramatický a princíp aktuálneho členenia. Princíp aktuálneho členenia je v súvetí slabší ako vo vetnej výpovedi, tak uvoľňuje vplyv sémantiky viet na slovosled.

Priraďovacie súvetia: charakteristická je lineárna stavba, poradie je odrazom sledu myšlienok.

– pri zlučovacích súvetiach s následnosťou deja: *Dopíšem list a odnesiem ho na poštu.*

– v odporovacom súvetí s následnosťou deja: *Učil sa, ale nevedel.* Druhá veta prináša niečo nové, dakedy nečakané.

– v stupňovacom súvetí: *Nielenže nezdravo žije, ale aj druhých nahovára.* To, čo je obsahovo dôležitejšie, stojí na konci súvetia.

– vo vylučovacom súvetí: *Alebo pôjdem ja, alebo pôjdeš ty*. Základné poradie v tomto súvetí určuje zámer autora, tu môžeme vety zameniť.

– dôvodové súvetie má postponovanú vetu vyjadrujúcu dôvod: *Netreba sa nám trápiť, veď nás nájde*.

– v prípusťkovom súvetí niekedy možno vety komutovať hladko: *Už sme ich rezali dosť dlho, aj ma už ruky boleli, sečky stále málo*. – *Sečky stále málo, a už sme ich rezali dosť dlho, aj ma už ruky boleli*.

Inokedy možno komutovať len za cenu zmeny typu súvetia: *Ani jej nedojo-dol, a už bol sýty*. – *Už bol sýty, hoci jej ani nedojo-dol*.

Nie je možné zmeniť poradie viet, ak je spájací výraz širší ako *a*, napr. *a predsa*.

Podradovacie súvetie: stavba je stupňovitá, jednotlivé vety nie sú úplné vý-povede a sú menej samostatné ako vety priradovacieho súvetia.

– atributívne súvetia: ustálené poradie má vedľajšia veta prívlastková, ktorá musí stáť za nadradeným podstatným menom hlavnej vety: *Mám rád ľudí, ktorí priamo vyjadria svoj názor*.

– verbálne súvetia: ostatné vedľajšie vety sa viažu voľnejšie na svoje nadradené sloveso, a preto ich môžeme premiestňovať ako napr. v nasledujúcich vetách historického rázu:

Jilemnický napísal román Kronika už roku 1946, aby zveličil boj našich partizánov.

Aby Jilemnický zveličil boj našich partizánov, napísal román Kronika už v roku 1946.

Preto napísal Jilemnický román Kronika už v roku 1946, aby zveličil boj našich partizánov.

(Mistrík 1966, 188–227)

7. Záver

Z tohto prehľadu je jasné, že základnú dorozumievaciu funkciu málo ovplyvňuje zmena slovosledu alebo nesprávny slovosled pod vplyvom vzájomnej interferencie slovenčiny a maďarčiny. Slovosled je dôležitý z hľadiska štylizácie, je to najviditeľnejšie, keď čítame staršie slovenské texty, ktoré sú ovplyvnené latinským, neskoršie nemeckým a maďarským slovosledom. Paralelným javom v oboch skúmaných jazykoch je, že slovosled je nositeľom informácie o dôležitosti, novosti časti výpovedí: *Ja som to nepovedal*. *Nepovedal som to ja*.

Na druhej strane keď nadradený člen nediktuje podradenému žiadne gramatické kategórie (primkýnanie), slovosled je viazaný: *brat a sestra, usilovne pracovať*. Slovosled je súčasťou citlivým systémom vyjadrenia určitosti, ktorá je v slovenčine menej transparentnou kategóriou ako v maďarčine.

Literatúra

Alabánová, Mária (2008): *Slovenský jazyk a literatúra v menšinových školách*. Nitra: UKF.

Buzássyová, Klára (1977): Kategória určenosti v maďarčine a v slovenčine. In *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny*. Sima, Ferenc red. Bratislava: SPN, s. 60–130.

Keszler, Borbála (2000): *Magyar grammatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Králik, Aladár (1997): *Slovenské sloveso a jeho používanie*. Budapest: Etnikum.

Krupa, Viktor (1980): *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava: VEDA.

Misadová, Katarína (2011): *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka. Kontrastívny opis niektorých morfológických javov maďarského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského.

Mistrík, Jozef (1966): *Slovosled a vetosled v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Ološtiak, Martin–Ivanová, Martina (2013): *Kapitoly z lexikógie*. Prešov: FF PU.

Páleš, Emil (1994): *Sapfo. Parafrázovač slovenčiny*. Bratislava: Veda.

Pavlovič, Jozef (2012): *Syntax slovenského jazyka I*. Trnava: TU.

Pavlovič, Jozef (2012): *Syntax slovenského jazyka II*. Trnava: TU.

Pokorný, Jan (2010): *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl a kultúra*. Praha: Grada.

Simon Szabolcs (2012): Slovenčina v školách s vyučovacím jazykom maďarským v Slovenskej republike z niektorých aspektov. In *Jazykovo-literárno-historické dotyky slovenčiny a maďarčiny*, s. 96–101. Komárno: UJS.

Vaňko, Juraj (1995): Syntax. In *Slovenský jazyk pre štúdium učiteľstva 1. stupňa základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským*. Žilka, Tibor red. Nitra: Vysoká škola pedagogická, s. 147–257.

Uhorské volby a slovenská literatúra

Halász, Ivan

Hungarian Elections and Slovak Literature

Abstract

The main topic of the paper is the old Hungarian electoral process in the context of Slovak literature. The presentation of the short history of electoral regulations in the old Hungary is followed by the presentation of several Slovak writers dealing with electoral topics in their publications. The majority of these authors belong to Slovak Romanticism and Realism. A special chapter deals with the personal political experience of certain Slovak writers, because there is intensive relationship inside the Slovak cultural and political elite during this time. The topic of Hungarian elections was very popular in Slovak literature in the interwar period, too.

Key words

Hungary, Slovak literature, elections, Member of Parliament, electoral campaign, public administration.

Kľúčové slová

Uhorsko, slovenská literatúra, volby, poslanec parlamentu, volebná kampaň, verejná správa.

Je všeobecne známe, že moderný slovenský národ, jeho ideológia a politika sa sformovali v podmienkach multietnického Uhorska, a to v intenzívnej interakcii s českým kultúrnym prostredím a čiastočne aj pod vplyvom myšlienok slovanskej vzájomnosti. (Škvarna 2007) Na vytvorenie novodobých politických návykov a mentality však spomedzi týchto faktorov malo určite najväčší vplyv uhorské verejnoprávne prostredie, ktoré predsa len pre prevažnú väčšinu slovenských národovcov znamenalo politickú i spoločenskú každodennosť. To platí nielen o starších obdobiach stredoeurópskej histórie, ale aj o 19. storočí, keď boli zahraničné ideové vplyvy na slovenské myslenie asi najsilnejšie, a to aspoň od čias reformácie.

Uhorské kráľovstvo v tomto zložitom období taktiež prechádzalo zložitou transformáciou, v dôsledku ktorej sa jeho starosvetské politické usporiadanie postupne modernizovalo a nakoniec sa zo starého stavovského zastupiteľského systému vytvoril relatívne liberálny politický poriadok, hoci i s mnohými prežitkami z minulosti. Inak tomu ale nebolo ani v ostatných európskych krajinách.

Uhorsko predstavovalo zaujímavý politický útvar, ktorý bol síce od roku 1526 súčasťou Habsburskej ríše, v rámci ktorej si však Uhorsko vďaka svojej veľkosti a odbojnosti zachovalo relatívne veľkú mieru autonómie. Habsburský absolutizmus tu mal preto inú podobu a dosiahol iné výsledky, než napríklad v českých alebo rakúskych krajinách. Hoci panovník pomerne často zvolával aj krajinské snemy, najväčší význam z hľadiska politickej každodennosti mali asi stoličné zhromaždenia, ktoré sa postupne stali tzv. baštami uhorskej autonómie a svojbytnosti. S určitou dávkou prehánania možno konštatovať, že jednotlivé uhorské stolice, na ktorých mali hlavné slovo reprezentanti rozličných vrstiev šľachty, v určitých obdobiach fungovali ako osobitné svety, resp. malé stavovské republiky.

Z tohto dôvodu predstavovali stoličné voľby alebo inak povedané reštavrácie (t. j. obnovy) stoličných orgánov vždy dôležitý moment v živote privilegovaných uhorských občanov. Tento typ udalostí politického života potom spracovala aj rodiaca sa moderná literatúra. Podobne tomu bolo aj v prípade volieb do krajinského snemu, menej už v prípade mestských volieb v slobodných kráľovských mestách.

Proces zobrazenia jednotlivých úrovní volieb mal svoju vnútornú dynamiku. V stavovskom období mali stoličné voľby pre literatúru do určitej miery väčší význam, lebo zväčša znamenali mobilizáciu väčšieho množstva ľudí. V poslednej tretine 19. storočia zase do popredia išli skôr celoštátne snemovné voľby, čo pravdepodobne súviselo s intenzívnejšou centralizáciou politického života i s celkovými štruktúrnymi politickými zmenami po roku 1867. Takouto zmenou bol napríklad vznik politických strán, modernizácia a väčšia politizácia verejnej správy, uvedomejší občania atď.

Uhorská volebná tematika a jej spoločenské pozadie

Zaujímavé sú i príčiny toho, prečo sa stoličné aj snemové voľby stali relatívne populárnou témou pre obe literatúry, ktoré sa plnou mierou sformovali v prostredí Uhorska – teda pre maďarskú aj slovenskú literatúru. V takzvanej modernej liberálnej dobe, teda viac-menej v poslednej tretine 19. storočia Uhorsko malo podobný počet voličov, ako mnohé iné európske krajiny. Tento počet prirodzene mohol kolísať, lebo okrem niekoľkých výnimiek sa v mnohých štátoch uplatňovali cenzové a vzdelanostné obmedzenia volebného práva. V období pred liberálnou modernizáciou, teda v časoch rozkvetu aj dozívania stavovského zastupiteľského systému, však Uhorsko malo podstatne viac voličov ako väčšina západo- a stredoeurópskych krajín a oblastí, české a rakúske korunné krajiny nevynímajúc. V Európe žilo viac osôb privilegovaného šľachtického pôvodu len v poľsko-litovskom štáte, ktorý však zanikol už koncom 18. storočia.

Prirodzene vysoké percento šľachty v rámci spoločnosti znamenalo aj to, že značná časť tejto vrstvy nebola nejako zvlášť majetná, a dokonca sa svojim životným štýlom približovala viac mestským meštianskym alebo zámožnejším sedliackym vrstvám, než životnému štýlu skutočne majetnej aristokracie. Hlavný rozdiel v ich postavení oproti spomínaným sociálnym skupinám predstavovali práve politické participačné práva, ktoré preto zemaniam aj intenzívne využívali. To inak rovnako platilo v prípade Uhorska i poľsko-litovského štátu.

Percentuálne najpočetnejšiu vrstvu uhorskej šľachty predstavovali malí a strední zemaniam, ktorí dokonca v niektorých hornouhorských stolicích predstavovali až desatinu populácie. (Demmel 2011, 165) To bol napríklad prípad Turca a čiastočne aj Liptova, menej už Oravy alebo Trenčína, hoci aj tam bola táto spoločenská vrstva veľmi hojne zastúpená.

Z hľadiska literatúry je veľmi dôležitým faktom, že značná časť modernej odbornej inteligencie 19. storočia sa verbovala predovšetkým z tohto prostredia, lebo stále viac sa drobiaca pôda už nevedela zabezpečiť živobytie pre všetkých zemianskych chlapcov. Väčšina z nich sa síce snažila o kariéru vo verejnej správe, ale mnohí sa stali taktiež advokátmi, lekárnikmi alebo lekármi. Neboli neobvyklé ani remeselnícke povolania v mestách. Mesto, inteligencia a literatúra pritom do určitej miery predstavujú spojené nádoby.

Z tohto dôvodu vôbec neprekvapuje, že stoličné (čiže regionálne, resp. strednostupňové) alebo celoštátne voľby ako téma dostali podstatne väčšiu pozornosť v maďarskej a slovenskej literatúre prvých dvoch tretín 19. storočia, než napríklad v českej literatúre. V českom prostredí, ktoré bolo viac poznačené absolutizmom Habsburgovcov totiž v modernej dobe mali voľby všetkých úrovní menší význam a okrem toho sa dotýkali podstatne menšieho počtu osôb než v Uhorsku.

Netreba zabudnúť ani na to, že výraznejšia časť novej českej inteligencie mala meštiansky alebo plebejský pôvod, než tomu bolo v prípade Maďarov a Slovákov. Neskôr síce viacerí českí obrodenci a činitelia získali od cisára a kráľa rytiersky titul, ale ten dostali predovšetkým za svoje spoločenské zásluhy. Takto koncom 19. storočia získal šľachtický titul napríklad František Ladislav Rieger, zať Františka Palackého a vodca liberálno-konzervatívnych staročecho. (Český liberalizmus, 1995, 132) Z druhej strany spomedzi známejších slovenských národovcov mali napríklad zemiansky pôvod Anton Bernolák, Janko Jesenský, Pavol Országh-Hviezdoslav a čiastočne aj Ján Kalinčiak a Jozef Miloslav Hurban.

V prípade Slovákov je situácia špecifická aj v tom, že tá časť národnej inteligencie, ktorá nemala zemiansky pôvod (a išlo o jej väčšiu časť), pochádzala z prostredia drobnej protestantskej farárskej a učiteľskej inteligencie. Typickým predstaviteľom tejto vrstvy bol samotný Ľudovít Štúr. Táto časť inteligencie pritom taktiež mala svoju skúsenosť s voľbami a to aspoň na úrovni evanjelickej cirkevnej (presbyteriálnej) samosprávy. (Demmel 2011, 49–62) Podobná skúsenosť v českých krajinách zase chýbala, lebo tieto boli podstatne viac zasiahnuté protireformáciou a protestantské cirkevné štruktúry sa tu mohli postupne obnoviť až od konca 18. storočia.

Okrem toho netreba zabudnúť ani na to, že nezemanský pôvod ešte nemusel znamenať neprekonateľnú prekážku pre vstup do stavovských zastupiteľských zborov. Poslancom – ablegátom – snemu sa totiž bolo možné stať napríklad aj z poverenia mestského zastupiteľstva slobodného kráľovského mesta alebo ako zástupca katolíckej cirkvi. Veľký podporovateľ bernolákovského hnutia a slovenčiny kanonik Štefan Greguš napríklad zastupoval na uhorskom sneme v roku 1832 nitriansku kapitolu, neskorší banskobystrický biskup a zakladateľ Matice slovenskej Štefan Moyses zase na sneme zvolenom v roku 1847 reprezentoval záhrebskú kapitolu. (Demmel 2011, 246–248)

Moyes primerane záujmom zboru, ktorý ho delegoval na snem, ani nejako zvlášť nespolupracoval s Ľudovítom Štúrom, ktorý tu bol prítomný ako ablegát slobodného kráľovského mesta Zvolen. Štúra, ktorý sa inak sám ponúkol Zvolenčanom za poslancu a dokonca sa vzdal nárokov na plat a úhradu nákladov (koniec-koncov býval a pôsobil práve v tom Prešporku, kde sa konal tento rozhodujúci snem), mohol v tomto smere inšpirovať hlavne Juraj Palkovič, jeho voľakedajší profesor z prešporského lýcea, ktorý pred niekoľkými rokmi takto ako vzdelaný a vážny muž na uhorskom sneme zastupoval slobodné kráľovské mesto Krupinu. (Demmel 2011, 234–240)

Priama politická skúsenosť zo zastupiteľských zborov teda vôbec nebola ojedinelým zjavom v slovenskom kultúrno-literárnom prostredí už ani v období stavovského systému. Takúto skúsenosť síce nemal Ján Kalinčiak, ktorý sa inak

otvoreným politickým prejavom vedome vyhýbal dokonca aj v rokoch revolúcie 1848/1849, keď sa do víru takýchto udalostí dostali aj také osobnosti, o ktorých by to nikto nepredpokladal. Tento fakt mu inak jeho druhovia a spoluputníci zo štúrovskej generácie dlho zazlievali. Kalinčiak svoju vtedajšiu politickú pasivitu vysvetľoval postavením riaditeľa nižšieho gymnázia v Modre, ale pravdepodobne sa asi ani nevedel rozhodnúť medzi protislovenskými, ale liberálnymi „košutovcami“ a národnými, avšak procisárskymi „hurbanovcami.“ (Halász 1998, 152; Mikula 2005, 268)

Ku Kalinčiakovmu menu sa napriek tomuto všetkému viaže asi najväčší a najznámejší slovenský „volebný“ román *Reštavrácia* z roku 1859. Román zobrazuje voľby vicišpána a ostatných stoličných úradníkov vo vymyslenej hornouhorskej stolici, ktorej prototypom však mohla byť hociktorá uhorská župa, veď stavovské stoličné voľby prebiehali skoro všade rovnako. Autor tu čiastočne čerpal aj z vlastných skúseností, lebo v detstve bol pravdepodobne svedkom viacerých takýchto hlasovaní, alebo ich aspoň poznal z rozprávania svojich príbuzných, starších hornouhorských zemanov. Na rozdiel od väčšiny romantických diel sa *Reštavrácia* končí pozitívne – teda zbrataním sa dvoch znepriatelených a znesvárených táborov a rozdelením si funkcií v stolici. Zaujímavé je, že tu národnostná otázka nezohráva výraznejšiu úlohu. Ako vysvitne neskôr, po analýze ostatných diel súdobej slovenskej literatúry, týmto vlastne Kalinčiak založil zvláštnu tradíciu staršej slovenskej „volebnej literatúry.“ Zemianski stúpenci oboch kandidátov na vicišpána, ktorí inak obaja mali skôr slovensky znejúce meno (Potocký a Bešeňovský) hovorili v každodennom živote síce po slovensky, ale národnou otázkou sa nejako zvlášť ešte nezaoberali. Avšak predtým dobrý latinár, prvý podžupan Adam Bešeňovský sa veľmi teší prítomnosti synovca a zároveň stoličného slúžneho vo svojom dome, lebo ten po rokoch štúdia a jurátskej praxe v Pešti dobre ovládal maďarčinu. Bešeňovský má totiž s väčšinovým jazykom Uhorska trochu problémy. Ako prefíkaný a dobre orientovaný politik však vycítil, že by ho v časoch zavádzania maďarčiny do verejného života mohla táto maličkosť pozbaviť vplyvu na stoličný život. Inak próza plasticky opisuje volebný boj dvoch táborov, ktorých charakterizovalo podplácanie, vydieranie, zastrašovanie a dokonca unášanie protivníkov, alebo aspoň ich hlavných kortešov. Nakoniec sa však všetko po mnohých peripetiách vcelku šťastne vyrieši a to podľa princípu „vrana vrane oko nevykole.“

Uhorské volebné predpisy a prax

Nové obdobie v slovenskom národnom živote a taktiež aj v spôsobe zobrazovania volebnej problematiky slovenskou literatúrou začalo po obnovení ústavného života v roku 1860 a ešte viac po rakúsko-uhorskom vyrovaní. K pochopeniu celej problematiky je potrebné urobiť aspoň krátky exkurz do uhorského volebného systému obdobia dualizmu. Základy nestavovského politického systému boli položené v roku 1848, keď posledný stavovský snem zvolený v roku 1847 prijal nový liberálny volebný zákon, ktorý stál na pozícii modernejšieho ľudového zastupiteľského poriadku. Volebné právo dostali síce primerane duchu tej doby len muži, aj to pri zohľadnení vzdelanostných a majetkových pomerov (išlo teda o cenzové volebné právo), avšak už nebol podstatný pôvod – teda či

išlo o privilegizovanú (šľachtickú, cirkevnú, mestskú) alebo nepriviligizovanú osobu. Stavovskí voliči, ktorí mali volebné právo už aj pred rokom 1848 si ho síce zachovali, ale v dolnej komore uhorského snemu to bol jediný ústupok pôvodnej stavovskej spoločnosti. (Dezső 2002, 22–27)

Tento volebný zákon prevzalo aj dualistické Uhorsko ktoré ho potom v roku 1874 čiastočne novelizovalo. Počet potenciálnych voličov sa vtedy dokonca trochu zúžil, nešlo teda o demokratizačnú novelu. Uhorský volebný systém bol od svojho vzniku postavený na cenzovom volebnom práve dospelých mužov, štátnych občanov Uhorska. Ako už o tom bola reč vyššie zákony poznali dva druhy cenzov – vzdelanostný a majetkový. Aktívne volebné právo mali od prijatia zákona číslo V. z roku 1848 teda tí uhorskí muži, ktorí nepodliehali gazdovi, a ktorí spolu s rodinnými príslušníkmi vlastnili dom alebo pôdu v hodnote 300 strieborných forintov alebo na dedine disponovali aspoň štvrtinou bývalého urbárskeho pozemku. Za určitých majetkových a daňových podmienok disponovali aktívnym volebným právom aj obchodníci, remeselníci a priemyselníci. Nakoniec volebné právo mala na základe vzdelanostného cenzu aj inteligencia (absolventi univerzít a vysokých škôl, duchovné osoby, notári, učitelia atď.) Pasívne volebné právo, teda právo byť zvolený, mali len občania, ktorí ovládali jazyk zákonodarstva – t. j. maďarčinu. Voliť mohli občania, ktorí dosiahli vek 20 rokov, zvolení však mohli byť len od svojich 24 rokov. (Mezey 1996, 266–269)

Volby sa konali verejne, ale niektoré opozičné obvody dokázali ešte v roku 1848 garantovať – ak chceli – aj tajnosť volieb. (Dezső 2002, 17) To však vôbec nebolo typickým javom a väčšina volieb po roku 1867 prebiehala v réžii vlády a to verejne. Od roku 1874, sa po prijatí zákona číslo XXXIII. so všeobecnou platnosťou volilo verejne alebo otvorene – čiže bez zabezpečenia tajnosti volieb. Tento fakt prirodzene dával veľkú možnosť vládnym orgánom ovplyvňovať priebeh a výsledky volieb. Nový zákon z roku 1874 okrem toho sprísnil cenzové podmienky (t. j. z majetkového cenzu prešiel na platformu daňových cenzov), čo znamenalo zníženie počtu voličov oproti roku 1848. Konkrétne počet oprávnených voličov klesol z dovtedajších 10 % asi na 6 %. (Csizmadia a kol. 1990, 354) Napriek tomuto všetkému počas volieb predsa len prebiehala v Uhorsku slobodná, hoci nie vždy korektná a čestná súťaž politických strán.

Volebný systém bol až do konca existencie Uhorska predmetom mnohých sporov a polemík. Najviac s ním boli nespokojné národnosti, ktoré ho považovali za diskriminačný, ako aj formujúce sa sociálnodemokratické robotnícke hnutie, ktoré kritizovalo hlavne jeho cenzový – teda takpovediac protiludový – charakter. Na začiatku 20. storočia sa z tohto dôvodu pripravovala veľká volebná reforma, ktorá mala síce rozšíriť počet voličov a priblížiť zavedenie všeobecného volebného práva, avšak kompenzovať to vláda chcela zavedením plurálneho volebného práva – teda systémom, v ktorom by vzdelanejšie a majetnejšie osoby mali viac hlasov.

Nakoniec k tejto reforme v jej pôvodnej podobe nedošlo. Uhorský parlament prijal len zákon číslo XIV. z roku 1913, ktorého návrh predložila vláda pod vedením premiéra Istvána Tiszu. Tento zákon však tajné volebné právo zaviedol len vo významnejších mestách. Inde naďalej ponechal v platnosti otvorené, teda verejné hlasovanie. Okrem toho zvýšil minimálny vek pre uplatnenie vo-

lebného práva na 30 rokov a len ľudia so stredoškolským vzdelaním mali toto právo už od svojich 24. rokov. Zákon síce znížil majetkový cenzus, ale predpísal potrebu absolvovať aspoň šesť tried ľudovej školy. Na základe tohto zákona sa však v krajine už nevolilo, lebo čoskoro vypukla prvá svetová vojna. Podobný osud postihol aj zákon číslo XVII. z roku 1918, ktorý bol síce podstatne demokratickejší, ale ani ten nezrušil všetky cenzové obmedzenia. (Csizmadia a kol. 1990, 355–356)

Pôvodne sa voľby do snemu konali každé tri roky, potom bol volebný cyklus predĺžený. Celý volebný systém bol založený na jednokolovom väčšinovom systéme, v ktorom mandát získal ten kandidát, ktorý dostal viac hlasov. Voliči volili verejne, t. je. pred volebnou komisiou museli deklarovvať a ktorého kandidáta odovzdávajú svoj hlas. Každý občan s volebným právom mal len jeden hlas do dolnej komory, kde vlastne aj prebiehal politický život. Voľby organizovala župná správa, čo v mnohých ohľadoch predurčilo ich výsledok.

Uhorské voľby tohto obdobia boli povestné rozličnými prehmatmi a kreatívnym ovplyvňovaním výsledkov (Szabó 1985), napriek tomu však išlo vcelku o liberálny systém, ktorý bol veľkou školu politizovania pre tú časť obyvateľstva, ktorá disponovala volebným právom. Voľby mali okrem toho vždy aj tak trochu slávnostný charakter, čo sa občas spomína nielen v dobovej maďarskej, ale aj slovenskej tlači a literatúre.

Veľmi plasticky to vyjadril Peter Kompiš vo svojej veľkej novele *Uhorské voľby*. Keď sa totiž jeden z hlavných protagonistov poviedky, statkár Fekeč dozvie, že ho vládna strana povolala za svojho korteša, tak má nasledovné pocity: „Svet sa zatočil so mnou, a myslou mi preletelo celé to krásne, veľkolepé divadlo, plné zástav, oduševnených zástupov, sprevádzaných zvukami hudby, preletel všetok ten zimničný chvat, shon, závodenie, boje plné víťazstva, porážok a dobrodružstiev a všetok ten pestrý, rušný, opojne krásny, veselý život, ktorého meno: uhorské voľby.“ (Kompiš 1931, 2)

Tento idylický opis volieb sa zrodil napriek tomu, že v novele sú neskôr opísané divoké scény bitiek medzi stúpenkami jednotlivých táborov, dokonca aj pokusov o lynčovanie protivníkov, scény násilného nadháňania jednoduchých dedičanov k volebným urnám, vydierania štátnych úradníkov v záujme toho, aby hlasovali proti svojmu svedomiu, ale v záujme zachovania si svojich zamestnaní atď. Odkiaľ teda pramenil ten pocit sviatočnosti?

Autor to ústami korteša Fekeča hneď i vysvetlil: „Pozvanie žiadalo odo mňa primnoho. Opustiť mám svoje gazdovstvo pred samými hrabačkami a mám byť preč až do žatvy, prípadne aj cez žatvu, tedy počas najdôležitejších gazdovských prác. Ale slová «Príď nás ratovať» mi lichotily. Ja zapadlý, zadĺžený sedmoslivkár zachrániť mám vládnu stranu orlovského okresu pred porážkou! Nasledujúcich niekoľkých týždňov prestanem byť zabudnutým dedičanom, budem hrdinom dňa, stĺpom strany, obávaným protivníkom. Hruď nadýmala sa mi sebavedomím, a líca mi horeli od vzručenia. Tedy smelo napred! Hor sa do boja, v ktorom čaká na mňa tolká sláva!“ (Kompiš 1931, 2.) Inak podobnú slávnosť je možné precítiť aj z neskoršie ešte prezentovanej poviedky Jozefa Gregora Tajovského pod názvom *Korteš*.

Slovenskí literáti vo voľbách a uhorskí poslanci zastupujúci Slovákov

Keď je reč o účasti Slovákov v uhorských voľbách, alebo o ich zastúpení v parlamente, treba vždy rozlíšiť pojem uvedomelých Slovákov, ktorí do volieb išli so slovenským národným programom (alebo naň aspoň pozitívne reagovali) a poslancov slovenského pôvodu, ktorí však túto otázku nijako neexponovali. Z tohto pohľadu je príznačný prípad Jána Nepomuka Bobulu, ktorý v 60. a 70. rokoch 19. storočia patril medzi hlavných predstaviteľov liberálnejšie orientovanej Novej školy slovenskej, ktorá vo voľbách v roku 1869 dokázala do uhorského parlamentu dostať dvoch poslancov (Jána Uhliarika a Zoltána Zmeškala). Samotný Bobula vtedy mandát nezískal. Po sérii neúspechov tohto politického hnutia sa úspešný stavebný podnikateľ Bobula rozhodol viac neexponovať svoju slovenskú politickú orientáciu a vybudoval si nový politický imidž ako zástupca vzťahujúcich sa budapeštianskych meštianskych – remeselníckych a obchodníckych – vrstiev. (Halász 2003, 5–15)

Bobula samotný sa najprv zaktivizoval na obvodnej úrovni, potom na úrovni hlavného mesta a nakoniec sa v roku 1892 dostal do celoštátneho parlamentu a to ako kandidát vládnej strany. Svoj obvod mal paradoxne na slovenskom území, v Starej Ľubovni. Vtedy ho však už väčšinová maďarská spoločnosť nepovažovala za Slováka, ale za poriadneho uhorského vlastníka, a ani on sám sa v tejto otázke neprejavoval. Na svoj pôvodný národ však ani neútočil, nestal sa teda renegátom alebo maďarónom. Svoj život po sérii neúspechov pri špekulácii s pozemkami zakončil z hľadiska uhorského parlamentarizmu štýlovo – stal sa hlavným dozorcom výstavby novej budovy parlamentu v Budapešti. (Halász 2003, 5–15)

Podobných uhorských vlastencov alebo priamo aj maďarónov slovenského pôvodu mohlo byť v snemových laviciach viac, ale toto ešte nie je úplne preskúmaná problematika a nepredstavuje ani hlavnú tému tejto publikácie. Z jej pohľadu je zaujímavá skôr otázka tých slovenských poslancov alebo kandidátov na poslancov, ktorí sa otvorene hlásili k národnému hnutiu a okrem toho boli aspoň čiastočne aj literárne činní.

S voľbami a s poslanceckou činnosťou mali skúsenosť viacerí slovenskí národovci poslednej tretiny 19. storočia. Medzi nimi zaujíma najvýznamnejšie miesto Viliam Paulíny-Tóth. Tento slovenský buditeľ, predstaviteľ národno-konzervatívnej Starej školy slovenskej a od roku 1871 aj prvý predseda Slovenskej národnej strany, bol totiž v rokoch 1869 až 1872 jediným poslancom svojej strany v uhorskom parlamente. Patril preto medzi veľmi aktívnych poslancov, no napriek tomu v nasledujúcom volebnom období už nebol zvolený a v roku 1877 nakoniec zomrel. (Bokes 1942)

To, že v tomto období so slovenským národným programom vôbec nebolo ľahké sa stať snemovým poslancom svedčí aj to, že Pavel Mudroň, Paulínyho nástupca na čele strany sa napriek sedemnásobnému kandidovaniu do uhorského snemu nikdy nedostal. (Jurčišinová 2014) Pritom predsedom strany bol až do roku 1914. Tu treba pripomenúť, že Slovenská národná strana od volieb v roku 1884 pod vplyvom neustálych neúspechov prešla do volebnej pasivity, v ktorej zotrvala až do volieb v roku 1901.

Do uhorského snemu sa od roku 1869 pokúšal dostať aj otec neskoršieho slovenského realistického spisovateľa Janka Jesenského, Ján Jesenský-Gašparé. Napriek tomu, že sa v záujme svojej kampane výrazne zadĺžil, mandát nezískal a ani martinskí národnári nespĺnil svoj sľub, v zmysle ktorého mu mali uhradiť vynaložené náklady. Tento fakt ho zruinoval a pravdepodobne spôsobil i jeho predčasnú smrť. Rodina preto neskôr trela biedu a aj Janko Jesenský vedel vyštudovať len vďaka enormnému úsiliu svojej matky a pomocou širšej rodiny. (Mikula 2005, 257)

Napriek tejto rodinnej tragédii a sklamaniam z niektorých národnárov sa Janko Jesenský neodvrátil od slovenského národného hnutia. Hoci pred prvou svetovou vojnou pôsobil ako advokát, na priamu politiku sa nedal a sústredil sa radšej na literatúru. Po vypuknutí vojny bol najprv väznený ako nespoľahlivý pansláv, potom ako vojak odvedený na východný front, kde dobrovoľne prešiel do ruského zajatia. V Rusku vstúpil do československých légii, s ktorými sa po vojne vrátil do vlasti. Tou sa mu vtedy stalo Československo, s ktorým bol ako presvedčený demokrat hlboko stotožnený. Po roku 1939 preto ťažko niesol jeho rozpad. Jesenský sa dožil oslobodenia a obnovenia republiky, v ktorej sa vďaka svojej celoživotnej literárnej činnosti stal jedným z prvých národných umelcov, avšak zomrel ešte v roku 1945.

Počas prvej svetovej vojny a v medzivojnovom období Jesenský síce získal bezprostrednú politickú skúsenosť, ale nie v parlamentných laviciach. Najprv pôsobil v legionárskej tlači, potom sa po vojne najprv stal hlavným županom niekoľkých žúp a nakoniec viceprezidentom prezídia Slovenskej krajiny. Jeho skúsenosť bola teda skôr exekutívna než poslanskeká. Ani počas Uhorska ne kandidoval do parlamentu, hoci ako národne uvedomelý advokát a zeman určité šance mohol mať. Svoje poznatky z fungovania verejnej správy zúročil pri napísaní jeho najrozsiahlejšieho (dvojvzäzkového) románu *Demokrati*, ktorý sa odohrával v prostredí československej byrokracie na Slovensku. Tento román však už nijako nesúvisí s uhorskou volebnou problematikou.

Jesenského životná dráha sa v mnohých ohľadoch vyvíjala paralelne s osudmi jeho rovesníka Jozefa Gregora-Tajovského. Obaja autori si boli v mnohom podobní – okrem ich konfesijného pozadia ich spájali napríklad kritický realizmus, ktorý u Tajovského prerástol do sociálneho realizmu, potom prechod do ruského zajatia a dobrovoľný vstup do československých légii, ako aj bezpodmienečné prijatie a trvalé akceptovanie medzivojnového demokratického Československa. Iné však bolo ich vzdelanie a profesijné zameranie. Gregor-Tajovský pochádzal z remeselnícko-roľníckeho prostredia, a najprv sa vyučil za učiteľa, avšak po častých konfliktoch s uhorskou vrchnosťou pre jeho slovenské národné postoje odišiel študovať na obchodnú akadémiu do Prahy a nakoniec sa stal bankovým úradníkom. Potom pôsobil na rozličných miestach Uhorska. Skoro na každom svojom pôsobisku mal blízko k národnému hnutiu. Nie je známe, že by sa aktívne pokúšal dostať do parlamentu, ale podľa znalosti pomerov a presných opisov volebnej kampane v jeho dielach je pravdepodobné, že sa ako volebný aktivista zúčastnil aspoň jednej alebo dvoch kampaní.

Skúsenosť s volebnými stretnutiami a kampaňou z ranej mladosti mal aj Martin Rázus, ktorý dokonca z tohto dôvodu musel opustiť meštiansku školu a v štúdiách pokračovať na inej škole. Rázus bol však podstatne mladší, než

Jesenský a Tajovský, okrem toho študoval aj v zahraničí, takže ku koncu Uhorska už nezískal ďalšiu volebnú skúsenosť. Napriek tomu chápal fungovanie predprevratovej uhorskej politiky a volebného systému. Tejto problematike sa potom okrem iného venoval vo svojom významnom románe *Krčmársky kráľ*, ktorý síce napísal už v 30. rokoch 20. storočia, ale odohráva sa ešte v starom Uhorsku.

Z druhej strany netreba zabudnúť, že Rázus ako jeden z mála aktívnych slovenských realistických spisovateľov (Paulíny-Tóth bol predsa len skôr reprezentantom prechodu medzi romantizmom a realizmom) mal poslaneckú skúsenosť. Túto však nezískal v uhorskom parlamente obdobia dualizmu, ale počas prvej Československej republiky, kde pôsobil ako predseda a poslanec Slovenskej národnej strany, ktorá v tomto období zastupovala predovšetkým evanjelické stredné vrstvy. Rázus bol po celý svoj život od štúdií až po predčasnú smrť taktiež evanjelickým farárom – na konci svojej dráhy v stredoslovenskom Brezne.

Aspoň krátko treba spomenúť aj Svetozára Hurbana Vajanského, ktorý sa podobne ako jeho otec Jozef Miloslav Hurban do snemových ľavic nedostal, pravda ani sa o to priveľmi nepokúšal. Na druhej strane Hurban starší bol v roku 1848 jedným z hlavných iniciátorov a hybnou silou prvej Slovenskej národnej rady, tento orgán mal však vtedy ešte veľmi ďaleko od klasického parlamentu. Jej členov napríklad nikdy nevolili.

Hurbanov syn, ktorý do povedomia širšej verejnosti vošiel pod menom Hurban-Vajanský taktiež už patril medzi hlavných ideológov národného hnutia a to v poslednej tretine 19. storočia a začiatkom 20. storočia. Ideologicky mu vždy bolo blízke cárske a konzervatívne Rusko. Vo svojich dielach Hurban-Vajanský vytvoril svoju konzervatívnu koncepciu pre slovenskú politiku. Jeho cieľom bolo získať hornouhorské slovenské zemianstvo pre spoluprácu s národným hnutím. Národne uvedomelá slovenská inteligencia mala postupne splynúť s politicky skúsenou zemiansko-statkárskou vrstvou. Takáto koncepcia sa viackrát objavila aj v jeho beletristických dielach. (Ábrahám 2011, 435–439)

Hurban-Vajanský však nebol len beletrista, literárny kritik a ideológ, ale aj politický publicista. Svoje analýzy a články uverejňoval v *Národných novinách* a niekedy pod iným menom prispieval aj do ruskej slavjanofilskej tlače. Vo svojich článkoch pomerne často reflektoval na problematiku uhorských volieb a politického života v parlamente. Za svoje názory a články bol trikrát odsúdený v tlačových procesoch a svoje tresty si poctivo aj odsedel vo vacovskej a segedínskej väznici. Tu treba pripomenúť, že najaktívnejšie obdobie spisovateľovho života pripadlo na obdobie politickej pasivity Slovenskej národnej strany, keď sa národný boj koncentroval predovšetkým na publicistiku a na záchranu pred tlačovými procesmi. Uhorská štátna moc na svoju kritiku a „panslavistickú propagandu“ totiž reagovala pomerne rázne, prirodzene v rámci pravidiel svojej doby. (Mikula 2005, 593)

Volby v slovenskej literatúre

Autori prezentovaní v predchádzajúcej časti sa pod vplyvom svojej bezprostrednej alebo skôr sprostredkovanej skúsenosti viackrát pokúsili v nejakej forme reflektovať problematiku uhorských volebných kampaní vo svojich literárnych dielach. Ich pozornosť sa však viac sústreďovala na otázku predvolebnej kampane, než na samotné fungovanie zastupiteľských zborov, a to asi preto, lebo s kandidátskou kampaňou mali intenzívnejšiu skúsenosť, než s poslancovaním. Toto vlastne platí pre celý vtedajší slovenský život v starom Uhorsku.

O Kalinčiakovom diele bola už reč vyššie. Cieľom nasledujúcich riadkov je priblížiť danú problematiku skôr v kontexte obdobia rakúsko-uhorského dualizmu, teda v rokoch 1867 až 1918. Jeden z prvých opisov dualistických volieb pochádza z pera Viliama Paulínyho-Tótha a vyšiel pod názvom *Volebné rozpočty* zo začiatku 70. rokov 19. storočia. V užšom slova zmysle tu vlastne ani nejde o beletristické dielo, skôr len o zachytenie vtedajšej volebnej kampane, ktorá vtedy viedla k Paulínyho zvoleniu za poslanca. Z estetického hľadiska preto nejde o prevratné dielo slovenskej literatúry.

Väčšia miera beletrizácie je charakteristická pre hore už spomínanú poviedku Jozefa Gregora Tajovského, ktorá vyšla pod názvom *Korteš*. Autor tu opisuje predvolebné strasti malého vidieckeho bankového úradníka Tonka Čierneho, ktorého ako národne uvedomelého Slováka povolali národovci do boja za slovenský mandát. Tento boj je však viac-menej už vopred stratený, v slovenské národnárske víťazstvo skoro nikto neverí, ale volební aktivisti chcú aspoň dokázať, že sú schopní zmobilizovať sa.

Tajovský situáciu zhrnul nasledovne: „*Bolo to pred pár rokmi. Maly byť poslanecké volby. Z Martina naložili vystupovať voľakomu aj v našom okrese so slovenským programom. My sme tu horliví Slováci, čítame noviny, kupujeme knihy, podporujeme študentov, ale poslanca voliť, to nám ťažšie pôjde, a kto sa nám na to aj dá s istým výhľadom na prepadnutie? No, že pre česť zástavy musíme sa ukázať! Keď muselo byť, našli sme aj kandidáta. Slovákov, ktorému je nie ľúto prepadnutia, ľahko vystúpiť za ablegáta. Peňazí nemá nikto, dávať niet odkiaľ, zástav netreba, a chvojiny za klobúk nájde sa kdekoľvek. A tak dívam sa, prečo v každom slovenskom okrese nevystupovalo sa. I to by budilo, otváralo oči národu, otužovalo do boja za tú našu slovenčinu.*“ (Tajovský, *Korteš*, 1.)

Hlavný hrdina Tonko Čierny vôbec nie je bojovný typ. Do predvolebnej kampane, v ktorej mal pôsobiť ako korteš slovenského kandidáta, ide len z národnej povinnosti a preto, lebo nevie povedať rozhodne nie. Avšak v skutočnosti sa vie len veľmi ťažko a nerád odpútať od svojej mladej a starostlivej manželky, ktorá si svojho konsolidovaného a nie moc aktívneho mužička dôkladne rozmaznáva. Ani ona nie je rada tomu, že dva-tri dni bude musieť byť bez mladomanžela. Obaja sa boja aj povestnej hrubosti a temperamentnosti uhorských volieb. Po rozličných peripetiách mladý slovenský korteš prespí polovičku volieb a vlastne ich aj zmešká. Za toto sa veľmi hanbí a domov sa vracia smutný a zahanbený.

Dej samotný nie je komplikovaný, ani nejako zvlášť podstatný. Príbeh je inak prerozprávany autorom, ktorý je takpovediac tiež bankovým úradníkom a podobným kortešom, ako Tonko. Zaujímavé je tu skôr len to, že humorne

ladená poviedka okrem citovaného úvodu skoro vôbec neexponuje slovenskú národnú otázku. Boj Slovákov za mandát je tu vlastne úplne okrajová záležitosť, autor považuje za prirodzené, že slovenský kandidát za daných podmienok nemá veľké šance. Skôr sa snaží pozrieť na vec z humorného pohľadu, veľa sa zaoberá opisom vnútorných vlastností a zovňajšku mladého „korteša z národnej povinnosti,“ ktorému je však hocijaká forma boja úplne cudzia. Ide tu svojim spôsobom o typickú, nie priveľmi komplikovanú Tajovského poviedku. Tieto poviedky sa často snažia zachytiť jeden alebo maximálne dva podstatné momenty, a pokiaľ sa nevenujú komplikovanejším sociálnym súvislostiam, tak sa sústreďujú len na určité ľudské vlastnosti alebo životné situácie.

Rozsiahlejšia a zaujímavejšia je poviedka *Uhorské voľby* od Petra Kompiša (1886-1945), ktorá vyšla v zbierka humoresiek *Stoličný bál*. Kompiš študoval v Prahe, potom sa vrátil do Turčianskeho Sv. Martina, kde prevádzkovoval knižkupectvo a zaoberal sa aj vydavateľskou činnosťou. Autor mal blízko k agrárnemu hnutiu a v medzivojnovom období preň aj pracoval ako novinár časopisu *Venkov*. Informácie o volebnej skúsenosti Kompiša nie sú k dispozícii, ale z dôvodu jeho mladého veku počas trvania Uhorska a štúdia v českých krajinách asi nemohli byť nejako rozsiahle, resp. hlboké. Okrem toho poviedka sa zrodila už v medzivojnovom období, teda po rozpade historického Uhorska a tlačou vyšla v spomínanej zbierke v roku 1931.

To však neznamená, že by nebola autentická alebo zaujímavá. Koniec-koncov Kompiš bol pred prvou svetovou vojnou už dospelý muž, takže o vtedajších pomeroch mohol mať aj mal vlastné skúsenosti a názor. Voľby, ktoré opisuje sa podľa autora odohrali začiatkom 20. storočia vo vymyslenom orlovskom okrese na slovenskom etnickom území.

Novela veľmi realisticky a trochu i humorne opisuje priebeh parlamentného volebného súboja medzi tzv. *bludármi* – t.j. katolíckymi ľudákmi – a tzv. *nezna-bohmi* – t. j. vládnymi liberálmi. Celá novela je podaná z pohľadu provládného korteša statkára Jula Fekeča, ktorého do volebného boja „zmobilizoval“ priateľ Gejza Malatínsky, šéf vicišpánskej kancelárie v Orlove. Ide tu u vymyslenú stolicu a vymyslené mestečká, ktorých prototypom však mohol byť hociktorý volebný obvod v dualistickom Hornom Uhorsku, kde bývali Slováci. Autor nekonkretizuje ani o ktoré voľby presne išlo, ale z niektorých náznakov je jasné, že išlo o hlasovanie, ktoré sa konalo už po prelome 19. a 20. storočia.

Rozličné podrobnosti, ktoré spomína autor a ktoré dokresľujú celý kolorit volebného procesu sa zdajú byť úplne autentické. Boj prebieha medzi „slobodomyselným,“ teda provládnym kandidátom Gyulom Poósom, takpovediac vládnu stranou „importovaným“ z Budapešti, a miestnym populárnym statkárom Istvánom Farbakym, ktorý reprezentuje vplyvnú, ale predsa len opozičnú ľudovú (teda katolícku) stranu. Voľby vyhral s pomocou verejnej správy, vládnej strany a trochu aj žandárov „prirodzene“ provládný kandidát. Ako vidieť z opisu, obaja kandidáti mali maďarské mená (autor inak aj ich krstné mená píše v maďarskej podobe), hoci Farbaky vedel po slovensky tak, ako keby to bol jeho rodný jazyk. Ale len ako keby.

Pritom veľkou politickou nevýhodou provládného kandidáta Poósa bolo, že bol v okrese úplne neznámy a nevedel ani slovo po slovensky, hoci autor zároveň priznáva, že „slovenská vec“ nehrala počas volieb väčšiu rolu. K voličom

však bolo potrebné nejako prehovoriť. Celú situáciu autor opísal nasledovne: „*Chyba, veľká chyba bola, že náš kandidát bol človek úplne neznámy, neznajúci k tomu ani slova slovensky, kdežto ľudácky kandidát, statkár Farbaky, potomok starej zemianskej rodiny, bol synom okresu, tuhý katolík, človek veľmi obľúbený, slovenčina mu bola takrečeno materinskou rečou. I rečníť vedel znamenite; hovoril k srdcu. K tomu bol mohutnej, impozantnej postavy, s peknou, trochu našedivastou bradou a fúzami. Náš kandidát, malý, útlý, bledý, chudokrevný Pešťan, s cvikrom na nose, a anglicky pristrihnutými fúzikami nebol figurou vidiečanom práve sympatickou. Šípili v ňom napospol žida, trebárs bol katolík plnokrevný.*“ (Kompiš 1931, 5)

Autor sa však o tomto národnostnom aspekte ďalej nerozpisuje a skoro vôbec neexponuje slovenskú otázku. Pritom značná časť kortešov a voličov sú Slováci. Vyplýva to nielen z ich mien, ale aj z iných prejavov. Napríklad reč kandidáta Poósa prekladá do slovenčiny, ako jazyka zrozumiteľného pre voličov, kanonik Slivka. V poviedke sú síce určité narážky na maďarsko-slovenské vzťahy aj okrem hore uvedenej „jazykovej otázky“ počas kampane, ale ide skôr len o drobnosti. Napríklad vodca provládneho tábora v okrese, slúžny Aladár Smokócy, ako horlivý evanjelik a vlastenecký uhorský zeman nemá rád vo svojej cirkvi panslávov, aj voči nim aktívne bojuje.

Zdá sa, ako keby autor nedostatok slovenských akcentov vo volebnom programe oboch kandidátov jednoducho akceptoval, ako niečo úplne prirodzené a normálne. Otázne je však, či Kompiš takto len jednoducho zobral na vedomie fakty, alebo sa takýmto spôsobom pokúsil vyjadriť odcudzenosť uhorských volieb od slovenského života. Opis volieb je však priveľmi dôverný a počet slovenských priveľmi vysoký, aby bola pravdou druhá alternatíva.

V Kompišovej novele je zaujímavá taktiež charakteristika politického a spoločenského rozloženia síl v okrese: „*Ja som prišiel na kortešskú poradu už informovaný priateľom Gejzom o položení. Okres patrilo odjakživa našej vládnej strane. Predtým volieval skoro vždy ministrov. Pri minulej voľbe zostal ľudácky kandidát — bol ním vtedy statkár Farbaky — iba 64 hlasmi v menšine. Od posledných volieb sa ľudová strana veľmi zorganizovala. Kňazi nazakladali po dedinách miestnych odborov Katolíckej ľudovej jednoty, nazakladali katolíckych kruhov a potravných spolkov, ktoré sa stali čoskoro novými teplými hradami ľudáckeho ducha. Vcelku bolo možno povedať, že sídlo volebného okresu Orlov je vládneho smýšľania. Ale dediny, zfanatizované farármi, boli väčšinou ľudácke. Naša strana pozostávala hlavne z mešťanov, úradníkov, židov, drobných zemäňov a železničiarov. Stoličná klika bola, rozumie sa, jej hlavou a dušou. Keď aj sedliacka väčšina okresu bola rozhodne na strane ľudákov, boli drobní zemaní našej strane tým oddanejší. Držal ich pri vláde najmä vicispán Smokócy.*“ (Kompiš 1931, 3)

Aj zo spoločenskovedného hľadiska patria medzi najvzrušujúcejšie práve tie časti novely, v ktorých autor opisuje postoje a spôsoby mobilizácie v citáte spomínaných spoločenských vrstiev: židov napríklad mobilizovali provládni korteši odvolávaním sa na liberalizmus, resp. vyhrázaním sa, že ak liberáli prehrajú voľby, tak oni stratia licencie na svoje krčmy. Železničiarov a iných verejných zamestnancov zase ovplyvňovali priamo existenčným tlakom, zemanov opíjaním a odvolávaním sa na rodinné väzby a podobne. Hoci na margo naposledy menovaných treba pripomenúť, že väčšie problémy vznikali tam, kde zeman

boli katolíkmí, lebo ich konfesiónalna lojalita mohla prevážiť nad stavovskou a ideologickou identitou. Najväčšie problémy mala totiž vládna strana tam, kde sa na stranu ľudákov pridala aj miestna nobilita.

Silnou stránkou poviedky nie je teda jej národná angažovanosť, psychologická hĺbka a dokonca ani jej humor (hoci novela zďaleka nemá ľahkosť a milý humor Tajovského poviedky), ale skôr sila technického, resp. technologického opisu volieb. Nielen hlavnou udalosťou poviedky, ale takpovediac aj jej hlavným hrdinom je samotný volebný proces. Z pohľadu historika ide preto pravdepodobne o najzaujímavejšiu volebnú novelu v slovenskej literatúre. Svojím spôsobom sa vlastne podobá na Kalinčiakovu *Reštavráciu*, ktorú taktiež možno interpretovať ako „technologické“ dielo o voľbách a volebnej mentalite zemanstva.

Sila zážitkov z uhorských volieb pravdepodobne bola taká veľká že sa k tejto otázke niektorí autori vracali ešte aj 17 rokov po rozpade dualistického Uhorska. Prírodzene už nešlo o prvoplánové zobrazovanie volieb, ale skôr ich využitie na dokreslenie dobového koloritu. Asi najlepším príkladom je známy román Martina Rázusa, ktorý vyšiel pod názvom *Krčmársky kráľ* v roku 1935. Román sa odohráva v období dualizmu niekde na Horehroní v slovenskom vidieckom prostredí.

Dej je pomerne jednoduchý – opisuje mocenský boj dvoch miestnych podnikateľských skupín alebo skôr klanov o koncesie na prevádzkovanie krčiem v regióne. Na jednej strane stojí rozvetvená kresťansko-slovenská rodina „krčmárskeho kráľa“ Gáblika, na strane druhej židovský advokát Jakub Gelb a jeho klient Natan Rosenkranz, ktorý by chcel prelomiť monopolné postavenie Gáblikovcov, za ktorými stojí miestny magnát gróf Galassy s dobrými politickými konexiami v Budapešti. Obe skupiny používajú rozličné, často aj nepoctivé prostriedky na elimináciu protivníka. O vplyv v Budapešti bojujú pekné ženy (pekná mladá Gáblikova a príťažlivá židovská herečka, do ktorej sa zaľúbil Gelb), na mieste zase advokáti, statkári a podnikatelia.

Súčasťou tohto mocenského boja je aj volebný súboj počas uhorských volieb – dvojica Galassy-Gáblik podporujú provládneho kandidáta, židovské kruhy, ktoré inak mali v Budapešti blízko k liberálnej vláde, zase pre zmenu opozičného politika, ktorý im v prípade víťazstva sľúbil podporu. Zatiaľ, čo dve vplyvné skupiny bojovali o právo vyrábať a merať alkohol, okolitý jednoduchý ľud upadal a prežíval čoraz väčšiu krízu. Tu sa nezaprel Rázus – farár-moralizátor s vlašným vzťahom k nespútanému kapitalizmu.

Občas sa román interpretoval aj ako dielo s antisemitským podtónom, toto konštatovanie je však trochu skreslené. Hoci autor židovskú skupinu opisuje negatívne, o nič pozitívnejšie nevyzníeva ani tzv. kresťanská záujmová skupina, v ktorej sa spojili miestny slovenský podnikateľ a krčmár s uhorsko-maďarským šľachticom-statkárom. V oboch táboroch sú aj pozitívne postavy, ktoré časom precitnú a snažia sa žiť poriadny život. (Petrik 1990, 245)

Voľby tu teda nie sú zobrazené ako primárna a dôležitá téma, skôr ide len o dokreslenie celkového koloritu. Autor pravdepodobne chcel zobraziť, že za slobodnými a liberálnymi voľbami aj tu stoja konkrétne hospodárske záujmy, politické intrigy a malichernosť. Obe strany podvádzajú, zavádzajú a manipu-

lujú, súboj však napokon vyhráva ten silnejší – čiže boj sa končí úplne v duchu divokého kapitalizmu s jeho darwinistickými prvkami. Inak tu okrem opisu „nadhánania“ a „lanárenia“ voličov nie sú podrobnejšie zobrazené „technické“ parametre volebného procesu. To však asi ani nebolo autorovým cieľom.

*

Hoci slovenská realistická literatúra nevyprodukovala takého „barda uhorskej politiky a volieb“ akým bol Kalmán Mikszáth, aj v nej sa hlboko zakorenila tradícia opisu volieb. Každodenná politická skúsenosť Maďarov a Slovákov (ako aj iných národností) v tomto štátnom útvare bola totiž veľmi podobná. Preto by vlastne bolo veľmi prekvapujúce, keby slovenská literatúra na tento fakt nebola reagovala. Okrem toho, pravidelne sa opakujúce celoštátne súboje rozličných politických strán sa v období dualizmu takpovediac zaužívali – t. j. stali sa súčasťou dobovej reality a každodennosti. Tento fakt napriek všetkým protirečeniam netreba podceňovať.

Uhorské voľby určite nepatrili medzi najčistejšie a najkorektnejšie politické zápolenia v Európe, ale predsa len znamenali určitú občiansku školu pre novú – slobodnejšiu – svet. Netreba zabudnúť, že v období, keď uhorskí autori rozličných národností opisovali volebné prechmaty a manipulácie do celoštátneho zastupiteľského orgánu, ich súčasníci – ruskí realisti sa borili skôr s problematikou opisu tamojšieho politického radikalizmu a mentality teroristov.¹ Ako to celé nakoniec skončilo, všetci dobre vieme.

Literatúra

Ábrahám, Barna (2011): Nemesek, polgárok, parasztok Svetozár Hurban Vajanský Száraz hajtás c. regényében. In *Svetozár Hurban Vajanský: Száraz hajtás. Regény*. Budapest, Magyar Napló, s. 435–439.

Bokes, František (1942): *Viliam Paulíny-Tóth slovenský poslanec v rokoch 1869–1873*. Martin

Český liberalizmus (1995) Eds.: Znoj, Milan–Havránek, Jan–Sekera, Martin. Praha: Torst.

Csizmadia, Andor–Kovács, Kálmán–Asztalos, László (1990): *Magyar állam- és jogtörténet*. Negyedik kiadás. Budapest: Tankönyvkiadó.

Demmel József (2011): *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony: Kalligram.

Dezső, Márta–Nagyné Szegvári, Katalin–Rytkó, Emília (2002): *A választójog*. Budapest: Press Publica, s. 3–50.

Halász, Ivan (1998a): Ján Kalinčiak. Slovanskosť, slovenskosť a uhorský patriotizmus. In: *Rudnay Sándor és kora – Alexander Rudnay a jeho doba*. Ed.: Käfer, István, Ostrihom-Tranava, s. 149–154.

Halász Iván (1998b): Szlovák karrierlehetőségek a dualizmus korában In *Budapesti szlovákok kulturális öröksége*. Ed.: Hrivnák, Mihály. Budapest: Etnikum Kiadó, s. 185–196.

1 Pozri rozsiahly román Fjodora Dostojevského, ktorý vyšiel pod názvom *Besy* alebo vo svojej dobe kultový román Nikolaja Černyševského s názvom *Čo robiť?*

Halász Ivan (2003): Ján Nepomuk Bobula. In *Szlovák életpályák a dualizmuskori Budapesten*. Eds.: Kovács, Anna–Szabó, Orsolya. Budapest: MTA ENKKI Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat, s. 5–15.

Halász Iván–Schweitzer Gábor (2014): Variációk egy témára. Gondolatok Nagy Ignác és Ján Kalinčiak Tisztújítás című műveiről. In *A világ mi vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös*. Eds. Fekete, Balázs–Horváthy, Balázs–Kreisz, Brigitta. Budapest: HVG/ORAC, s. 210–223.

Hurban, Jozef Miloslav (2007): *Prvý predseda Slovenskej národnej rady*. Zost.: Rolková, Natália. Bratislava: Kancelária SNR, s. 213–24.

Jurčišinová, Nadežda (2014): Predvojnový predseda Slovenskej národnej strany. *Dejiny* 2014/1, s. 76–94. (www.dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2014.pdf)

Magyar alkotmánytörténet (1996). Ed.: Mezey Barna. Budapest: Osiris Kiadó.

Mikula Valér et kol. (2005): *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava, Kalligram–Ústav slovenskej literatúry SAV.

Petrík, Vladimír (1990): Prozaik Martin Rázus. In *Krčmársky kráľ*. Bratislava: Tatran.

Podrimavský, Milan (1983): *Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava: Veda.

Rázus, Martin (1990): *Krčmársky kráľ*. Bratislava: Tatran.

Škvarna, Dušan (2007): *Cesta moderných slovenských dejín*. Banská Bystrica: UMB FHV.

Szabó, Dániel (1985): Választás és család Magyarországon a századfordulón. *História* 56. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/85-056/ch21.html>

V publikácii použité a citované staršie beletristické diela od Jozefa Gregora Tajovského, Petra Kompiša a Jána Kalinčiaka pozri na webovej stránke:

www.zlatyfond.sme.sk

Kossuthov kult vo verejnom priestore hornouhorských miest: Rozlúčka s „génom národa“¹

Kurhajcová, Alica

The Kossuth Cult in the Public Space of Upper-Hungarian Towns. A Farewell to the “Genius of the Nation”

Abstract

The paper focuses on the shape and significance of the public cult of Lajos Kossuth, officially not supported by the Hungarian government, in Hungary in the end of the 19th century. One of the stages of this cult is presented – the moment of Kossuth’s death and his funeral ceremony in Budapest in April 1894 – and, during this time the arising reactions of the inhabitants of Banská Bystrica, Liptovský Sv. Mikuláš and Dolný Kubín to the given situation. Studying manifestations of the Kossuth cult in ethnically mostly Slovak Upper-Hungarian towns, the paper completes existing research of this topic, oriented to predominantly Hungarian (i.e. ethnic Magyar) counties and towns, with the representation of this phenomenon on the other side of the imaginary ethnic barricade.

Keywords: Lajos Kossuth, Upper Hungary, posthumous cult, ceremony, funeral.

Kľúčové slová: Lajos Kossuth, Horné Uhorsko, posmrtný kult, pohrebný ceremonial.

Od konca 90. rokov 20. storočia sa pozornosť časti slovenských historikov upriamuje na kultúrne dejiny v ich širšom význame. Tento trend odráža narastajúci záujem o témy, ktoré sa zameriavajú na funkčnosť historickej pamäti, mýtov, stereotypov, rituálov, národných hrdinov či symbolov – v súvislosti s procesom formovania kolektívnych identít a s legitimovaním sa politických režimov v tom ktorom období. S jedným i druhým procesom je spojený fenomén kultu osobnosti. A to i napriek tomu, že jeho primárny účel tkvie vo vzdaní úcty významnej, verejne činnej osobe a v udržiavaní jej pamiatky pre budúce generácie. Formovanie kolektívnej pamäti a upevňovanie identity istej cieľovej skupiny, vplývanie na jej myslenie a konanie, ako aj zdôvodňovanie politických programov a rozhodnutí vládnucich elít – toto všetko nastupuje akoby sekundárne, no o to s väčšou váhou, ktorú jej pripisujú iniciátori a šíritelia kultu.

Rozpracovaniu kultov konkrétnych historických osobností v profánom význame – v rovine politiky či umenia –, predchádzali v slovenskej historiografii práce k stredovekým kultom svätých, či už k sv. Alžbete Uhorskej (Pacindová 2006, 345–354) alebo k sv. Vojtechovi (Nemeš–Kožiak 2011). V poslednom desaťročí, s objasňovaním moderného nacionalizmu a formotvorných nástrojov

1 Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0352/14 Prejavy manifestácie slovenskej a maďarskej identity v mestách severného Slovenska v 19. a na začiatku 20. storočia

národnej pamäti, sa záujem historikov obrátil aj na výskum sekulárnych manifestačných foriem, ktorými sa v 19. a 20. storočí oslavovali a uctievali hlavy štátu, národní hrdinovia či národní martýri, napr. pamiatka na generála M. R. Štefánika (Macho 2011). Postupujúca sekularizácia a nacionalizácia verejného priestoru v 19. storočí mali za následok, že sa dovtedajšie uctievanie svätých odsunulo z rušných námestí do uzavretých chrámov a príbytkov, aby sa tak uvoľnil priestor moderným národným kultom. Avšak v prípade svätcov, ktorí sa tešili dlhej tradícii v štáte (týkalo sa to najmä dynastických svätcov), dochádzalo k ich adaptácii na zmenené spoločenské pomery a hodnoty. Tak sa v Uhorsku od konca 18. storočia, najmä však od prvej polovice 19. storočia utvárali kulty národných, resp. vlasteneckých svätcov; na slovanskej/slovenskej strane cyrilo-metodský kult (Škvarna–Hudek 2013), na uhorskej/maďarskej strane svätoštefanský kult (Michela 2005, 119–125). S nimi spojené náboženské rituály a symbolické prvky nadobudli síce nacionálny obsah, no navonok si neraz ponechávali (hoci i len čiastočne) religióznou formu. To im umožňovalo hlbšie sa zakoreniť v danej kultúre. Príkladom tejto praxe bolo pomerne pevné miesto prvého uhorského, kresťanského kráľa sv. Štefana vo vedomí a v pamäti uhorskej spoločnosti, ktorej väčšina sa hlásila ku katolíckemu vierovyznaniu. V podstate išlo o obojsmerný proces, keď „moderný nacionalizmus sakralizoval národ a nacionalizoval náboženstvo (Gyáni 2007, 92).“ Ak ešte zostaneme v tomto kontexte, etnologička G. Kiliánová pri spracovaní témy posmrtného kultu a pri poukázaní na pohreb politicky alebo spoločensky vysoko angažovaných ľudí v druhej polovici 20. storočia použila pojem „dvojitá ceremónia“ (*Doppelzeremonie*). Znamená to, že pohrebný ceremoniál obsiahol v sebe sekularizovaný obrad s politickými prejavmi a často ešte v ten istý deň cirkevný obrad (ten však vzhľadom na totalitný režim prebiehal v úzkom rodinnom alebo priateľskom kruhu) (Kiliánová 1998, 178).

Panteón národných velíkanov v 19. storočí sa u dominantných národov dotvoril skôr než u marginalizovaných národných hnutí: boli v ňom zastúpení zaslúžilí štátnici, vodcovia národa, obetaví bojovníci, národní básnici a spisovatelia. Vytvoriť a uchovávať v kolektívnej pamäti obraz zvelebovanej osobnosti si vyžadovalo intenzívne nasadenie rôznych miest pamäti: od stavby pomníkov a sôch, cez organizovanie každoročných alebo príležitostných jubilejných osláv, spojených štátnou a národnou symbolikou, až po pomenovanie verejných priestranstiev a inštitúcií po uctievanej osobe. Ritualizácia týchto prejavov sa diala verejne, v rozmedzí oficiálnosti, polooficiálnosti až neoficiálnosti; ak výlučne súkromne, tak to zväčša z dôvodu nepriaznivých politických pomerov či zásahov úradnej i brachiálnej moci.

V tejto štúdii sa pozrieme na podobu, funkčnosť a význam verejného, no uhorskou vládou oficiálne nepodporeného kultu Lajosa Kossutha. Presnejšie pôjde o zachytenie jednej z jeho etáp – momentu úmrtia L. Kossutha a jeho slávnostného pochovania v Budapešti v apríli 1894 –, a v tom čase vznikajúcich

reakcií obyvateľov mestských centier Zvolenskej (Banská Bystrica), Liptovskej (Liptovský Sv. Mikuláš) a Oravskej župy (Dolný Kubín) na danú situáciu. Keďže našim zámerom nie je opísať Kossuthovu životnú dráhu, jeho konkrétne politické, ba ani publicistické účinkovanie doma a v zahraničí, – to spravil už ne jeden maďarský historik pred nami –, prejdeme rovno k predstaveniu vzniku a intenzity jeho kultu v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia. Hoci už aj tejto téme bolo venovaných niekoľko kultúrnohistorických štúdií (Fischer 2007; Hermann 1999), nazdávame sa, že skúmaním Kossuthovho kultu v etnicky prevažne slovenských hornouhorských mestách môžeme doplniť doterajší výskum danej témy, orientovaný na dominantne maďarskojazyčné župy a mestá, o obraz tohto fenoménu na opačnej strane pomyselnéj etnickej barikády.

Vznik a význam Kossuthovho kultu v Uhorsku

Lajos Kossuth (1802–1894), významný maďarský štátnik, publicista, rečník, ideový vodca reformného šľachticko-liberálneho hnutia a boja za slobodu v rokoch 1848/49, tribún ľudu a politický emigrant, si popularitu medzi obyvateľmi Uhorska získaval od začiatku svojho pôsobenia vo verejno-politickom živote. Základy kultu svojej osobnosti položil ešte pred odchodom do emigrácie, a to počas prítomnosti na uhorskej politickej scéne v 30.–40. rokoch 19. storočia. Masový charakter nadobudol Kossuthov kult v revolučnom dvojročí. K budovaniu a šíreniu jeho pozitívneho až zidealizovaného obrazu prispeli nielen revolučné výdobytky (napr. Kossuthom schvalované marcové zákony na bratislavskom sneme), ktoré zasiahli širšie, dovedty neprivilegované spoločenské vrstvy, ale aj negatívne momenty ako Kossuthovo väznenie, prehraná revolúcia či život národného vodcu v exile. Po potlačení uhorsko-maďarskej revolúcie sa jeho meno stalo symbolom protestu a protihabsburského postoja, čo v súkromnej sfére vyjadrovali texty Kossuthovej nóty a iných ľudových piesní, gesto odkladania si kossuthových bankoviek, nosenie brady či klobúka na spôsob Kossutha, ďalej olejomalby a litografie zachytávajúce jeho podobizeň, ale aj legendy či krátke anekdoty šíriace sa medzi ľuďmi.

Obnovenie konštitučného režimu v monarchii v 60. rokoch a následné prebudovanie ríše na dualistický štátny útvar posilnili viac než inokedy pozície uhorsko-maďarskej politickej reprezentácie v štátnej a verejnej správe Uhorska. Demonštrovali to nielen uhorskou vládou podporované oficiálne uhorské sviatky, ale aj maďarskou opozíciou presadzované národné slávnosti, ktorými sa oživovali revolučné (protidynastické) idey. Práve táto dichotómia uhorskej sviatočnej kultúry – oslavy dynastie a tradície vyrovnanosti na jednej strane a oslavy tradície revolúcie 1848/49 na strane druhej – naznačila existenciu programovej nejednoty na uhorskej politickej scéne. Súviselo s ňou i rozporuplné vnímanie a hodnotenie osobnosti L. Kossutha. Kým opoziční poslanci (najmä Strany nezávislosti) a sympatizanti Kossuthovej osoby (honvédske spolky, dol-

nozemske čitateľské krúžky a i.) pracovali na šírení Kossuthovho kultu, vládni činitelia z lojality voči Františkovi Jozefovi len ticho akceptovali jeho verejné manifestovanie (Kurhajcová 2013, 470–472). Známkou protikossuthovského gesta obsiahol už zákonný článok *L./1879 o štátnom občianstve*, ktorý vstúpil do platnosti začiatkom januára 1890.² Podľa neho v cudzine žijúcemu uhorskému občanovi malo byť odobraté rakúsko-uhorské občianstvo, ak sa ten do desiatich rokov neprihlásil na niektorom z rakúsko-uhorských konzulátov. V turínskom exile žijúci Kossuth sa odmietol podriaďiť jeho zneniu a následne bol pozbavený štátneho občianstva. Jeho prijatie by pre neho znamenalo stať sa „poddaným“ Františka Jozefa, a s tým on v žiadnom prípade nesúhlasil (Eckhart 1927, 370). Táto jeho pozícia – strata vlasti, v ktorej sa od roku 1890 ocitol, znamenala z jeho strany akýsi druh protestu proti Uhorskému kráľovstvu Habsburgovcov. „Stratu domova“ sa Kossuthovi snažilo vynahradiť viac než tridsať uhorských miest, keď sa mu v istej slávnostnej chvíli rozhodli udeliť titul čestného občana svojho mesta (Pražák 2010, 223; Lendvai 1999, 291).³

Ukážkou rezervovaného postoja uhorskej vlády (s výnimkou koalíciej vlády) k národnorevolučným sviatkom boli nielen každoročné revolučné slávnosti 15. marca, ale aj Kossuthove okružle jubileá v rokoch 1892 a 1902 či samotný jeho pohreb v Budapešti roku 1894. Kossuthov posmrtný kult charakterizovala aj horúčkovitá stavba jeho sôch, iniciovaná Stranou nezávislosti na čele s Kossuthovým synom Ferencom, no ďalej už realizovaná mestskými elitami a občanmi toho ktorého mesta. Iniciatíva tohto druhu, hlavne v prípravnej fáze, dokázala všestranne zmobilizovať mestské obyvateľstvo: poslancov mestského zastupiteľstva schvaľujúcich návrh na postavenie sochy, prispievateľov do peňažnej zbierky (napr. vďaka usporiadaniu tanečných zábav, koncertov, literárnych a divadelných večerov, výstav a pod.), členov výboru pre postavenie sochy, sochárov hlásiacich sa na konkurz a napokon miestne obyvateľstvo prítomné na slávnosti odhalenia hotového diela. Skutočnosť, že sa tohto podujatia po každom zúčastnil aj F. Kossuth, ktorý rečnil v duchu programu Strany nezávislých, robilo z Kossuthových sôch politický nástroj, symbol demonštrácie revolučnej a protirakúskej tradície. Svojim počtom prevýšili v rokoch 1896 – 1914 iné typy pomníkov v Uhorsku, predovšetkým v oblasti Zadunajska, Sedmohradska a na zmiešanom slovensko-maďarskom etnickom území, konkrétne v Lučenci, Rožňave, Michalovciach, Nových Zámkoch, Dobšinej a vo Filákovke (Vayer 1979, 13–14).

Nie náhodou sa severná hranica výskytu Kossuthových sôch kryla viac-menej s etnickým slovensko-maďarským pomedzím. Preto by sme ich nenašli na verejných priestranstvách Liptovského Sv. Mikuláša, Dolného Kubína, ba ani Banskej Bystrice. Tieto mestá, ak vezmeme do úvahy štatistické údaje zo sčítaní

2 1879. évi L. törvénykikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. [online]. Dostupné na internete: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5880>

3 Pražák uviedol 31, Lendvai 33 uhorských miest, ktoré vystavili Kossuthovi listinu čestného občana.

ľudu z prelomu storočí – z rokov 1890 a 1900 –, vykazovali prevažne slovenský charakter, v prípade L. Sv. Mikuláša slovensko-nemecký a v B. Bystrici s postupujúcou maďarizáciou slovensko-maďarský ráz (Majo 2012, 287, 309, 371, 539, 560, 622).⁴ Ich miestny kolorit dotváral židovský element (Majo 2012, 1287, 1309, 1371).⁵ Politický vplyv kandidátov z tábora nezávislých – stúpcov Kossuthových ideí – na dianie v hornouhorských mestách, mohol byť, súdiac podľa výsledkov snemových volieb vo volebných obvodoch severných žúp, slabý. Títož tamojším kandidátom tejto strany a jej frakciám konkurovali až do roku 1918 poslanci Liberálnej strany, najmä v župách so značným slovenským katolíckym obyvateľstvom (Lipták 1992, 74, 79, Halász 2014, 140). Zo sledovaných župných sídiel boli katolíci početne zastúpení v B. Bystrici, v D. Kubíne bol pomer katolíkov a evanjelikov a. v. takmer rovnaký, a naopak v L. Sv. Mikuláši sa do popredia dostávali evanjelici (Majo 2012). Ak sa teda v týchto mestách nerozvinula iniciatíva k postaveniu Kossuthových sôch, miestne elity, keď si to okolnosti vyžiadali, zvolili iný spôsob uchovania a uctenia si Kossuthovej pamiatky, napr. pomenovaním po ňom hlavných námestí a ulíc či oslavením storočnice jeho narodenia.

V podstate lojalita k panovníkovi a všetky doteraz uvedené faktory (národnostné, politické, konfesijné) mohli ovplyvniť mieru presadenia sa, prezentácie a prijímania kultu maďarskej osobnosti v nemaďarskom prostredí. Nehovoriac aj o možnom pôsobení či doznievaní osobných skúseností a spomienok obyvateľov miest na Kossuthove činy počas revolúcie 1848/49, obzvlášť vtedy, ak sa tie dotkli ich mesta či širšieho okolia.

„Rozlúčka“ s Kossuthom v hornouhorských mestách (1894)

O necelé dva roky na to, čo obyvatelia uhorských miest oslávili 90. narodeniny L. Kossutha, ich 20. marca 1894 zasiahla správa o jeho úmrtí. Ich verejných priestorov sa zmocnili rozporuplné emócie a postoje: hlboký žiaľ a prirodzený smútok na jednej strane a zdržanlivosť, triezvosť až ľahostajnosť na strane druhej. Správy o prvotných reakciách na vzniknutú situáciu v centrách Zvolenskej, Liptovskej a Oravskej župy, ako aj o ďalších krokoch ich župných a mestských elít priniesli vládne župné i miestne politicko-spoločenské týždenníky *Árvamegyei Hirlap* [Noviny Oravskej župy], *Liptó* [Liptov] a *Beszercébánya és vidéke* [Banská Bystrica a okolie]. Popri budapeštianskych novinách, ktoré telegraficky informovali niektoré tamojšie spolky (napr. v L. Sv. Mikuláši Maďarský spoločenský kruh a Meštianske kasíno),⁶ to boli práve regionálne noviny, ktoré obyvateľom

4 V roku 1890 a 1900 bol pomer Slovákov, Maďarov a Nemcov v uvedených mestách (bez príslušných mestských častí) nasledovný: v D. Kubíne (1039 : 295 : 254; 997 : 359 : 298), L. Sv. Mikuláši (882 : 291 : 660; 1619 : 642 : 690), B. Bystrici (4229 : 1799 : 1389; 4852 : 3132 : 1179).

5 V roku 1890 sa z celkového počtu obyvateľstva skúmaných miest prihlásilo k židovskému náboženskému vyznaniu: 829 zo 7485 Banskobystričanov, 869 z 1854 obyvateľov L. Sv. Mikuláša, 380 z 1609 Dolnokubínčanov.

6 Kossuth Lajos meghalt. *Liptó*, 25. 3. 1894, č. 12, s. 3.

týchto žúp medzi prvými sprostredkovali smutnú správu: či už smútočným parte v čiernom orámovaní, opismi Kossuthovho pôvodu a jeho životných momentov či zverejneným telegramom z Budapešti v mimoriadnom čísle novín.⁷ Okrem nich ju v uliciach miest ohlasovali smútočné vlajky na reprezentatívnych verejných budovách, napr. v L. Sv. Mikuláši na radnici, župnom dome, na budove okresného súdu, štátnej školy, židovskej náboženskej obce a na sídlach oboch čitateľských krúžkov.⁸

Na túto smútočnú príležitosť boli zvolané mimoriadne zasadnutia župných výborov, mestských i obecných predstavenstiev, ako aj niektorých vlasteneckých spolkov a inštitúcií.⁹ Podžupan Oravskej župy ospravedlnil nezvolanie župného zasadnutia krátkosťou času.¹⁰ Spoločným zámerom týchto „nečakane“ usporiadaných schôdzí bolo, aby sa ešte pred prevezením Kossuthových telesných pozostatkov z Turína do Budapešti prijal návrh opatrení na dôstojné vyjadrenie sústrasti a zverejnenie smútku v deň pohrebu. Prostriedky odhlasované na tento účel sa od seba v mestách B. Bystrica a L. Sv. Mikuláš nijako výraznejšie nelíšili: adresovanie kondolencie Kossuthovej rodine (najmä jeho synom) v mene žúp, miest, obcí či spolkov,¹¹ vyloženie smútočných vlajok na budovy verejných inštitúcií, preukázanie sústrasti formou zápisnice zo zasadnutia, odhlasovanie vzniku Kossuthovej základiny na vlastenecké ciele, vyslanie župných a miestnych delegácií na pohreb do Budapešti a vyjadrenie sústrasti položením alebo zaslaním venca na katafalk mŕtveho. Z dôvodu „národného smútku“ sa presunuli aj termíny plánovaných zábav, napr. divadelné predstavenie dolnokubínskej mládeže meštianskej a štátnej obchodnej školy sa z prvého aprílového dňa preložilo na prvý máj.¹²

Zatiaľ čo po formálnej stránke si boli prejavy sústrasti podobné, rozdiely sa vyskytli v miere uctenia si Kossuthovej pamiatky. Napríklad z hlásenia zvolenského podžupana Mátyása Répasiho, podaného až 9. mája 1894, vyplýva, že za povinnosť župných orgánov považoval spraviť všetko, čo je v súlade s cítením župného predstavenstva: vyvesiť smútočné zástavy, zaslať kondolencie, vyslať župnú delegáciu do Budapešti.¹³ No zároveň zastával názor, že treba „vykonať radšej menej, akoby sa prehnými činmi mali spraviť chyby.“¹⁴ Popri návrhu týchto „skromných“ opatrení bol tu ešte obežník seniora Jánosa Mockovcsáka, ktorým vyzval evanjelických duchovných Zvolenskej župy, aby v deň Kossuthovho pohrebu

7 Távirat. Budapest, mácz. 21. In: Az „Árвамеgyei Hirlap“ külön kiadása [Zvláštne vydanie], 21. 3. 1894.

8 Kossuth Lajos meghalt. *Liptó*, 25. 3. 1894, č. 12, s. 3.

9 Po správe o Kossuthovom úmrtí uskutočnili mimoriadne zasadnutia medzi prvými: Maďarský spoločenský kruh na čele s liptovským podžupanom Gejzom Andaházym, obecné predstavenstvo Liptovského Mikuláša (21. marca) a župný výbor Liptovskej župy (27. marca), Honvédský spolok Zvolenskej župy a Obchodná a priemyselná komora (28. marca) v Banskej Bystrici.

10 Heti szemle. *Árвамеgyei Hirlap* 1. 4. 1894, č. 13, s. 2.

11 Kossuth Lajos meghalt. *Liptó* 25. 3. 1894, č. 12, s. 3.

12 Heti szemle. *Árвамеgyei Hirlap* 8. 4. 1894, č. 14, s. 3.

13 Kossuth Lajos. *Besztercebánya és Vidéke*, 25. 3. 1894, č. 12, s. 1.

14 Štátny archív Banská Bystrica, fond Zvolenská župa: Podžupanské písomnosti, 1869–1918, šk. 113, č. j. 204: Inštrukcie podžupana k pohrebným obradom L. Kossutha č. 9135/1894.

celebrovali smútočné bohoslužby. Tí potom na znak oboznámenia sa s jeho znením vztýčili smútočné vlajky na evanjelických školách a kostoloch.¹⁵ Popri týchto oficiálnych krokoch smútok za Kossuthom ako čestným občanom B. Bystrice¹⁶ ohlasovali čierne vlajky, a to nielen na verejných budovách, ale aj na súkromných domoch, a Kossuthove podobizne so smútočnými odznakmi vo výkladoch obchodov. No na niektorých verejných objektoch smútočné zástavy chýbali, menovite na biskupskej rezidencii, na budove kapituly, Katolíckeho tovarišského spolku a kňazského seminára.¹⁷

Z Liptovskej župy bola na pohrebný ceremoniál do Budapešti vystrojená župná delegácia na čele s podžupanom Gejzom Andaházym a za obec L. Sv. Mikuláš vyslal osobitnú delegáciu sudca Manó Steiner. Po ich návrate z hlavného mesta sa malo na základe Andaházyho iniciatívy uskutočniť mimoriadne valné zhromaždenie, spojené s účasťou na evanjelickej bohoslužbe.¹⁸

Na rozdiel od spomínaných župných centier nejasne vyznelo zhodnotenie prejavu súcitu na území Oravskej župy a v jej sídle v D. Kubíne: „Aj Oravská župa sa podieľala na veľkom národnom smútku. Je to síce smútok tichý, no o to hlbší a úprimnejší.“¹⁹ Za tento najsevernejší región sa Kossuthovej pamiatke „poklonila“ jedine osemčlenná skupina, delegovaná do Budapešti pod vedením podžupana.²⁰

Pohrebný ceremoniál v Budapešti vyvolal rôzne reakcie, postoje a nálady. Keďže nešlo o pohreb obyčajného smrteľníka, ale o pochovanie protivníka Františka Jozefa, celá záležitosť sa vnímala ako dovtedy najväčšia protirakúska demonstrácia, na ktorej sa s výnimkou oficiálnych vládnych kruhov zúčastnilo údajne až pol milióna ľudí (Lendvai 1999, 292). Podľa správy z Budapešti uverejnenej na stránkach *Árvamegyei Hírlap* to „nebol smútočný sprievod, ale skutočný triumfálny pochod.“²¹ Pohreb zabezpečilo hlavné mesto, keďže panovník zakázal štátny smútok, zorganizovanie pohrebu na náklady poslaneckej snemovne a vôbec prítomnosť štátnych funkcionárov a vojenských dôstojníckych zborov na ňom (Gergely–Szász 1978, 192). Napriek tomu oficiálne kruhy reprezentovali predstavitelia žúp, miest i spolkov, teda aj vyššie spomenuté delegácie z hornouhorských krajov, ktoré takýmto spôsobom vyjadrili sústrast rodine zosnulého. Tá časť miestnej elity, ktorá nevycestovala do hlavného mesta, sa zas zúčastnila na smútočných obradoch v chrámoch protestantskej cirkvi a v synagóge.

Na smútočných bohoslužbách v B. Bystrici boli prítomní členovia mestskej rady, poslanci mestského zastupiteľstva a bližšie nekonkretizované početné „vlastenecké obecnstvo“. Smútočnú reč a maďarskú hymnu si prítomní vypočuli najskôr v židovskom svätostánku, následne sa presunuli do evanjelického chrámu, kde si okrem maďarskej reči hlavného seniora Mockovcsáka vypočuli aj slovenskú vlasteneckú kázeň o Kossuthovi. Evanjelický duchovný Samuel

15 Kossuth Lajos. *Besztercebánya és Vidéke*, 1. 4. 1894, č. 13, s. 1.

16 Titul čestného občana B. Bystrice bol Kossuthovi udelený pri príležitosti 90. výročia jeho narodenia. Kossuth Lajos városunk díszpolgára. *Besztercebánya és Vidéke*, 18. 9. 1892, č. 38, s. 1.

17 Kossuth Lajos. *Besztercebánya és Vidéke*, 25. 3. 1894, č. 12, s. 2.

18 Kossuth Lajos halála. *Liptó*, 1. 4. 1894, č. 13, s. 2.

19 Heti szemle. *Árvamegyei Hírlap* 25. 3. 1894, č. 12, s. 3.

20 Küldöttség Kossuth temetésén. *Árvamegyei Hírlap* 1. 4. 1894, č. 13, s. 3.

21 Budapest, 1894. április 5. *Árvamegyei Hírlap* 8. 4. 1894, č. 14, s. 2.

Mikler ňou údajne mocne zapôsobil na prítomných. Smútočnému sprievodu vychádzajúcemu z kostola sa naskytol pohľad na atribúty smútku aj na banskobystrickom Hlavnom námestí: do čierneho rúcha zahalené pouličné lampy, budova radnice ozdobená čiernou drapériou a národnými kokardami, zástup ľudí v čiernom a miestne kapely hrajúce pod čiernym stanom baladické košovské piesne.²²

Vo verejnom priestore L. Sv. Mikuláša vládla trúchlivá atmosféra dlhšie ako v B. Bystrici, keďže mimoriadne župné zasadnutie venované Kossuthovej pamiatke sa uskutočnilo až po návrate župných vyslancov z hlavného mesta. Hovorilo sa na ňom o vlasteneckej povinnosti župného predstavenstva vzdať úctu a poďakovať Kossuthovi za zásluhy o národnú vec. Príležitostný rečník zároveň vyslovil trojicu prianí: „*Nech je s Kossuthom pochované nedorozumenie medzi národom a svätoštefanskou korunou* [čiže Františkom Jozefom – pozn. a.], *nech sa jeho hrob premení na pútnické miesto piety a vlasteneckej lásky*, a citujúc slová jeho syna Ferencu, *nech utíchnu nad jeho hrobom všetky stranícke spory, aby sa Uhorsko stalo vlasťou vzájomného porozumenia a lásky.*“ V ďalšom bode programu prijali zasadajúci návrh hlavného notára. Týkal sa zvečnenia Kossuthovej pamiatky (podporou výstavby Kossuthovej sochy prostredníctvom župnej zbierky) a zabezpečenia trvania smútku v úradoch, a to používaním čiernej pečate na oficiálnych župných listoch po dobu 30 dní a ponechaním čiernej vlajky na župnom dome po dobu jedného týždňa.²³ Okrem toho župný výbor opätovne zaslal sústrastný list Kossuthovým synom.²⁴ Napokon sa ešte jeho členovia spolu s hlavným županom zúčastnili po maďarsky celebrovanej smútočnej bohoslužby.²⁵

Do smútočných prejavov sa na pôde L. Sv. Mikuláša zapojila aj tamojšia židovská náboženská obec, keď v miestnej synagóge usporiadala spomienkovú slávnosť. Lavice svätostánku opätovne obsadili župní funkcionári, tentoraz v sprievode podžupana Andaházyho a krajinského poslanca Petra Matúšku. Redaktor novín *Liptó* sa pozastavil najmä pri rabínovej okridlenej poetickej reči, vôbec jeho prvej v maďarčine, ktorou vraj celkom ochromil obecnosť. Zvlášť tou časťou, v ktorej potiahol paralelu medzi Kossuthom a Ferencom Deákom. Na záver cirkevný spevácky zbor zaspieval Vörösmartyho hymnickú pieseň *Szózat*.²⁶

K tomuto pretrvávajúcemu smútku za Kossuthom, hoci i len v administratívnej rovine, zaujal opačný postoj autor článku v týždenníku Oravskej župy. Nemal nič proti tomu, aby sa pamiatka na zosnulého stala večnou, no smútenie za ním nemalo byť podľa neho permanentné; malo utíchnuť v deň jeho pohrebu. V opačnom prípade prejav smútku stráca na prirodzenosti – z majestátneho sa mení na demonštratívny. Preto vyzval verejnosť, aby sa po „vypadnutí“ zo

22 A temetés napja Besztercebányán. *Besztercebánya és Vidéke*, 8. 4. 1894, č. 14, s. 2.

23 Liptó vármegye kegyelete. *Liptó*, 8. 4. 1894, č. 14, s. 1.

24 Liptóvármegye részvévítirata – Kossuth fiához. *Liptó*, 8. 4. 1894, č. 14, s. 2.

25 Liptó vármegye kegyelete. *Liptó*, 8. 4. 1894, č. 14, s. 2.

26 Kossuth emlékezete. *Liptó*, 8. 4. 1894, č. 14, s. 3.

všedného dňa pre „spontánny“ smútok vrátila ku každodennému pracovnému rytmu a triezvemu dennému poriadku: „*Nezmenšujme hodnotu vďačnosti, zloženej nášmu veľikánovi, falošným, malicherným kultom. [...] S našou priazňou a súcitom mohli rátať, a na nich sme sa aj podieľali; ostatné bolo už len pretvárkou. Späť teda k pietou prerušenej práci.*“²⁷

Kossuthov posmrtný kult

Menované pietne počiny, ktoré poväčšine reflektovali agilitu župnej a miestnej elity (vrátane duchovných cirkví), vypovedali len minimálne o postoji ostatných občanov ku Kossuthovej osobe a k jeho niekdajšiemu politickému účinkovaniu v Uhorsku a v zahraničí. Tento neúplný obraz o pestovaní alebo naopak odmietaní Kossuthovho kultu v hornouhorských mestách môžu sčasti doplniť v novinách zverejnené pamätné reči, ako aj všeobecné úvodníky, úvahy či anekdoty z Kossuthovho života, ale aj ďalšie iniciatívy súvisiace s udrжанím Kossutha v pamäti obyvateľov miest (napr. urbanonymá nesúce jeho meno či slávnosti storočnice).

Po správe o úmrtí Kossutha sa uhorsko-maďarskí redaktori a publicisti usilovali poskytnúť čitateľom články, v ktorých by nachádzalo argumenty, prečo smútiť a prečo si uctiť pamiatku maďarského štátnika. Inokedy zdôraznili styčné body medzi Kossuthom a vlastným regiónom, napr. opisom zážitku žurnalistu z redakcie týždenníka *Liptó* z osobnej návštevy u Kossutha v Turíne v roku 1883.²⁸ Článkami s takýmto a podobným obsahom nadobúdala Kossuthov obraz neraz ľudskú podobu, prijateľnú aj pre širšie spoločenské vrstvy: Kossuth predstavený ako syn vážiaci si svoju matku, ako človek s nerestami (pre svoju kartársku vášeň) alebo ako šíriteľ ľudovej osvety medzi sedliakmi v čase cholery na začiatku 30. rokov.²⁹ Krátke rozpomätania sa na Kossutha nielen v tlači, ale aj v prejavoch rečníkov na mimoriadnych župných zasadnutiach vyzdvihovali jeho zástoj v prijatí marcových revolučných zákonov a v nahradení stavovského princípu občianskym: „*Prebudil národ z letargického sna, zrušil kastovnícky systém a poddanstvo, zrovnoprávnil občanov krajiny pred zákonom, udomácnil systém ľudového zastupiteľstva, utvoril národnú jednotu, zabezpečil slobodu tlače.*“³⁰ Podľa úvodníka v *oravských župných novinách*, Kossuthom proklamované idey ako rovnosť a bratstvo získali reálnu podobu vo veľkom a prirodzenom smútku, ktorý strhol každého – bez rozdielu na vek a majetok: „*Niekoľkí sme sa stali bratmi i rovnými.*“³¹

27 Heti szemle. *Árvamegyei Hirlap* 8. 4. 1894, č. 14, s. 3.

28 Kossuth Lajosnál. *Liptó*, 25. 3. 1894, č. 12, s. 1.

29 Kossuth Lajos életéből. *Árvamegyei Hirlap* 1. 4. 1894, č. 13, s. 1-2.

30 Kossuth Lajos. *Besztercebánya és Vidéke*, 1. 4. 1894, č. 13, s. 1.

31 A temetés napján. 1894. április 1-én. *Árvamegyei Hirlap* 1. 4. 1894, č. 13, s. 1.

Súčasť pestovania Kossuthovho posmrtného kultu tvorila aj bohatá škála rozmanitých prívlastkov, ktorými bola jeho osoba, tak počas života a ešte väčšmi po smrti, častovaná. Tie sa prevažne vzťahovali na „zlatý vek“ jeho pôsobenia – na revolučné roky – a na jeho úzky vzťah k národu a uhorskej vlasti: „apoštol nezávislosti“, „génus národa“, „veľký syn našej vlasti“, „geniálny syn Uhorska“, „verný apoštol národa“, „martýr a slávny bojovník za slobodu ľudu“. V oravských novínach sa písalo o vzdaní úcty nie 92-ročnému starcovi, ale o zavďačení sa veľkému vlajkonosičovi ideí meruôsmeho roku, obnoviteľovi Uhorska, symbole slobody a liberalizmu, bývalému veľkému synovi vlasti.³² Naopak v článku M. Steinera sa vyskytli nostalgické prirovnania, ktorými nepriamo poukázal na Kossuthovo ukrivdenie – dožívanie v cudzej zemi, ďaleko od domova v roli starnúceho politika. Následne uviedol aj dôvody, pre ktoré Kossuth odmietol návrat do Uhorska. Avšak namiesto menovania objektívnych príčin (Kossuthov negatívny postoj k dualizmu a k hlave štátu) skĺzol k vykonštruovanej analógii medzi životnými osudmi Františka II. Rákociho a L. Kossutha ako maďarských národných hrdinov slobody, ktorých smrť zastihla v cudzine. Z tejto podobnosti vyplývalo podľa Steinera ponaučenie, a to „obetovanie svojho života a krvi za slávu vlasti.“³³ Kossuthova obetavosť ako nasledovaniahodný príklad pre budúce generácie predstavovala ďalší stavebný prvok pre budovanie jeho kultu. Jeho posmrtné uctievanie mali dokladať i vyjadrenia, ktorými nielenže už viac nebol vnímaný ako živá osoba, ale nebol vnímaný ani ako neživá historická postava. Podľa banskobystrického týždenníka „Kossuthov duch žije, [...] jeho meno sa stalo pojmom, ideou.“³⁴ A obdobne písali aj oravské župné noviny: „Kossuth Lajos, to je sväté meno, symbolický obraz, žije ako ideál; jeho meno, pamiatka a skutky sú vryté hlboko do sŕdc [...]. Kossuthovo meno znamená boj, slávu, mučeníctvo, vlasteneckú lásku.“³⁵ Nakoniec aj podľa autora z Liptova, „pamiatka a duch Lajosa Kossutha budú prebývať naveky, a to kým na zemi bude znieť maďarské slovo.“³⁶

Množina metafor a okrídlených atribútov, idealizácia postavy a dávanie ju za vzor správania sa a konania, uvažovanie o nej v symbolicko-ideovej rovine – aj takto by sa dali charakterizovať parametre počiatocného utvárania sa a šírenia Kossuthovho posmrtného kultu v mestských centrách Zvolenskej, Liptovskej a Oravskej župy, aj keď len obmedzene, zväčša v písomnej forme. V tejto podobe mohol síce osloviť gramotné vzdelané a o dianie v štáte sa zaujímajúce obecnstvo, no vyššia periodicitá novín a prchavosť informácií v nich nemohli kultu zaručiť dlhú životnosť. Neprítomnosť čiže nebytie niekdajšej živej (hoci od domoviny vzdialenej) osoby mali v symbolickej rovine zastúpiť miesta zvečňujúce jej pamiatku, postoje a názory. Táto intencia nadobúdala konkrét-

32 Kossuth Lajos a lutheranus parvenu. *Árvamegyei Hirlap* 8. 4. 1894, č. 14, s. 1.

33 Steiner, Márton: Kossuth Lajos emléke. *Árvamegyei Hirlap* 25. 3. 1894, č. 12, s. 2.

34 Kossuth Lajos. *Besztercebánya és Vidéke* 1. 4. 1894, č. 13, s. 1.

35 Steiner, Márton: Kossuth Lajos emléke. *Árvamegyei Hirlap* 25. 3. 1894, č. 12, s. 1-2.

36 Kossuth végzetei. *Liptó*, 8. 4. 1894, č. 14, s. 3.

nu podobu od polovice 90. rokov v už spomínanej stavbe Kossuthových sôch. V súvislosti s ňou mestá Zvolenskej a Liptovskej župy (s výnimkou Oravy) reagovali na rozbiehajúcu sa akciu budapeštianskeho výboru – postaviť Kossuthovi v hlavnom meste bronzovú sochu a mauzóleum. Ich mestské zastupiteľstvá a mestské rady, prípadne i niektoré spolky (Kasíno, Občiansky kolkársky spolok a i.) odhlasovali určitú peňažnú čiastku a popritom ešte uskutočnili zbierku medzi obyvateľmi.³⁷

Keď 20. marca 1895 uplynul rok od Kossuthovho úmrtia, redaktor týždenníka *Liptó* nezabudol čitateľom pripomenúť „bolestivé a smutné výročie – deň najväčšej straty najlepšieho otca.“³⁸

* * *

Miera budovania Kossuthovho posmrtného kultu – na stupnici od stotožnenia sa s Kossuthovými ideami až po ich úplné odmietnutie – sa odvíjala okrem iného od vzťahu oficiálnych vládnych kruhov, župných i miestnych funkcionárov k hlave štátu. Ak sa aj v mestách spravili kroky v „kossuthovskom“ duchu (najmä v L. Sv. Mikuláši a B. Bystrici), nemuselo to znamenať úplné popretie lojality k dynastii a panovníkovi. Dôkazom toho boli nepatrné prohabsburské gestá, najmä v podobe písaného či hovoreného prejavu zo strany novinárov, ako aj usporiadateľov a účastníkov smútočných obradov a schôdzí. Napríklad váhavosťou, či slúžiť korune alebo pamiatke Kossutha, sa vyznačovalo hlásenie zvolenského podžupana o stránení sa okázalosti pri držaní smútku.

O náklonnosti k trónu vypovedal na prvý pohľad aj prípad z B. Bystrice, ktorý sa udial tesne po správe o Kossuthovej smrti. Totiž na tamojšie budovy, ktoré stáli pod správou rímsko-katolíckej cirkvi, neboli vyvesené smútočné zástavy. Práve táto cirkev reprezentovala jeden z oporných pilierov Habsburgovcov. Lenže protikatolícke tendencie uhorských vládnych liberálov v prvej polovici 90. rokov, ako aj komentáre v novinách umožňujú objasniť danú situáciu aj z inej než len vyššie naznačenej perspektívy. Postreh redakcie *Besztercebánya és Vidéke* bol nasledovný: „Žeby preto, že Kossuth nebol katolíckeho vierovyznania? [Kossuth bol evanjelik; pozn. a.] Ale budovy reholí v krajine si predsa vyvesili smútočnú zástavu.“³⁹ Prvá veta z komentára len sčasti objasnila, prečo sa protestantské cirkvi, spolky či školy (napr. aj v L. Sv. Mikuláši), zvlášť po roku 1894, angažovali ako jedni z oficiálnych reprezentantov Kossuthovej pamiatky. Čo sa však vysvetlenia zdanlivo „protikossuthovského“ postoja katolíckej cirkvi týka, nie je celkom dostatočný. Ignorovanie prejavov smútku zo strany katolíckych

37 Mestská rada B. Bystrice prispela v roku 1896 na budapeštiansku Kossuthovu sochu sumou 708 zlatých, 48 grajciarov. *Besztercebánya sz. kir. város képviselőtestülete. Besztercebánya és Vidéke*, 26. 1. 1896, č. 4, s. 3. Obecné predstavenstvo L. Sv. Mikuláša odhlasovalo na ten istý účel 25 zlatých a výbor Liptovskej župy sa uzniesol usporiadať župnú zbierku za asistencie podžupana a hlavných slúžnych. Szobrot Kossuthnak! Felhívás. In: *Liptó*, 1. 4. 1894, č. 13, s. 1-2; Kossuth Lajos halála. *Liptó*, 1. 4. 1894, č. 13, s. 2.

38 Márczius 20. *Liptó*, 24. 3. 1895, č. 12, s. 1.

39 Kossuth Lajos. *Besztercebánya és Vidéke* 25. 3. 1894, č. 12, s. 2.

inštitúcií mohlo súvisieť najskôr s dvoma javmi, z ktorých jeden mal politické, ten druhý náboženské pozadie. Katolícka vrchnosť tak reagovala buď na prebiehajúci spor vo veci schvaľovania cirkevno-politických zákonov, alebo sa podvolila konvenciám v tom čase trvajúceho veľkonočného obdobia.

Odozvou na vzniknutú situáciu v B. Bystrici bolo demonštratívne vystúpenie mládeže dňa 25. marca 1894. Tá však najskôr vyslala svojich delegátov k biskupovi Rimelyimu, prostredníctvom ktorých od neho žiadala, aby na biskupský palác umiestnil smútočnú vlajku. Keď biskup ich požiadavke nevyhovel, údajne dvestočlenná skupina vypochoďovala vo večerných hodinách pred jeho sídlo. Jej demonštráciu rozpustil až slovný zásah policajného kapitána. Miestna tlač sa zastala napadnutej strany; konanie demonštrantov označila za urážajúce a nedôstojné, lebo „*chceli hľadať nelojálnosť u tých, ktorí smútia vo svojom vnútri.*“⁴⁰ *Stretávame sa tu s akceptovaním rozhodnutia katolíckej vrchnosti zo strany provládnych novín a s nastolením akéhosi kompromisu medzi konzervatívnou a liberálnou líniou. Napokon istý kompromis medzi dynastickou a revolučnou tradíciou odrážalo aj vyhodnotenie „rozlúčky“ so zosnulým na stránkach oravského vládneho týždenníka: „Každý skutočný Maďar mu [Kossuthovi] vzdal poslednú úctu, či už osobnou účasťou na pohrebe, alebo potom písomne, modlitbou či myšlienkou. Vzdala mu ju aj koruna: náš kráľ dal národnému cíteniu voľný priebeh.“*⁴¹

40 Tüntetés. *Besztercebánya és Vidéke* 1. 4. 1894, č. 13, s. 3.

41 Kossuth Lajos a lutheranus parvenu. *Árvamegyei Hirlap*, č. 14, 8. 4. 1894, s. 1.

Literatúra a pramene

Štátny archív Banská Bystrica, fond Zvolenská župa: Podžupanské písomnosti, 1869–1918.

Árvamegyei Hirlap, 1894.

Besztercebánya és Vidéke, 1894, 1896.

Liptó, 1894, 1895.

Eckhart, Ferenc (1927): Ferenc József és Kossuth-kultusz. *Magyar Szemle*. Budapest: A Magyar Szemle Társaság kiadása, s. 370–378.

Fischer, Holger ed. (2007): *Lajos Kossuth (1802–1894): Wirken, Rezeption, Kult*. Hamburg: Krämer.

Gergely, András–Szász, Zoltán (1978): *Kiegyezés után*. Budapest: Gondolat.

Gyáni, Gábor (2007): *Relatív történelem*. Budapest: Typotex.

Halász, Ivan (2014): Uhorské voľby a slovenská literatúra na príklade diela Petra Kompiša. In *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho - 2014: „Vzdelávanie a veda na začiatku XXI. storočia“ - Sekcie teologických vied a humanitných vied*. Komárno: Univerzita J. Selyeho, CD-ROM. s. 138–144.

Hermann, Róbert (1999): A Kossuth-kultusz. In *48 kultusza*. Ed. Merva, G. Mária (ed.). 'Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum, s. 11–20.

Kiliánová, Gabriela (1998): Zwischen Gedächtnis und Innovation: Totenkult und Todesvorstellungen in der ostmitteleuropäischen Gesellschaften. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 52/101, s. 169–190.

Kurhajcová, Alica (2013): Pamäť a oslavy storočníc „génia národa“, „najväčšieho Maďara“ a „mudra vlasti“ v mestách Zvolenskej, Novohradskej a Gemersko-malohontskej župy. *Historický časopis* 61/3, s. 467–485.

Lendvai, Paul (1999): *Die Ungarn. Sieger in Niederlagen*. München: C. Bertelsmann Verlag.

Lipták, Ľubomír (1992): *Politické strany na Slovensku 1860–1989*. Bratislava: Archa.

Macho, Peter (2011): *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach : fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava: Historický ústav SAV.

Majo, Juraj (zost.) (2012): *Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880–1910. Štruktúra obyvateľstva podľa materinského jazyka a náboženskej príslušnosti*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Michela, Miroslav (2005): Svätoštetfanská idea a jej odraz vo formovaní identít obyvateľstva na Slovensku – ako predmet výskumu. In MARUŠIAK, Juraj – FERENCOVÁ, Michaela (eds.). *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie (zborník zo seminára)*. Bratislava: Ústav politických vied SAV – VEDA SAV, s. 119–125.

Nemeš, Jaroslav - Kožiak, Rastislav et al. (2011): *Svätý Vojtech - svätec, doba a kult*. Bratislava: Chronos v spolupráci s Centrom pre štúdium kresťanstva.

Pacidová, Laura (2006): Kult svätej Alžbety Uhorskej a jej prisúdené patrocínia v rámci stredovekého Slovenska. In Kožiak, Rastislav – Nemeš, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti*. Zv. 1. Bratislava: Vydavateľstvo Chronos, s. 345–354.

Pražák, Richard (2010): *Dějiny Uher a Maďarska v datech*. Praha: Libri.

Škvarna, Dušan – Hudek, Adam (2013): *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset Print, s. r. o.

Vayer, Lajos (1979): A Kossuth kultusz a magyar művészetben. In *A világ Kossuth-szobrai*. Ed. Ádámfy, József. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, s. 13–36.

O poézii Jánosa Gécziho a o jeho básnickej zbierke *Jutunk, de mire, édes úr?*

Horváth Kornélia

On János Géczi's Poetry and his Volume "*Can we achieve, and what, dear Sir?*"

Abstract

The art of the Hungarian poet János Géczi is characterized both by fine artistic and verbal poetic activity. For this duplicity the "borders" of his works, pictures and poems, are hardly separable in most cases. And consequently, the "picture poem" becomes a permanent and persistent figure of his poetry from the very beginning. Nevertheless, during the last 15-20 years he published more volumes of 'traditional' poems. One of these books is the volume named in the title of this paper, and of which we try to give a short analysis.

Key words: word, picture, fine arts, picture poem, free verse (vers libre).

Kľúčové slová: slovo, obraz, umenie, kaligram, voľný verš.

V pohľade zbadat' podstatu slova.

Má modré a zelené oči zároveň.

(János Géczi: B)

Zdá sa, že v rámci motta citovaný úryvok od autora správne vystihuje elementárnu svojráznosť tvorby Jánosa Gécziho, ktorú by sme v prvom slohu mohli interpretovať popri všeobecných vlastnostiach dichotómie. Spomínaná dichotómia sa môže vnímať ako dôsledok symbiózy dvoch umeleckých činností: výtvarného umenia a poetickkej tvorby. Tá symbióza umeleckých činností dodnes – keďže sa nejedná o uzavreté dielo – charakterizuje poetickú aj výtvarnú tvorbu Jánosa Gécziho. Dá sa skonštatovať, že toto je dôsledkom kontinuity avantgardných tradícií, ako sa to spomína vo viacerých odborných literatúrach o autorovej tvorbe. (H. Nagy 2001a; H. Nagy 2001b; Sz. Molnár 2004). Ako je známe, z Gécziho malieb, plagátov, koláží a kaligramov sa organizovali viaceré výstavy pod názvom *Képversek* [Kaligramy], napríklad: v roku 1984 v Zalaszentmihályi, v roku 1986 na pôde debrecínskej univerzity vied (vtedy: Univerzita Lajosa Kossutha), kde sa jednalo o spoločnú výstavu s Tiborom Zalánom a s Lászlóm Törökom, alebo v roku 1997 v Kolozsvári (dnes: Cluj-Napoca, Rumunsko), (Sz. Molnár 2004, 142–145). Vlastne, k tým podobné sú jeho výtvarné diela, ktoré sa pohybujú na rozmedzí slova a obrazu, resp. textu a vizuálnej tvorby. O tom svedčia aj jednotlivé názvy výstav, akými sú: *Tér/Kép/Vers* [Priestor/Obraz/Verš], (v roku 1982 v Hatvani a v roku 1983 v Békéscsabe), alebo *SZÓ/KÉP* [SLOVO/OBRAZ], (v roku 1991 v sieni Kerstock v meste Tatabánya). Práve aj tohto pohľa-

du nesie prvá redigovaná zbierka o diele Jánoša Gécziho názov: *Szöveg-tér-kép* [Text-priestor-obraz], ktorá vyšla v roku 2001 v edícii Pétera H. Nagya (H. Nagy 2001c).

Je známe, že samotný autor vydal viacej takých zbierok, ktoré sa nedajú doslova považovať za beletriu, majú skôr charakter albumu avantgardného výtvarníka. Za takú môžeme považovať aj zbierku vydanú ešte v 80-tých rokoch s názvom *Képvversek* [Kaligramy], ktorá vyšla v edícii Vár Ucca Tizenhét könyvek (Géczi b.r.a.)¹, a ktorej obrazy vykresľujú písmeno ako elementárny prvok obrazu, resp. zmenou výzoru, tvaru písmena dáva do popredia jeho vizuálny potenciál. Rovnako by sa dalo to povedať aj o zbierke s názvom *Concrete*, z roku 1991, ktorá bola podporovaná parížskou maďarskou dielňou (Párizsi Magyar Műhely), a v ktorej ako hlavný štrukturálny princíp môžeme označiť vplyv sily písmen pre fotografickú tvorbu a pre tvorbu plagátov (Géczi 1991)². Tie isté črty charakterizujú jednu z aktuálnych Gécziho vydaní v poľskom jazyku, pod názvom *Rozłupane plakaty*, avšak už nie v čierno- bielom, ale vo farebnom prevedení (Géczi 2014a). A nakoniec, z tohto pohľadu ozaj môžeme označiť za knihu s osobitným žánrom vydanie z roku 2002, pod názvom *carmen figuratum*, ktoré okrem geometrických kaligramov a plagátov z Gécziho vernisáží a jeho súpisu obsahuje aj sedem odborných štúdií o technike koláží, kaligramov, resp. o stredovekých tradíciách týchto žánrov (Géczi 2002).

Z toho vyplýva, že hlavnú úlohu v Gécziho *básnickej tvorbe* hrá „obrazná báseň“ ako taká. A toto sa dá povedať nielen o jeho začiatkoch, ale platí to dodnes. Napríklad v zbierke *Elemek* [Prvky] z roku 1986, ktorá sumarizuje tvorbu autora v období od roku 1978 do 1986, viditeľne využíva všetky možnosti obrazných básní, mnohotvárneho lámania textu, lámania riadkov, používania typografických znakov rôznych rozmerov, ich zakomponovanie do textu, pripomínajúce tvorbu Domonkosa Szilágyiho, cez používanie matematických označení a geometrických obrázkov, po „klasickú“ obraznú báseň v štýle Apollinaira, vytvárajúcu obrazy z písmen. (Géczi 1986) Zvlášť zaujímavý je zoznam obsahu zväzku, ktorý je sám zostavený na princípe vizuality, a len zriedkavo obsahuje názvy básní: tieto obyčajne označuje poradovým číslom alebo označením (*Képvvers*) [Kaligram] alebo (*Képvversek*) [Kaligramy], alebo sú nahradené pomenovaniami,

- 1 Zbierka vyšla v náklade 300 očíslovaných exemplárov. Síce filologicky presnú citáciu nezmožní, ale určitým spôsobom to robí ťažším fakt, že líšiac od beletrizovaných, resp. literárnovedných publikácií, na vonkajšom obale zbierky je zobrazené priezvisko autora a meno vydavateľa, názov samotného diela nie. Ten, spolu s krstným menom autora je zobrazené na vnútornej strane obalu.
- 2 V súvislosti s umeleckým a s tematickým smerovaním tejto zbierky sa samotný autor nedávno vyjadril, že „Parížska Maďarská Dielňa až vtedy sa za mňa postavila na plnej čiare. Tematicky zadané, poškodené, s obrazom a s textom spájané plochy nasledujú rad za radom. Spájaním prírodných a technických metód vznikajú rôzne koláže, vštípenia a dekoláže. V minulosti, za účelom relaxu zbierané a prekonštruované fragmenty, dokumentujúce silu prírody a človeka, ktoré vďaka vnímania, že ich vyberieš z náleziska, sú schopné vyjadriť estetickú podstatu. Odpad, smeti a špina sa premenia a sú si človeku vlastné.“ (ONAGY 2014, 112–113)

ktoré taktiež poukazujú na ich sériovosť, ako „*prvý pokus, druhý pokus, tretí pokus*“, atď. (Géczi 1986, 167–171). Ale môžeme sa tu odvolať aj na súborný zväzok charakteru zbierky z roku 2004, s názvom HOSSZÚ KÉP|VERSEK [DLHÉ OBRAZY|BÁSNE] (Tento názov sa vďaka svojráznej typografii obalu knihy nedá ani v rámci jednej literárnej štúdie „filologicky presne“ vystihnúť) (Géczi 2014b). Tieto básnické diela svedčia o nepretržitej „prítomnosti“ obraznej básne v jeho tvorivom ouvre a spochybňujú šance potenciálneho zostavenia chronologického príbehu jeho tvorivého vývoja – ktoré by sa klenulo napríklad od obrazných básní ku „klasickým“ alebo „tradičným“ básňam, alebo práve od avantgardnej tradície po neskorý, resp. postmoderný lyrický jazyk a spôsob pohľadu.

Autorka prvej, a doteraz jedinej monografie o Géczimu, Szilvia Sz. Molnár hovorí takto o spôsobe tvorby autora, a o jeho názore na umenie v nej zobrazenom: „Svet textov v dielach Gécziho bujnie sem a tam, fragmenty textov a obrázkov putujú hore-dole v rámci zväzkov, ale aj medzi zväzkami: prechádzajú z poézie do prózy, z prózy do obraznej básne, z obraznej básne do básne, a pod. O žánrovej čistote v prípade diel Jánoša Gécziho môžeme hovoriť iba zriedkavo, hranice jeho kníh označujú aj hranice jeho diel.“ (Sz. Molnár 2004, 11). „Prebujenie“ medzi textami, obrazom a básňou sa v jeho životnom diele naozaj dá potvrdiť. A je to citelné aj v jednotlivých jeho poetických (básne) – ako vieme Géczí publikoval aj mnoho prozaických diel – dielach. A s určitou platnosťou sa dá vyhlásiť, že tento rozplývajúci sa, a z toho vyplývajúci občas rozvláchny, mnohovravný spôsob reči na mnohých miestach charakterizuje „korpus obraz-text“, a niekde aj jednotlivé lyrické poetické dielo.

Zároveň, ako keby bolo trochu cítiť určitý odklon od tradície avantgardného obrazu smerom k inému druhu lyrického jazyka. Napríklad zbierka *Léghajló és nehezéke* [Vzducholod' a jej ťažidlo] z roku 1983 (Géczi 1983) so záľubou využíva matematické znaky v textoch básní – čo nám pripomína Karinthyho paródiu na báseň *Danaidák* [Danaidy] od Babitsa -, kým zbierka *Mágneszóok* [Magnetické pole] (Géczi 1993a) o desať rokov neskôr si toto „uchováva“ už len v názve prvej básne. Z tohto hľadiska je mimoriadne zaujímavá zbierka *Gyónás* [Spoved'] z roku 1988 (Géczi 1988), ktorá vo svojej štruktúre oddeľuje básne s tradičnou formou od textov, ktoré fungujú ako obrazy zostavené z písmen, týmto rozdeľujúcu zbierku na dve časti: kým prvá časť dostala názov *Fekete szegélyű fehér* [Biela s čiernym lemom] /1982-83/, ktorý jasne poukazuje na písanie a text, druhá časť, ktorá je v spojitosti s obrazom autopoetická a samovýkladová, dostala od autora názov v úvodzovkách „*A titkos értelmű rózsá*“ [„Ruža s tajomným zmyslom“].

„Formula“ „pohľad slova“ od Gécziho, ktorú sme citovali v našom motte, môže analytikovi vnuknúť, že u Gécziho je slovo skôr *pohľadom*, ako hlasom, je to skôr pohľad, vizualita, „hra písmen“ alebo obrazná báseň, ako báseň, napríklad v porovnaní s básňou v poňatí od Kosztolányiho: „Báseň je nemá. Daj jej hlas. Báseň v knižke je mŕtva. Oživ ju. Čo je recitovanie? Vzkriesenie básne z jej papierového hrobu.“ (Kosztolányi 1999, 438). Častokrát sa vizualita a vniknutie „vizuálneho“ do Gécziho básní v jeho zbierkach realizuje pomocou číslovania, číslovania slôh alebo skrz veršov: napríklad v zbierke z roku 1989 *Látkép a valósgáról egy gepárdal* [Pohľad na realitu s gepardom] (Géczi 1989), v zbierke

z roku 1993, ktorá sa nedostala do obehu [*fonalvers, figurával*] [súvislý verš, s figúrou] (Géczi 1993b), v *Magánykönyv* [Súkromnej knižke] z roku 1993 (Géczi 1993c), v *21 rovinj* [21rovinj]-i (Géczi 1994), a samozrejme aj v iných zbierkach, napríklad vo *Versek* [Básne] zostavených Tandorim (Géczi é. n. b.). Zbierka *Visszavont tekintet* [Odvolaný pohľad] z roku 2002 (Géczi 2002b) taktiež bohato obsahuje číslované básne (aj obrazné básne typu Apollinaire), medzi iným aj texty *21 rovinj* [21rovinj].

Na druhej strane, aj medzi vyššie uvedenými zbierkami je možné badať markantný rozdiel, určitú zmenu z pohľadu použitia vizuálnych postupov a ich funkcií. Zbierka *Pohľad...* využíva aj početné skoršie triky, sčasti použitím nástroja fotografie, sčasti použitím nástroja plagátu, sčasti použitím techniky podčiarkovania- orámovania, kým v zbierke [*fonalvers, figurával*] [súvislý verš, s figúrou] o 4 roky neskôr, jednotlivé typografické riešenia a obrazy jednoznačne vykonávajú úlohu „služby“ - ilustrácie, doplnku, poňatia - textov básní. Takmer to isté sa dá povedať aj o zbierke *Versek* [Básne] zostavených Tandorim, v ktorej prípadne sa objavujúce, skôr typografické ako obrazné elementy – s výnimkou fotografického cyklu *Madárház* [Dom vtákov] – vyslovene spĺňajú úlohu ilustrácie textov básní.

Tradičné básnické zbierky, ako už spomínaná *Magánkönyv* [Súkromná kniha], *Részkarc* (Géczi 2004), obsahujúca vybrané básne z roku 2004, *Az egyetlen tőr balladája* [Balada jednej dýky, Géczi 2005] z roku 2005, *Jutunk-e, s mire, édes úr* [„Dostaneme sa a na čo, milý pán?“], (Géczi 2011), vydaná v roku 2011, *Ősz vagy Júlia* [Jeseň alebo Júlia], (Géczi 2012) z roku 2012, ako aj zbierka obsahujúca viac ako 200 vybraných básní z rokov '83 a 2013 s názvom *Kiegészítések egy Vörösmarty-sorhoz* [Doplnok k Vörösmartyho riadku], (Géczi 2013), využívajúce tradičný spôsob vizualizácie výlučne v štruktúre obalu, alebo na úvodnej strane cyklu sa začínajú objavovať od polovice deväťdesiatych rokov; ich rozmach sa datuje od roku 2000. Z formálneho a typografického pohľadu každú zbierku môžeme považovať za „klasickú“ básnickú zbierku, aj keď využíva formu voľnej verše (výnimku tvorí „*Ősz vagy Júliát*“, v ktorej sa objavuje štylistka waka a haiku, využívaná najmä na ďalekom východe; v našich literárno-verejných prístupov nezvyčajná, nová podoba veršovania).

Z týchto úvah vyplýva, že žánrová a literárna tradícia tvorí veľmi dôležitú časť v dielach Gécziho. Táto, svojim spôsobom avantgardná motivácia môže vnieť svojsky pohľad, nakoľko vyplývajúci z tvaru verše a jeho štylistiky je evidentné, že z pohľadu Gécziho voľný verš predstavuje významný a možno „autentický“ poeticko-lyrický spôsob vyjadrovania. Vôbec verš, ako taký tvorí primárny význam v Gécziho poézii (tento fakt je najviac badateľný v zbierke *Kiegészítések egy Vörösmarty-sorhoz* od Józsefa Reményiho). Môžeme skonštatovať, že v prípade Gécziho je uprednostňovaný verš a nie jazyk ako taký. Toto jednoznačne vyjadruje jeho svojsky spôsob prístupu k hľadaniu identity, chápania poézie a koncepcií veršov.

Podľa našej mienky, voľný verš vo svete Gécziho pôsobí ako liberálna forma (vers libre) bez akýchkoľvek ideológií, ktorá sa často prechyluje k vizualizácii. Ako sa na prvý pohľad zdá, výklad voľného veršu Gécziho v zmysle tiňanovskej poetickej interpretácie je takmer nemožné. Napriek tomu si myslíme, že takýto druh výkladu môže prichádzať do úvahy, a to pri básni „*Jutunk-e, s mire édes úr?*“ [„Dostaneme sa a na čo, milý pán?“].

Zväzok „*Jutunk-e, s mire édes úr?*“ [„Dostaneme sa a na čo, milý pán?“] z roku 2011 síce nepretrhne putá s avantgardou (pričom sa vzdá realizácie jednotlivých foriem „grafickej básne“), je znateľný návrat poňatia verše ako verbálno-jazykového „produktu“ resp. ako jazykovo-rytmickej formy (namiesto obrazovo-vizuálnej). Táto zbierka básní dáva priestor maďarskej básnickej tradícii v oveľa väčšej miere, než predchádzajúce zväzky autora. Z týchto dvoch hľadísk je potrebné najprv skúmať názvy cyklov zbierky.

Prvý cyklus, ktorý sa nazýva „*Kilép és elsiet?*“ [„Vystúpi a ponáhla sa preč“], získava svoju poetickosť predovšetkým z dokonalej jambickosti. Predmetný cyklus so svojou konštrukciou ukončujúcou na celé stopy nechá vety verše otvorené (zmyslovo: kam?) produkuje skôr postmodernú než avantgardnú náladu. Zväzok „*November Brüsszelben*“ [„November v Bruseli“] nachádza živý ohlas so zväzkom Oravecza: *1972. szeptember* [„September 1972“] a toto spojenie posilňuje aj lúbostná tematika či „požiadavka“ básní Gécziho na tvorenie naratív (v znamení *intentio operis*). Názov cyklu „*Még egy rózsa és még egy csalogány*“ [„Ešte jedna ruža a ešte jeden slávik“] je možné interpretovať na jednej strane ako autopoetické gesto (viď na každej úrovni životného diela Gécziho – biológia, výtvarné umenie, kultúrne dejiny, vlastná poézia atď.) a permanentne prítomnú ružovú tematiku, na druhej strane dielo predvoláva svet takých diel, akými sú napríklad *Tisíc a jedna noc*, *Dekameron* a dielo *Rómeo a Júlia* od Shakespeara.

Štvrtý názov cyklu, *A beszéd széle* [Okraj reči] vo svojej sonorite a anagramatike (čiže na *okraj reči*), z jednej strany odkazuje na sonoritu básnického jazyka, na druhej strane na intertextuálny vzťah (ako aj 4. kapitola v románe Kálmána Mikszátha *Szent Péter esernyője* [Dáždnik svätého Petra] s názvom: *A bábaszéki intelligencia* sa začína takto: „*Ja nechcem zoširoka rozprávať...*“ (samozrejme rozprávač porozpráva príbehy zoširoka, a takto možno sa trochu podobá na Gécziho lyricko-autorský postoj...). Piaty názov cyklu (*Omlík a feledés a délutánra*) [Zabudnutie sa leje na popoludní] je veľmi poeticky a lyrický, pripomína trý básní Radnótiho a Attilu Józsefa, lebo na začiatku obojsmerný, ale melodický rytmus (jeden daktyl sa spojil s anapestom) s rastúcim anapestom, ktorý harmonizuje v smere sklonu, je svojim harmonizovaným exaktným jambom presmerovaný do poetickej harmónie.

O podrobnostiach básnickej zbierky sa môžeme vyjadriť iba v krátkosti. V celku to znamená, že sa nám zdá, akoby sa v zbierke spätne prejavila klasická forma poézie, a akoby sa objavili žánrové špecifiká niektorých hlavných predstaviteľov maďarskej poézie, napríklad na určitých miestach Attilu Józsefa a v básňach ku koncu zbierky aj Pilinszkého (pre koho- ani nemusíme zdôrazňo-

vať – sú prvky avantgardy absolútne cudzím). V tejto súvislosti sa odvolávame na verše, ktoré uzatvárajú cyklus, presnejšie sú to básne *Talpkő* [Dlaždica], *The end* a báseň *Végső utca* [Konečná ulica]. Obzvlášť zaujímavá je báseň, podľa ktorej je pomenovaná samotná zbierka, so svojou prísnu podobou, vyžadujúcou prísne formy rýmov. (U Géczihho táto nečakaná úzka tradičná forma veršovania môže mať súvis s tým, že v pozadí tejto básne sa ukrýva určitá biografická- existenčná kríza.) Táto forma, a z nej vyplývajúci spôsob používania slovies pripomína básne z 19. storočia – predovšetkým diela *Himnusz* [Hymna] a *Szózat* [Ohlas], a nie iba na základe pevnej štruktúry, ale aj z používania obdobných termínov (napríklad rýmy ako: alkonyul, korcsosul, tornyosul, por, porul, vér, nyomul, hasznosul, atď.). Báseň má refrén a okrem rámcovej štruktúry aj spomenutie Boha v poslednom slohu je evidentným odkazom na Hymnu. Zároveň, s použitím lexému „pero“ v úlohe príslovia (a v ďalšom ponímaní zase ako sloveso), napríklad v odkaze („Isten ha amúgy sincs tollul“) vzniká hapax legomenon bez možnosti referencií, ktorý nesie evidentný odkaz osudovosti v poézii z obdobia reforiem, a snaží sa tento odkaz v rámci možností písania a vlastnej poetickej tvorby „ozvučiť“ (a dodajme, že v súlade s poetickými tradíciami z obdobia reforiem). Tým pádom lyrický subjekt priamo, akoby naznačil otázky „riešenia úloh“ pre seba a zrejme aj pre samotného autora básní, pre Jánoša Géczihho.

Literatúra

Onagy Zoltán (2014): *Egy teremtés története*. Onagy Zoltán *beszélgetései Géczy Jánossal*, Budapest: Gondolat.

Géczy János (b. r. a): *Képvversek*. Veszprém: Vár Ucca Tizenhét.

Géczy János (b. r. b): *Versek, vál*. Tandori Dezső. Budapest: Orpheusz Könyvek.

Géczy János (1983): *Léghajó és nehezeke*. Budapest: Magvető.

Géczy János (1986): *Elemek*. Budapest: Szépirodalmi.

Géczy János (1988): *Gyónás*. Budapest: Magvető.

Géczy János (1989): *Látkép a valóságról egy gepárddal*. Budapest: Szépirodalmi.

Géczy János (1991): *Concrete*. Párizs–Bécs–Budapest: Magyar Műhely.

Géczy János (1993a): *Mágneszűzők (bosszú-versek)*. Békéscsaba: Tevan.

Géczy János (1993b): *[fonalvers, figurával]*, Veszprém, Vár Ucca Tizenhét.

Géczy János (1993c): *Magánkönyv*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.

Géczy János (1994): *21 rovinj*. Pécs: Jelenkor.

Géczy János (2002): *carmen figuratum*. Magyar Műhely Kiadó–Laczkó Dezső Múzeum.

Géczy János (2002b): *A visszavont tekintet*. Budapest: Kortárs.

Géczy János (2004): *Részkar*. Budapest: Kortárs Könyvkiadó.

Géczy János (2005): *Az egyetlen tőr balladája*. Szeged: Tiszatáj.

Géczy János (2011): *Jutunk-e, s mire, édes úr?* Budapest: Palatinus.

Géczy János (2012): *Ősz vagy Júlia*. Budapest: Napkút.

Géczy János (2013): *Kiegészítések egy Vörösmarty-sorhoz, verseskönyv 1983–2013*. Red. Reményi József Tamás. Budapest: Gondolat.

Géczi, János (2014a): *Rozlupane plakaty*. Veszprém: Vár Ucca Műhely Könyvek 35.

Géczi János (2014b): *Hosszú/Kép/Versek*. Budapest: Gondolat.

Kosztolányi Dezső (1999): Ábécé a hangról és a szavalaról. In *Nyelv és lélek*. Budapest: Osiris.

Sz. Molnár Szilvia (2004): *Narancsgép. Géczí János (vizuális) költészete és az avantgárd hagyomány*. Budapest: Ráció.

H. Nagy Péter (2001a): „a szürreál érkezett a barokk városába”. *Géczi János: Versek*. In *Szöveg-Tér-Kép. Írások Géczí János műveiről*. Red. H. Nagy Péter. Budapest: Orpheusz, s. 96–99.

H. Nagy Péter (2001b): *Szövegmindenség. Géczí János: Képversek*. In *Szöveg-Tér-Kép. Írások Géczí János műveiről*. Red. H. Nagy Péter, Budapest: Orpheusz, s. 61–66.

Bardejovská humanistická škola a jej významní rektori

Gašparovičová, Jana

Bardejov Humanistic Scholl and its Outstanding Rectors

Abstract

The paper investigates the Bardejov Humanistic School that at that time belonged to a number of educational institutions in the Upper Hungary and the Middle Europe and had a very good reputation. The school played a key role in the area of establishing Protestantism and was of supranational importance. Students who came from Upper Hungary entered the history of the 16th and the 17th centuries. The largest contribution to pedagogical science was brought by Valentin Eck, praeceptor hungaria Leonard Stoeckel and his follower Tomas Fabri.

Key words: protestant education system, the school of Bardejov, Valentin Eck, Leonard Stoeckel, Tomas Fabri.

Kľúčové slová: protestantský edukačný systém, bardejovská škola, Valentin Eck, Leonard Stoeckel, Tomas Fabri.

Úvod

Spoločensko-politická situácia v Uhorsku na začiatku 16. storočia vyúsťuje porážkou uhorských vojsk v bitke pri Moháči s následným ukončením teritoriálnej jednoty Uhorska a jeho rozdelením na tri časti. Po úpadku školstva 15. a začiatku 16. storočia spôsobeného nestabilitou pomerov v Uhorsku, ale i krízou v cirkvi spojenou s rušením kláštorov, zaznamenáva školstvo Horného Uhorska v druhej polovici 16. storočia veľký rozmach. Dôležitým činiteľom podmieňujúcim rozvoj v oblasti školstva bolo rozdelenie jednotnej kresťanskej cirkvi na jej protestantskú a katolícku odnož. Evanjelická cirkev si uvedomovala potrebu vychovať si svojich stúpcov a školy chápala ako „predsiene kostolov“, miesto výchovy vlastnej inteligencie. Pokiaľ v 20. rokoch 16. storočia je na Slovensku doložená existencia päťdesiatich škôl, na konci storočia sa slovenskí žiaci a študenti vzdelávajú v mestách a dedinách Horného Uhorska na sto tridsiatich dvoch školách (Vajcík, 1955). Nové školy zakladali mestá, šľachtici a magnáti, reorganizovali i pôvodné školy v duchu vlastného vierovyznania. Myšlienky reformácie sa na začiatku šírili medzi nemeckým obyvateľstvom slobodných kráľovských a banských miest Horného Uhorska, prepojených osobnými kontaktmi a rodinnými zväzkami s kolískou luteránstva, poznajúcimi reformačnú spisbu. V 15. a 16. storočí patril Bardejov so svojím etnicky zmiešaným obyvateľstvom k najvýznamnejším mestám Horného Uhorska, v reformačnom hnutí miest Pentapolitany zohral vedúcu úlohu. Výhodná poloha mesta na križovatke

obchodných ciest, spájajúcich Poľsko s Uhorskom, podmienila hospodársky rozvoj mesta, Bardejov vlastnil monopol na výrobu ľanu a prosperujúce hospodárstvo mu umožnilo živú stavebnú činnosť a rozvoj školstva v meste.

Bardejovská škola na prahu novoveku

V 14. a 15. storočí bol Bardejov jedným z najľudnatejších a z najbohatších hospodársky a kultúrne vyspelých stredovekých miest Slovenska. Veľké zásluhy na rozvoji mesta mala humanistická škola, na ktorej už v 15. storočí pôsobilo niekoľko rektorov a učiteľov s univerzitnou hodnosťou, v roku 1477 Šimon, 1478 Urban, 1506 Juraj. Prvá zmienka o škole v Bardejove ju zaraďuje medzi najstaršie na Slovensku. Záznam v mestskej knihe uvádza, že rektor školy dostal v roku 1434 v piatok po Lucii 1000 denárov (Škoviera 1991, 167), čo znamená, že náklady na školu znášalo aj mesto. Škola však v tomto období podliehala farárovi, ktorý mal rozhodujúce slovo pri jej personálnom obsadení. Fábovove Monumenta spomínajú ako rektora humanistu M. Achatia, ktorý v roku 1525 odišiel za kazateľa do Košíc (Rezík–Matthaides 1971, 236). Významný pedagóg a humanistický básnik, rektor Valentín Eck, rodák z nemeckého Lindau, pôsobil na bardejovskej škole v 20. rokoch 16. storočia. Bardejovčania zachytili trend rozvoja mestských škôl vďaka svojim kontaktom so vzdelanostným pokrokom v okolitých krajinách. Osobitnú úlohu zohrával Krakov, s ktorým mali čulé obchodné kontakty. Humanistický duch krakovskej univerzity poznačil i jej absolventov, bardejovských učiteľov Antonia de Novisolia, Georgia baccalaureusa, Ecka, Servatia Cibiniensisa (Škoviera 1991, 167). K najväčšiemu rozmachu školy dochádza v čase rektorskej činnosti L. Stöckela – praeceptora hungaria, ktorý stál na čele bardejovskej školy v rokoch 1539–1560. Škola v tomto čase stráca regionálny charakter, stáva sa významnou vzdelávacou inštitúciou nielen Horného Uhorska, ale i o širšej oblasti etablojúceho sa protestantizmu. Význam školy potvrdzujú jej žiaci, mladí muži z Horného a Dolného Uhorska, Čiech, Nemecka, Poľska, Ruska a Litvy. Mnohí z nich významným spôsobom prispeli ku kultúrnemu, politickému a hospodárskemu rozvoju stredo európskeho priestoru. Dôstojným následníkom a pokračovateľom vzdelávacích snáh L. Stöckela na bardejovskej škole bol jeho zať Tomáš Fábri, ktorý na škole pôsobil od roku 1558 (s malou prestávkou) až do roku 1591. K ďalším rektorom bardejovskej školy na prahu novoveku patrili Severín Škultéty, ktorý sa „osvedčil v školskej práci svojou pedagogickou rutinou (probata in scholis dexteritate)“, Mikuláš Erhard Dalhemia a M. Konrád Gera. Na prelome storočí pôsobil na škole ako rektor *Martin Weigmann* z Bardejova, ktorého jeho kolegovia a žiaci charakterizovali ako „znamenitého a veľmi starostlivého rektora (accuratissimum et praestantissimum),“ ktorý „vyučoval s veľkou rutinou, vyhovujúcou dômyselne schopnostiam všetkých žiakov a jeho vedeniu sa žiaci ochotne prispôbovali. Vo vyučovacej metóde zachovával miernu a vládnu disciplínu“ (Rezík–Matthaides 1971, 238).

Najvýznamnejší bardejovskí rektori 16. storočia Eck, Valentín

Valentín Eck (Ecchius), stúpenec Erazma Rotterdamského. podstatne prispel k rozvoju renesančného humanizmu na Slovensku. Narodil sa roku 1494 v bavorskom meste Lindau, vysokoškolské štúdium absolvoval v Lipsku a v Krakove, kde bol žiakom Johana Agricolu a tu nadviazal kontakty s J. Antóniom a J. Wernerom z Košíc. Na univerzite v Krakove zastával funkciu profesora poetiky, od roku 1518 pôsobil ako rektor bardejovskej školy, súčasne pôsobil ako vychovávateľ dcéry svojho mecéna Alexandra Turzu. Bol vážnym občanom Bardejova, v mestskej správe vykonával funkciu mestského pisára a notára. V troch obdobiach bol bardejovským richtárom, bol i kráľovským daňovým úradníkom (tricesimatorom) mesta Bardejova. Eck zasiahol i do vyššej politiky, v službách cisára Ferdinanda bol poverený viacerými diplomatickými úlohami. Do prebiehajúcich cirkevných sporov sa nezapájal, bol katolíkom, zastával neutrálnu pozíciu. Jeho plodná literárna činnosť bola aj v čase pôsobenia v Hornom Uhorsku previazaná s Krakovom, kde vydal svoje básnické a prozaické diela v počte tridsiatich titulov. Bol autorom troch učebníc, z pedagogického hľadiska je dôležitá jeho učebnica *De versificande arte opusculum*, učebnica básnického umenia, ktorá vyšla v troch vydaniach, v rokoch 1515, 1521 a 1539 v Krakove. Predpokladáme, že jej prvé a druhé vydanie používal Eck pri vzdelávaní žiakov bardejovskej školy, tretie vydanie bolo určené ako pomôcka pre bardejovskú školu v čase rektorskej činnosti Leonarda Stöckela. „*Učebnica sa zaraďuje medzi gramatizujúce včasnohumanistické traktáty, ktoré venujú podstatne väčší priestor technike veršovania než básnickej tvorbe v chápaní bližšom dnešku* (Škoviera 2002, 77).“ Kniha sprostredkováva základné pravidlá a princípy básnického umenia, je prispôbená potrebám a podmienkam školského vyučovania. V jazykovom štýle autor zdôrazňuje ako základnú estetickú kvalitu jasnosť. Estetický efekt neoddeľuje od etickej dimenzie, preto je dôležitá správna voľba žánru. Ako základnú pracovnú metódu Eck vyzdvihuje napodobňovanie (imitatio) vyskúšaného, predovšetkým antických básnikov. Nevyjadruje sa k tvoriteľskému entuziazmu, ktorý ako klasicista pokladá za iracionálny. Príklady vhodné napodobňovania čerpal predovšetkým z Vergília, Horátia a Ovídia. Napriek tomu, že *učebnica mala kompilačný charakter, zohrala v dejinách recepcie antických paradigiem dôležitú úlohu v našej kultúre*“ (Škoviera 2002, 167). Vzhľadom na rok vydania učebnice *De versificande arte opusculum* môžeme tvrdiť, že i bardejovský rektor Stöckel spoznával základy básnického umenia pomocou jej prvého vydania a neskôr sám používal učebnicu pri svojej výučbe na bardejovskej škole. Jeho žiaci, vynikajúci latinskí humanisti a básnici 16. storočia, Juraj Purkircher, bratia Rakovskovci, Kristián Schesaeus boli práve touto knihou zasväcovaní do tajov básnického umenia na bardejovskej škole (Škoviera 2002, 189). Dôležitú úlohu v rozvoji bardejovskej školy zohral pozi-

tívny vzájomný vzťah dvoch rektorov školy – žiaka Leonarda Stöckela, neskoršieho rektora školy, a jeho učiteľa Valentína Ecka. O vplyve Ecka na svojho žiaka Stöckela máme informácie zo Schesaeovej oslavnej reči Leonardovi Stöckelovi, v ktorej charakterizuje učiteľa bardejovského rektora ako muža: „*veľmi vzdelaného vo všetkých vedách a veľmi ušľachtilého vo všetkých cnostiach ... Stöckela mal pre jeho nezvyčajné nadanie a dychtivosť v učení tak veľmi rád, že mu bol nielen vtedy žiakom, ale neskôr sa stal jeho blízkym a stálym spoločníkom vo významných činnostiach, raz súkromných, inokedy verejných*“ (Schesaeus 1613, 37). I keď oslavný charakter reči môže „idealizovať“ vzťah Ecka a Stöckela, zo zachovanej korešpondencie vyplýva, že obidvaja bardejovskí rektori ostávajú v kontakte i po Stöckelových štúdiách a aktívne spolupracujú. Práve Eck zohráva dôležitú úlohu pri povolaní Stöckela za rektora bardejovskej školy, v liste, ktorý napísal v Bardejove 30. júla 1539 Jurajovi Wernerovi mu oznamuje, že sa mu podarilo korunovať svoje úsilie o povznesenie mestskej školy, lebo na jej čele stojí „*Leonardus noster Stöckell*.“ (Škoviera 1991, 13). V ďalšej korešpondencii z 1. augusta 1539 sa dozvedáme, že Eck odporúča Františkovi Révaiovi poslať synov do Bardejova, kde bude vyučovať muž, ktorého si pôvodne sám Melanchton vyhliadol na pôsobenie vo svojej blízkosti“ (Škoviera 1991, 13). V liste Révaiovi z 25. novembra 1540 Eck vyzdvihuje *spájanie intelektuálneho a mravného formovania žiakov na Stöckelovej škole* (Škoviera 1991, 13). Spoluprácu Ecka s bardejovskou školou v čase rektorovania Stöckela potvrdzuje i to, že žiaci školy, urodzení Ladislav Zember s bratmi Révaiovcami a ich súkromným pedagógom Dobaikom, sú ubytovaní v dome u Valentína Ecka (Škoviera 1991, 192). Kontakty rektori neprerušujú i po odchode Ecka z Bardejova, 3. februára v roku 1554 píše Valentín Eck z Hrabušíc svojim trom bardejovským priateľom, ku ktorým zaraďuje i Stöckela, a použité oslovenie: „*Ctihodným a múdrym pánom Gregorovi Heydovi, Markovi Keylovi a Leonardovi Stöckelovi, bardejovským občanom, svojim žičlivým pánom švagrom*“ (Škoviera 1991, Prílohy), potvrdzuje ich dobrý vzťah. Z citovanej korešpondencie jednoznačne vyplýva, že Valentín Eck si vysoko vážil svojho žiaka Stöckela, bol presvedčený o jeho kvalitách a autoritou svojej osobnosti pomáhal bardejovskej škole a jej rektorovi pri získavaní prominentných žiakov a budovaní dobrého mena školy i potom, ako na škole už nepôsobil.

Stöckel, Leonard (1510–1560)

Leonard Stöckel pochádzal z nemeckej meštianskej rodiny v Bardejove. V rodisku bol žiakom Valentína Ecka, v štúdiu pokračoval v Košiciach u anglického humanistu Leonarda Coxa, následne sa vzdelával v sliezskej Vratislave, kde študoval na alžbetínskom gymnáziu u profesorov Andreja Winklera a Jána Metzlera. Medzníkom v jeho vzdelávaní bol rok 1530, v ktorom sa naplnil jeho veľký sen študovať vo Wittenbergu a spoznať osobne Melanchtona. Do matriky univerzity vo Wittenbergu je zapísaný ako Leonhardus Stoeckel Bardfensis

hungarus (Förstmann 1841, 141) a s finančnou podporou bardejovského magistrátu študuje na slávnej Leucorei. Štúdium na univerzite, učiteľa univerzity, ale predovšetkým Filip Melanchton, neskôr i jeho blízky priateľ, podstatným spôsobom ovplyvnil celoživotné Stöckelove osobnostné i profesijné smerovanie. V rokoch 1534–1536 odchádza Stöckel do Lutherovho rodiska v Eislebene, kde pôsobí na škole, vracia sa do Wittenbergu. 18. júla 1539 sa vracia na žiadosť bardejovského magistrátu do Bardejova a preberá vedenie školy, na ktorej, s výnimkou polročného pobytu v Kežmarku v septembri až januári 1555–1556, pôsobí až do svojej smrti.

Po nástupe do školy reorganizuje školu, zabezpečuje jej chod, zostavuje pedagogické dokumenty a učebnice, dvadsaťjeden rokov vychováva a vzdeláva chlapcov na bardejovskej latinskej škole. Vykonáva i činnosti prislúchajúce kantorovi, v rokoch 1553–1560 je členom zastupiteľského zboru mesta, rady sto mužov. Leonard Stöckel bol jedným z najvýraznejších predstaviteľov zavádzania a etablovania luteránskej viery na území Horného Uhorska, v časoch štiepenia jednotnej protestantskej viery obrancom čistoty luterského učenia. V roku 1540 zostavuje *Šarišské články*, prvé cirkevné pravidlá pre cirkevné zbory v Šarišskej župe, ťažiskový dokument reformácie v Uhorsku predstavuje jeho vyznanie viery *Confessio Pentapolitana*, resumé jeho celoživotného diela predstavuje katechetická kniha kázni *Postilla*.

Stöckel nemal pevné zdravie, na Veľkú noc v roku 1560 mu prišlo zle. Pracovná preťaženosť, stupňujúca sa choroba, ale i smrť jeho veľkého učiteľa Melanchtona spôsobujú, že Leonard Stöckel zomiera mladý, 7. júna 1560 vo veku päťdesiatich rokov. Spišská a levočská kronika k roku 1560 zaznamenáva: „*Pán Leonard Stöckel z Bardejova, veľký žiak Melanchtona a Luthera, ozdoba a reformátor cirkvi Horného Uhorska, sa v Bardejove vo svojej vlasti rozlúčil v Bohu*“ (Hain 1910, 108).

Stöckelova pedagogická činnosť na bardejovskej škole pozostávala z pedagogickej činnosti –výchovy a vzdelávania chlapcov školy, z organizačnej a riadiacej rektorskej práce, z tvorby koncepcie vzdelávania školy a publikačnej činnosti v oblasti vzdelávania.

Stöckel bol učiteľom disponujúcim vedomím povolania, ktorému napriek neľahkým podmienkam a výhodnejším pracovným ponukám ostáva verný. Bardejovskú školu po dvadsaťjedenročnej vzdelávacej činnosti „*učinil vedúcim vzdelávacím ústavom regiónu, kam sa zovšadiaľ hrnuli študenti*“ (Szabo 2010, 215). Ku svojim žiakom mal blízky vzťah, nebol predstaviteľom stredovekého trestajúceho pedagóga s odstupom k žiakom, pozitívne motivoval študentov formou odmien a pochvál, podporoval ich na ďalších štúdiách; v piatich zachovaných listoch žiadal mestské magistráty o podporu svojich študentov na štúdiách a odporúčal svojich študentov do priazne (Škoviera 1978). Pomáhal rodičom pri výbere vhodných súkromných pedagógov, riešil s nimi ich zdravot-

né otázky, vzdelávanie a výchovu ich detí (Listy L. Stöckela, s. 100). Blízky vzťah Stöckela k svojim žiakom a žiakov k svojmu učiteľovi dokresluje Schesaeova oslavná reč a početné básne žiakov venované bardejovskému rektorovi.

Po nástupe do funkcie rektora školy Stöckel reorganizoval školu. Na zabezpečenie organizačného chodu školy zostavil hneď po nástupe na školu *Zákony bardejovskej školy* (1540). Spolu s členmi školského spoločenstva sa staral o vytvorenie vhodných materiálnych, personálnych a organizačných podmienok na každodenný školský život.

Stöckelova koncepcia vzdelávania sa riadila prvotným cieľom vzdelávania *sapiens et eloquens pietas* (múdra a zbožná výrečnosť) a základnou zásadou *Prima debet esse cura scholasticis timor dei, qui est initium sapientiae*. (Prvou – najprednejšou starostou scholastikov je bázeň z Boha, ktorá je počiatkom múdrosti). Klasické vzdelanie mladého, cnostného, zbožného človeka s výrečnosťou podporoval pravidelnými dišputami, deklamáciami a divadelnými predstavami študentov bardejovskej školy. K rozvíjaniu argumentačných schopností (*artes dicendi, scribendi et legendi*) pridal Stöckel u svojich žiakov požiadavku *artes canendi* (umenie spievať).

Na bardejovskú školu zaviedol trojstupňový systém vzdelávania. Zo Schesaeovho životopisu a žalospevu Mateja Rakovského vyplýva, že počet vyučovaných predmetov rozšíril o fyziku, etiku, astronómiu, teda o predmety presahujúce obsahový rámec trojstupňového vyučovacieho systému. Tieto skutočnosti nás oprávňujú k domnienke, že Stöckel prvotné humanitné trívium rozšíril na studia humanitatis s piatimi disciplínami, ktoré okrem pôvodných disciplín obsahovalo i poetiku, dejepis a morálnu filozofiu. Objavenie učebníc kežmarského konvolútu (*De Musica I, II, Aritmetica*) nás utvrdzuje v tom, že obsah vyučovania rozšíril i o predmety kvadrívia (aritmetika, hudba, geometria, astronómia). Stöckelovu publikačnú činnosť v oblasti vzdelávania predstavujú:

1. *Leges scholae Bartephensis* (1540) – disciplinárny poriadok bardejovskej školy,
2. *Historia von Susanna* (1559) – školská dráma,
3. *Apophthegmata illustrium virorum expositione Latina et rythmis Germanicis illustrata per Lenartum Stoeckelium scholae Bartphanae rectorem* (1570) – učebnica etiky,
4. učebnice kežmarského konvolútu (rukopisy), a to:
De Musica I a De Musica II – učebnice hudby,
Argumenta de Musica – hudobnoteoretický traktát,
Aritmetica – učebnica matematiky,
5. *Predhovor k všeobecným zásadám kresťanskej náuky* – apológia vzdelávania,
6. *Compendium Officiorum Ciceronis*¹ – nezachovaná učebnica rétoriky.

1 O existencii učebnice *Compendium Officiorum Ciceronis* sa dozvedáme z banskobystričského školského plánu z roku 1574. Žiaci druhej triedy počas odpoľudňajších prác čítali Stöckelov Výber Ciceronových Officií, bližšie informácie o obsahu a používaní učebnice poriadok neposkytuje. In Vajcík 1955, 92.

Fábri, Tomáš

Banskobystrický rodák, pedagóg, náboženský spisovateľ a verejný činiteľ mesta Bardejova Tomáš Fábri, (Faber, Abdrucker), zasvätil celý svoj profesionálny život učiteľskému povolaniu. Bol žiakom Leonarda Stöckela, čo potvrdzuje list Tomáša Fábriho Štiavničanom, „ktorým ich pozýva do Bardejova na svoj sobáš s Annou Stöckelovou, dcérou svojho bývalého principála“ (Škoviera 1991, 203), ale i jeho celoživotná profesijná činnosť, ktorou bol dôstojným pokračovateľom svojho svokra Leonarda Stöckela na bardejovskej humanistickej škole. Na univerzitu vo Wittenbergu bol zapísaný 30. septembra 1555 pod menom Thomas Abdrucker, Novisol (Bartholomaeides, 1817, 30). Od roku 1558 pôsobil ako kantor a lektor školy (Biografický lexikón Slovenska I, 468) a podľa archívnych záznamov bol oficiálne uvedený do učiteľskej služby v polovici septembra 1560 (Petrovič 2010, 106). Za svoju činnosť bol honorovaný mestským magistrátom sumou 52 zlatých ročne, od roku 1565 sa čiastka zvýšila na 66 zlatých a 90 denárov ročne (Petrovič 2010, 106). Bardejov z nám bližšie nepoznaných dôvodov opustil a dva roky pôsobil na škole v Banskej Štiavnici. Na čele školy v Banskej Štiavnici pôsobil v rokoch 1566–1567, vzdal sa rektorského úradu (Rezik–Matthaides 1971, 341), vracia sa naspäť do Bardejova a v rok 1567, deň pred sviatkom Narodenia Pána (24. decembra), mu bola slávnostne odovzdaná správa školy (Petrovič 2010, 106), ktorú viedol až do svojej smrti 5. januára 1591. Okrem svojej rektorskej a učiteľskej činnosti sa Fábri aktívne zapájal do činnosti mestskej správy, v rokoch 1572–1587 bol členom zastupiteľského zboru rady starších, od roku 1588 senátorom, t. j. členom mestskej rady (Biografický lexikón Slovenska I, s. 468). Pôsobenie Tomáša Fábriho v Bardejove potvrdzuje báseň *Carmen nuptiale*, ktorú zložil štítnický rektor Martin Moller Tomášovi Fábriemu, rektori barthen (Rezik–Matthaides 1971, 237). Fábri, podobne ako jeho svokor, bol stúpencom luteránskeho učenia a aktívne sa zapájal do vieroučných sporov ako obranca čistoty luteránskeho učenia. V jeho rektorskej činnosti mu pomáhali učители, krátko po nastúpení do rektorského úradu sa stal Fábriho pomocným učiteľom – *hypodidaskalom*, Stöckelov žiak *Bartolomej Purlamütz*. V ordinačnom zázname Pavla Panónia sa dozvedáme, že študoval v Bardejove u preceptora Joachiima Berkusia v 60. rokoch (Prónay–Stromp 1905, 37), teda v čase rektora Fábriho. Túto informáciu nemôžeme potvrdiť, pretože v encyklopedickej a odbornej pedagogickej literatúre sme nenašli žiadne záznamy o menovanom preceptorovi. Od marca roku 1567 pôsobil na bardejovskej škole ako konrektor absolvent univerzity vo Wittenbergu (1561–1565) Martin Schwengler (Dodok), ktorý v rokoch 1566–1567 pracoval ako učiteľ v Banskej Bystrici (Slávik 1921, 236). Keďže v tomto období viedol banskobystrickú školu Fábri, je pravdepodobné, že ich vzájomná spolupráca ovplyvnila rozhodnutie Schwenglera, aby išiel pracovať na bardejovskú školu. V roku 1572 sa Schwengler stal rektorom vo Zvolene, neskôr pôsobil ako konrektor v Banskej Štiavnici, Bystrici, kde bol zároveň i nemeckým kazateľom. Od roku 1578 zastával funkciu rektora

v Kremnici. Opustil školské služby, stal sa kremnickým mešťanom, členom zastupiteľského zboru, senátorom. Svoje predchádzajúce skúsenosti zo školskej práce zúročil ako člen školského dozorného povereníctva v Kremnici (Slávik 1921, 237). V 70. rokoch pôsobil na bardejovskej škole i Juraj Radašín vo funkcii kolegu, syn blízkeho priateľa a spolupracovníka Leonarda Stöckela, bardejovského kazateľa Michala Radašína. Juraj Radašín študoval vo Wittenbergu od 11. októbra 1567 (Bartholomaeides 1817, 49). Potvrdením jeho učiteľskej činnosti v Bardejove boli jeho žiaci, Ondrej Krupinus (Slávik 1921, 501), Jakub Abrahamides Hrochotský (Prónay–Stromp 1905, 112), a Jakub Stencil (Prónay–Stromp 1905, 55). V učiteľskom zbore Fábriho pôsobil i Valentín Eccius ml., zapísaný v matrike Leucorei 16. júna 1566 (Bartholomaeides 1817, 47).

Fábri pokračoval i v Stöckelovej tradícii uvádzania školských divadelných hier v Bardejove. Podľa záznamov účtovnej knihy sa dozvedáme, že mesto vyplácalo odmeny za predvedené hry aj po Stöckelovej smrti, a to v rokoch 1560–1563, 1566–1567, 1570–1571, 1573–1575, 1579–1582, 1584, 1586, 1587, 1588 (Lazar 1958, 47–48), čiže po celý čas Fábriho rektorskej činnosti na škole. Fábri príčinu nedostatočnej vzdelanosti mládeže videl v tom, že „*viaceré školy predkladajú žiactvu zväčša novších autorov iba v stručnom výťahu (mera compendia), čo pokladal za zbytočnú stratu času* (Rezík–Matthaides 1971, 238). Okrem rektorskej činnosti zastával Fábri v Bardejove i funkciu kantora (Matúš 1991, 385), čo potvrdzuje solídnu úroveň jeho hudobného vzdelania, ktoré nadobudol počas štúdií v Bardejove a vo Wittenbergu. Fábri sa aktívne podieľal na vydávaní Stöckelovej literárnej pozostalosti, pravdepodobne patril k autorom dedikačného listu zaradeného do Stöckelovho diela *Výroky slávnych mužov*, zaslúžil sa i o vydanie najobsiahlejšieho Stöckelovho náboženského diela *Postilla*. I on ostal ako Stöckel verný školskej službe počas svojho celého profesionálneho života a v priebehu rokov vzdelával a vychovával uhorskú mládež v zmysle učenia svojich učiteľov, Stöckela a Melanchtona. Bardejovská škola si zachováva i počas Fábriho rektorskej činnosti dobré meno doma i v zahraničí, čoho potvrdením sú Fábriho žiaci.

Záver

Bardejovská humanistická škola sa svojim vzdelávaním a následnou činnosťou svojich absolventov zaslúžila o povznesenie kultúrnej, hospodárskej a politickej úrovne Uhorska. I jej zásluhou bol Bardejov označovaný za Wittenberg východu. Predstavuje však iba jeden významný článok reťaze škôl Horného Uhorska, ktoré šíрили vzdelanie na prahu novoveku a vyvracali predsudky o „období temna“. Rozširovanie poznatkov o pedagógoch a vzdelávacích inštitúciách sledovaného obdobia by doplnilo chýbajúce poznatky a je veľkou výzvou pre výskumníkov venujúcich sa histórii pedagogiky.

Literatúra a pramene

Bartholomaeides, Joannes-Ladislaus. (1817): *Memoriae Ungarorum in alma condam universitate*. Pesthini: Typis Joannis Thomae Trattner.

Biografický lexikon Slovenska (2002): I. (A-B). Martin: Slovenská národná knižnica.

Förstmann, C., E. (1841): *Album Academiae Vitebergensis*. Lipsiae: Sumtibus et Typis Caroli Tachnitii.

Hain, G. (1910): *Zipserische und Leütschaverische Chronica*. Licse, 1910. In SCHWARZ, K. *Praeceptor Hungariae – über den Melanchthonschüler Leonhard Stöckel (1510–1560)*.

Lazar, Ervin (1958): Leonard Stöckel a jeho dráma Zuzana. *Slovenské divadlo* 6, s. 434–445.

Listy Leonarda Stöckela (1986) (prel. Daniel Škoviera): In NOVACKÁ, M.(ed) *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava: Tatran, s. 73–109.

Matúš, F. (1991): De musica Leonardi Stöckelii. *Slovenská hudba* 17, s. 360–416.

Petrovič, J. (2000): Poznatky ku genealógii bardejovského rodu Stöckel. In *Prvé augsburské vyznanie viery a Bardejov*. Prešov: Biskupský úrad východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, s. 187–194.

Prónay, L.–Stromp, D. (1905): Wittenbergen lelkészszé avatott magyarok jegyzéke (1541–1610). In *Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek*. Budapest: Hornyánszky Viktor, s. 1–147.

Rezik, J – Matthaeides, S. (1971): *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava: SPN.

Schesaeus, CH. (1613): Oratio describens historiam vitae praecipuam clarissimi viri Leonharti Stöckelii, rectoris scholae Bertphensis. (Reč opisujúca osobitý príbeh slávneho muža Leonarda Stöckela, rektora bardejovskej školy, zbožného človeka, ktorý zomrel dňa 7. júna.) (prel. Matlovič, J.). In MATLOVIČ, J. *Antická biografía v diele Christiana Schesaeae Oratio describe historiam vitae praecipuam clarissimi viri Leonharti Stöckelii*: diplomová práca. Bratislava: FiF UK, 2006. s. 33– 49.

Škoviera, D. (2002): *Bardejovčan Valentín Ecchius a jeho učebnica Ars versificandi*. Bratislava: FiF UK Stimul.

Škoviera, D. (1978): Epistulae Leonardi Stockel. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Graecolatina et Orientalia*, VII–VIII. Bratislava: SPN, 1978. s. 265–359.

Škoviera, D. (1991): *Studia Stöckeliana humanistica*: habilitačná práca. Bratislava: FiFUK, 1991. s. 219.

Slávik, J. 1921. *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica: Vydala vdova a syn Augusta Joergesa, 1921. 886 s.

Szabó, András (2011): Párhuzamos életrajzok. Leonard Stöckel – Szikszai Fabricius Balázs. (Bártfa – Sárospatak) In *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe*. Zost. Kónya, Peter. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 210–217. /Acta Collegii Evangelici Prešovienis XI./

Vajcik, Peter (1955): *Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí*. Bratislava: SAV.

Patrí učebnica k nevyhnutným a k základným pomôckam na vyučovacej hodine?

Benčatová, Ľudmila

Do Coursebooks Belong to Necessary and Basic Teaching Aids in Class?

Abstract

The paper deals with the problem of coursebooks at schools with Hungarian as a language of instruction. We tried to find the answer to the question "When can a coursebook be considered as good?". We introduced four basic functions that are supposed to be involved in a coursebook. Except for motivational, communicative, regulative and applicable functions we emphasized the graphic and visual illustration of books, too. We also took into consideration the modernization of books. Within the concept of modernization we mentioned that it is important to concentrate not only on the formal aspect but also on the content of books. In this case the coursebook is in accordance with the National Scholarship Programme, which requests modernisation. An ideal state concerning the use of coursebooks at schools with Hungarian as a language of instruction could be reached if teachers could opt for a wide range of books. It stems from the fact that the language skills of Hungarian students living in the Slovak Republic are not on the same level. We could hardly imagine Slovak classes without a coursebook, however, it is not the only teaching aid. Furthermore, we stress the fact that Slovak language as such is considered to be a foreign language at this type of schools. It means that grammar needs to be explained and practiced through various texts and motivational extracts.

Key words: coursebook, National Scholarship Programme, student, elementary school, didactic principles, modernisation, reading.

Kľúčové slová: učebnica, štátny vzdelávací program, žiak, základná škola, didaktické zásady, modernizácia, čítanie.

Problematika súvisiaca s učebnicami slovenského jazyka je stále veľmi aktuálna a na rôznych domácich či medzinárodných konferenciách, sympóziách alebo seminároch o nej diskutujú nielen odborníci z oblasti jazykovedy, pedagogiky či didaktiky, ale aj učitelia, žiaci, rodičia, verejnosť celkovo. Ak chceme hovoriť o školách s vyučovacím jazykom maďarským, je táto téma ešte aktuálnejšia a bez rozmýšľania môžeme povedať, že aj veľmi naliehavá. Prečo sme do okruhu diskutujúcich o učebniciach zahrnuli aj rodičov? Odpoveď je veľmi jednoduchá. Veď rodičia často úspechy či neúspechy, výsledné hodnotenie a jazykové schopnosti svojich detí, navštevujúcich základnú školu s vyučovacím jazykom maďarským, spájajú nielen s učiteľom, ale aj s učebnicou. Len málokedy si uvedomujú, že výsledné hodnotenie žiaka ovplyvňuje nielen učiteľ a učebnica, ktorá má žiakom pomáhať na vyučovacej hodine či doma v rámci prípravy na vyučovanie, ale aj množstvo ďalších faktorov. Samozrejme, ak sú žiakove vedomosti klasifikované dobrou známkou, o kvalite tej-ktorej učebnice sa obyčajne doma nediskutuje. Prečo aj? Vtedy sa rodič takmer vôbec nezamýšľa nad

kvalitou učebnice, z ktorej sa jeho dieťa pripravuje na vyučovanie. V príspevku sa preto zameriavame predovšetkým na to, aké podmienky by mala spĺňať „dobrá“ učebnica. Určite je však hneď na úvod potrebné položiť si otázku: Kedy možno učebnicu považovať za dobrú? Ani po dlhoročnej pedagogickej praxi si netrúfame na túto otázku odpovedať jednoznačne. Veď ako sa hovorí: Čo človek, to vlastný názor. Z toho teda vyplýva, že len málokedy dochádza pri posudzovaní učebnice k všeobecnej zhode. Jednému vyhovuje farebné spracovanie učebnice, inému primerané množstvo cvičení, ďalšiemu aktuálne a veku žiaka zodpovedajúce texty, no veľmi často sa zabúda na obsah učebnice, teda, či sú pri podávaní učiva pre jednotlivé ročníky dodržiavané základné didaktické zásady, či je v učebnici modernizovaná nielen formálna stránka, ale predovšetkým obsah učiva.

Obsah vzdelávania pre jednotlivé typy škôl je v Slovenskej republike rozpracovaný predovšetkým v učebnom pláne, od roku 2008 v štátnom vzdelávacom programe (predtým tomuto termínu zodpovedalo spojenie učebnej osnovy), v tematických plánoch a v učebniciach. Ako sme už uviedli, v príspevku sa sústredíme predovšetkým na učebnice slovenského jazyka pre základné školy s vyučovacím jazykom maďarským ako na jednu zo základných pomôcok, ktoré využíva učiteľ predovšetkým na vyučovacej hodine a žiak v rámci domácej prípravy na vyučovanie. Hneď na úvod však poznamenávame, že nebudeme robiť podrobnú analýzu jednotlivých učebníc, skôr nám pôjde o to, aby sme vyjadrili vlastný názor na to, ako by učebnica slovenského jazyka pre tento typ škôl mala vyzeráť. Úmyselne sme nepoužili spojenie dobrá učebnica. Myslíme si totiž, že takéto spojenie vyjadrujúce kvalitu učebnice je veľmi subjektívne. Veď všetci poznáme význam frazeologického spojenia: Sto ľudí, sto chutí. A pri hodnotení učebnice platí skutočne na sto percent. Samozrejme, iný pohľad na učebnicu má učiteľ, iný žiak a ako sme už v príspevku uviedli, nesmieme zabúdať ani na rodiča. Veď za neúspech dieťaťa je z jeho pohľadu takmer vždy zodpovedný učiteľ, učebnica a škola celkovo. Trváme však na tom, že za výsledky vlastného dieťaťa sú zodpovední aj rodičia. Veľmi ťažko sa totiž vyrovnávame s postojom rodičov, ktorých prospech a vedomosti vlastného dieťaťa zaujímajú až tesne pred polročnou či koncoročnou klasifikáciou. A povedzme si úprimne, veľakrát je už veľmi neskoro. Výsledné hodnotenie žiaka totiž odzrkadľuje jeho polročnú či celoročnú prácu. Mnohí z nás veľmi dobre poznáme situácie, keď sa v prípade horšej či zlej známky bojí dieťa ísť s vysvedčením domov. Strach z reakcie rodičov je často neprekonateľný. Čo v takomto prípade veľmi často nasleduje, si vieme pravdepodobne všetci domyslieť. Hoci ide o veľmi vážnu problematiku, nebudeme sa jej v tomto príspevku venovať. Vyžaduje si totiž podrobnú psychologickú analýzu.

Vráťme sa teda k našej téme. Základným cieľom predmetu slovenský jazyk na školách s vyučovacím jazykom maďarským je naučiť žiakov komunikovať v slovenskom jazyku. Ak si však niekto myslí, že na splnenie tohto cieľa si stačí mechanicky osvojiť pravidlá vyplývajúce z hláskoslovia, gramatiky a učiva z ďalších jazykových rovín, je na veľkom omyle. Najdôležitejšie je totiž praktické ovládanie jazykových zákonitostí z jednotlivých jazykových rovín. A práve v tej-

to súvislosti si treba uvedomiť ešte jednu dôležitú skutočnosť. Myslíme si totiž, že každý príslušník minority by mal ovládať štátny jazyk krajiny, v ktorej žije. V našom prípade ide o ovládanie jazyka slovenského.

V poslednom období sa veľmi často nielen v odborných kruhoch, ale aj na verejnosti diskutuje na tému, aký status má slovenský jazyk na školách s vyučovacím jazykom maďarským. Keďže tento typ školy navštevujú predovšetkým žiaci, ktorých materinským jazykom je maďarčina, prichádzajú do úvahy hlavne dve postavenia slovenského jazyka: alebo je slovenčina druhý jazyk, alebo jazyk cudzí. Po dôkladnej analýze vyučovacích hodín na tomto type škôl nielen v Bratislave, ale aj v obciach či v mestách na južnom Slovensku, odporúčame prikloniť sa k názoru, že slovenský jazyk je na tomto type škôl jazykom cudzím. Logicky teda vyplýva, že tejto skutočnosti treba prispôsobiť nielen výber vhodných vyučovacích metód, ale aj spracovanie obsahu učiva v učebniciach pre jednotlivé ročníky základnej školy.

Nedávno sme si v Slovenskom rozhlase vypočuli rozhovor so známym slovenským humoristom. Ide o človeka, ktorý so slovom, predovšetkým s hovoreným, prichádza do kontaktu dennodenne. Navyše, ide o človeka, ktorý je pôvodným povoláním učiteľ slovenského jazyka. V rozhovore nás zaujalo pár myšlienok, no pre nás a pre problematiku, ktorej sa venujeme v tomto príspevku, sú podstatné hlavne dve. (Pred samotnou analýzou týchto myšlienok považujeme za potrebné uviesť, že učil na základnej škole s vyučovacím jazykom slovenským. Môžeme teda povedať, že išlo o deti predovšetkým slovenskej národnosti. Jeho názory však možno aplikovať a prispôsobiť si na akýkoľvek typ školy.) Povedal, že náročné učivo napríklad zo syntaxe je pre žiakov základnej školy často ťažko zvládnuteľné nielen z teoretickej stránky, ale hlavne zo stránky praktickej. Zdôraznil teda, že na vyučovacích hodinách so žiakmi veľa čítal, a vždy keď našiel v čítanom texte vetu (vety), o ktorej vedel, že mu poslúži ako praktická ukážka na preberané gramatické učivo, zastavil sa pri nej a problémový gramatický jav vysvetlil na praktickej ukážke. (V tom momente nebolo podstatné, že ide o hodinu literatúry. Jednoducho, dokázal vhodne využiť medzizložkový vzťah predmetu slovenský jazyk a literatúra.) Napríklad žiakov upozornil, ak sa v čítanom texte nachádzalo súvetie s vedľajšou vetou podmetovou, prísudkovou či s inou vedľajšou vetou, ale aj na ďalšie problémové oblasti zo syntaxe či z inej jazykovej roviny. Dovolíme si jeho myšlienku doplniť a prispôsobiť škole nášho typu. Na hodine slovenského jazyka by bolo potrebné so vzorovou vetou pokračovať a logicky v rámci tvorivého učenia tvoriť ďalšie podobné vety a následne ich využívať pri stavbe textu. To isté platí napríklad aj pri skloňovaní slov, pri využívaní vhodného významu slova v texte a pod.

V rozhovore sa vyjadril aj na tému povinného čítania. Nepostavil sa k tejto problematike odmietavo, ale vyjadril veľmi zaujímavú myšlienku. Uvedol, že sa stretol s prípadmi, keď sa nielen spolužiaci, ale aj učitelia pozerali na žiaka odmietavo, keď sa priznal, že číta „lacnú, brakovú“ literatúru. Podľa neho ani jednu literatúru netreba zavrhnúť, ale tešiť sa z toho, že žiak vôbec v dnešnom pretechnizovanom svete plnom počítačov, mobilov, smartfónov či tabletov zoberie knihu do ruky. A s týmto názorom musíme súhlasiť na sto percent. Viac-

krát sme v príspevkoch vyjadrili názor, že pravopis, vetná stavba, sémantika či slovná zásoba sa nedajú naučiť teoreticky. Tvrdíme, že napríklad pravopis treba mať v ruke. Čo to znamená? Ak žiak veľa a často číta, stretáva sa so slovami, ktoré možno nepoužíva v dennej komunikácii pravidelne. Ich pravopis mu však ostáva v očiach, vie si pri písaní dané slovo akoby predstaviť. A to isté platí aj o vetnej stavbe či o správnom gramatickom tvare. O tom, že si žiak čítaním obohacuje slovnú zásobu, netreba vari ani hovoriť. A opäť doplníme, že pre náš typ školy je čítanie akejkoľvek literatúry v slovenskom jazyku vítané. Veď žiak prakticky vidí vetnú stavbu, využívanie jednotlivých slov zo slovnej zásoby, no predovšetkým sa stretáva so slovami, ktoré v učebnici slovenského jazyka nájde asi len veľmi ťažko. A povedzme si na rovinu: Práve odborná či krásna literatúra veľmi často a vhodne nahradí samotnú učebnicu slovenského jazyka.

A teraz sa dostávame k jadrú nášho príspevku. Je teda učebnica nevyhnutá učebná pomôcka na vyučovacej hodine a aké kritériá by mala spĺňať? Myslíme si, že učebnica je na vyučovacej hodine a v rámci domácej prípravy na vyučovanie veľmi potrebná, nie je to však jediná pomôcka, ktorú treba na vyučovacej hodine používať. Učebnice alebo školské knihy podľa Petláka „obsahujú didaktické spracovanie učiva vymedzené učebnými osnovami (v súčasnosti štátnym vzdelávacím programom, pozn. aut.) a sú základným didaktickým prostriedkom pri realizácii výchovnovzdelávacieho procesu“. Ako by teda mala vyzerať učebnica slovenského jazyka, ktorá by vyhovovala väčšine učiteľov a žiakov? Okrem vzdelávacej funkcie, ktorá je veľmi dôležitá, by mala spĺňať aj tieto funkcie:

- motivačnú, ktorou vzbudzujeme žiakovu pozornosť a záujem o daný jav,
- komunikačnú, pomocou ktorej rozvíjame žiakovu slovnú zásobu,
- regulačnú. Ide o funkciu, ktorá je veľmi dôležitá. Na základe nej je totiž učivo členené na časti podľa logickej následnosti,
- aplikačnú. Ide opäť o funkciu, ktorá je pre žiaka veľmi dôležitá. Obsahuje totiž námety, ktoré hovoria o využití učiva v praxi.

Neodvážime sa tvrdiť, či je niektorá z uvedených funkcií dôležitejšia ako iná. Obsiahnutie každej z nich je totiž v učebnici veľmi dôležité. Predsa len si myslíme, že aplikačná funkcia je akousi syntézou a čerešničkou na torte po zohľadnení ďalších funkcií. Je nám totiž všetkým veľmi dobre známe, že žiak sa oveľa ľahšie a s väčšou radosťou zoznamuje s učivom, o ktorom je presvedčený, že ho bude v živote, v každodennej komunikácii potrebovať. A platí to aj o gramatickom učive.

Okrem týchto funkcií však autori učebnice musia mať na mysli aj mnoho ďalších faktorov. Za veľmi dôležitý považujeme grafické stvárnenie učebnice, či sú v nej vhodné obrázky, grafy alebo primerané ilustrácie, ktoré môže učiteľ využiť okrem iného aj pri tvorení súvislého textu na danú tému v rámci konverzácie. A ešte jeden faktor je podľa nás veľmi dôležitý. Ide o počet strán v učebnici. Po viacerých rozhovoroch so žiakmi sa odvážime tvrdiť, že učebnice s množstvom strán ich veľmi nepriťahujú, skôr naopak, pracujú s nimi čo najmenej. Tým však nechceme povedať, že treba písať učebnice s malým počtom strán. To nie. Je však na zváženie, či sa predovšetkým na takomto type škôl, teda na školách s iným vyučovacím jazykom ako slovenským, netreba v učebniciach

venovať skôr vhodne zvoleným cvičeniam a grafickému stvárneniu (farebné a vhodne ilustrované knihy žiakov totiž priťahujú skôr ako knihy čiernobiele) ako teoretickým poučkám. Napokon, status slovenčiny ako cudzieho jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským tomu aj zodpovedá. Predovšetkým na takomto type škôl sa totiž gramatika vysvetľuje hlavne na cvičeniach a na praktických ukážkach. Nechceme tým povedať, že teoretické vedomosti nie sú potrebné. Sú, ale oveľa dôležitejšie je ich praktické využitie, predovšetkým ich správne využívanie v každodennej komunikácii.

Pri písaní učebníc slovenského jazyka pre žiakov maďarskej národnosti žijúcich v Slovenskej republike by autori mali mať na mysli aj ďalší veľmi dôležitý faktor. Na základe dlhoročnej pedagogickej praxe, ale aj predsedníčky Ústrednej predmetovej komisie slovenského jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským, a teda na základe mnohých rozhovorov s učiteľmi slovenského jazyka na tomto type škôl, konštatujeme, že žiaci maďarskej národnosti žijúci v Slovenskej republike nemajú vedomosti zo slovenského jazyka na rovnakej úrovni. Ako je to možné, keď všetci učitelia vychádzajú z požiadaviek toho istého školského vzdelávacieho programu? Odpoveď je na prvý pohľad, zdá sa, jednoduchá. Žiaci žijúci v Bratislave a vo väčších mestách, kde je dominantným jazykom slovenčina, prichádzajú s praktickým slovenským jazykom do kontaktu dennodenne. Po slovensky teda komunikujú nielen v škole, ale aj na verejnosti, mnohí majú kamarátov, ktorí po maďarsky nevedia, so slovenčinou prichádzajú do kontaktu v obchodoch, na ulici, v divadle. Jedným slovom, všade. Ak však žiak pochádza z menšej dediny, kde je väčšina obyvateľov maďarskej národnosti, s maďarčinou si vystačí všade. A potom sa veľakrát stáva, že so slovenčinou prichádza do kontaktu výlučne v škole na hodinách slovenského jazyka, literatúry či konverzácie. Odvolávajú sa na tvrdenie mnohých žiakov, ale aj študentov slovenského jazyka maďarskej národnosti na Filozofickej fakulte UK v Bratislave konštatujeme, že na hodinách slovenského jazyka sa veľmi často komunikuje po maďarsky. Ide predovšetkým o prípady, keď má žiak slabšiu slovnú zásobu, keď nerozumie výkladu nového učiva či opakovaniu vedomostí. A to sú tie chvíle, keď učiteľ vysvetľuje (z časových dôvodov) po maďarsky. Samozrejme, ide o jav, ktorý je na vyučovacej hodine slovenského jazyka neakceptovateľný, návod na to, ako ho odstrániť, však pravdepodobne nikto nepozná. Riešenie by sa určite našlo, to by však všetci žiaci maďarskej národnosti museli mať vedomosti zo slovenského jazyka na úrovni, aká je obsiahnutá v štátnom vzdelávacom programe pre ten-ktorý ročník.

Po takejto analýze je namieste otázka: Dá sa vôbec o niektorej učebnici slovenského jazyka pre školy s vyučovacím jazykom maďarským povedať, že je dobrá, že vyhovuje všetkým? Asi len veľmi ťažko. A hoci spĺňa všetky kritériá, ktoré sme uviedli aj v tomto príspevku, nemusí vyhovovať všetkým. Riešenie by sme však predsa len videli. Nebolo by dobré, aby mali učitelia k dispozícii pre každý ročník viacero učebníc, ktoré by okrem predpísaného učiva zohľadňovali aj rôznu jazykovú úroveň žiakov? Teda, žiaci, ktorí ovládajú slovenčinu nielen teoreticky, ale aj prakticky na dobrej úrovni, by pracovali s učebnicou prispôbenou tomuto stavu vedomostí a zručností a žiaci, ktorých vedomosti

zo slovenského jazyka sú slabšie, by pracovali s učebnicou, ktorá by im vyhovovala po každej stránke? Uvedomujeme si, že pre mnohých je to možno doslova kacírské riešenie, ale vždy si ho dokážeme obhájiť. Samozrejme, učebníc by mohlo byť viac, záležalo by len na učiteľovi, ktorú by si vybral, ktorá by mu pri podávaní učiva zo slovenského jazyka najviac vyhovovala. Autori ani jednej učebnice by však nikdy nesmeli zabudnúť, že žiak – absolvent toho-ktorého ročníka musí ovládať predpísané učivo vyplývajúce zo štátneho vzdelávacieho programu. A spôsobov a ciest, ako sa k cieľu dostať, je predsa neúrekom, len ich treba správne využiť.

Autori učebníc by však nemali zabúdať ešte na jeden veľmi dôležitý fakt. Prívlastok dobrá učebnica si zaslúži podľa nás len tá, ktorá bude spĺňať požiadavky modernizácie učebného procesu. A ako sa vyrovnáť s termínom modernizácia učebného procesu a s jeho odzrkadlením sa v učebnici slovenského jazyka? O modernizácii vyučovacieho procesu sa veľa dozvedáme nielen z odbornej literatúry, ale aj z vlastných pedagogických skúseností, čo nám určite potvrdí aj množstvo ďalších učiteľov. Práve preto môžeme zopakovať, že modernizovať treba nielen formálnu stránku učebnice, vyučovacieho procesu celkovo, ale predovšetkým obsah. Túto skutočnosť by však mali mať na zreteľni nielen autori učebníc, ale predovšetkým tvorcovia a posudzovatelia obsahu štátneho vzdelávacieho programu. Veď každá učebnica vlastne reaguje na požiadavky vyplývajúce zo štátneho vzdelávacieho programu. Je potrebné, aby sa v ňom a následne aj v učebniciach odrážali požiadavky na vedomosti vyplývajúce zo súčasnosti a z praktických potrieb žiakov. A ako by sa to malo konkrétne v učebniciach slovenského jazyka pre školy s vyučovacím jazykom maďarským prejavovať? Odporúčame, aby v nich bolo čo najmenej teórie, no predovšetkým poučiek. Navyše, ak sa učiteľ pri overovaní vedomostí uspokojí len s tým, že žiak vie naspamäť doslova odrecitovať poučku, skutočné vedomosti tým absolútne neoveruje a nemôže vyhlásiť, že žiaci preberanému učivu rozumejú, že ho ovládajú a sú pripravení používať ho pri tvorení textu v bežnej komunikácii. Akákoľvek teória sa totiž ľahšie učí, ak ju dokáže učiteľ vysvetľovať prakticky na ukážke. Práve preto by sme privítali v učebniciach viac motivačných, podotýkame, veku primerane dlhých a zrozumiteľných, textov, s ktorými by žiaci pracovali nielen na vyučovacej hodine, ale aj doma v rámci prípravy na vyučovanie. Zdôrazňujeme slovíčka zrozumiteľných a primerane dlhých textov. Vychádzame z vlastnej skúsenosti. Nedávno sme v rámci pracovných stretnutí konkurzných komisií na Štátnom pedagogickom ústave v Bratislave posudzovali viacero konverzačných príručiek pre 2. stupeň základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Takmer vo všetkých bolo veľa motivačných textov, ktoré našu požiadavku o zrozumiteľnosti jednoducho ignorovali. Texty boli dlhé, niekedy veľmi odborné a žiaci by si ich obsah len veľmi ťažko dokázali zapamätať. O jeho následnom interpretovaní môžeme hovoriť len veľmi ťažko. Bolo v nich totiž množstvo odborných termínov, s ktorými sa žiak maďarskej národnosti vo svojom živote ešte ani nestretol (a možno ani nestretne). Dovoľme si tvrdiť, že s interpretovaním takéhoto textu by mali problém aj mnohí žiaci slovenskej národnosti. Úmyselne neuvádzame, o ktorých konverzačných príručkách hovoríme. Na vypracovanie, následné odborné posúdenie a vydanie sme ich odporúčali až po úprave

nielen jazykovej, ale predovšetkým obsahovej. Samozrejme, mysleli sme hlavne na dĺžku a na náročnosť textu. Napokon, podobné texty by sme určite našli aj v aktuálnych konverzačných príručkách pre jednotlivé ročníky.

A v závere príspevku sa dostávame k odpovedi na otázku, ktorú sme položili v jeho názve: Patrí učebnica k nevyhnutným a k základným pomôckam na vyučovacej hodine? Samozrejme, učebnica ako jeden zo základných dokumentov, bez ktorého by škola asi ani školou nemohla byť, je veľmi dôležitá, avšak nie jediná pomôcka, s ktorou by mal učiteľ na vyučovacej hodine pracovať. Ani dosiahnutie cieľa naučiť žiaka vždy a za každých podmienok komunikovať teda nie je ovplyvnené len prácou s učebnicou. Vieme, že aj v súčasnosti pretrvávajú problémy s vydávaním nových učebníc. Veľakrát sa stáva, že učiteľ jednoducho nemá k dispozícii vhodnú učebnicu, s ktorou by mohol pracovať. (Nedávno sme si v istom slovenskom denníku prečítali prirovnanie, že učiť bez učebnice je presne to isté, ako operovať bez skalpela. Autorka článku reagovala na skutočnosť, že nové učebnice nevychádzajú a učitelia tak nemajú vhodnú pomôcku, s ktorou by mohli na vyučovacej hodine pracovať. Práve v tejto súvislosti sa dosť diskutovalo aj na tému, či nemožno nedostatok tlačenej učebnice nahradiť učebnicami v elektronickej podobe. Aj tejto problematike sme sa už v jednej zo štúdií venovali. Nesúhlasíme s názorom, že sa dá tlačená učebnica nahradiť učebnicou na internete, teda jej elektronickou podobou. Kto zaručí, že každý žiak má pravidelný prístup na internet nielen v škole, ale aj doma? Stačí slabší signál a problém je na svete. O ekonomickej situácii mnohých rodín nehovoríme. Môže si skutočne každá rodina dovoliť kúpiť svojmu dieťaťu počítač?) Určite ide o vážny problém, myslíme si však, že je riešiteľný. Ved' v celom príspevku píšeme o tom, že odporúčame slovenčinu na školách s vyučovacím jazykom maďarským považovať za cudzí jazyk. A metodika vyučovania v tomto prípade vychádza hlavne z motivačných textov či z vhodných konverzačných cvičení. Zopakujeme teda to, čo sme už v príspevku uviedli: V takomto prípade je potrebné vysvetľovať gramatické učivo buď na motivačných textoch, alebo na textoch, ktoré vytvorili samotní žiaci v rámci buď zadanej, alebo ľubovoľne zvolenej konverzačnej témy. Samozrejme, ako motivačné texty môže učiteľ využívať aj texty napríklad z odbornej literatúry, novín, časopisov, televíznych či z rozhlasových relácií. Rozhlasové relácie či noviny sme neuviedli náhodou. Na mnohých školách vychádzajú školské časopisy a mnohé majú aj vlastné rozhlasové vysielanie. Aj to je jedna z možností, ako môže žiak pracovať s vlastnými vedomosťami, s vlastným textom. Ak dokáže vytvoriť krátke jazykové okienko na tému, ktorá je zaujímavá a ktorú si veľmi radi vypočujú či prečítajú nielen jeho spolužiaci, ale aj pedagógovia, učiteľova námaha na vyučovacej hodine určite nebola zbytočná. Pochvala a uznanie od učiteľa či spolužiaka majú v tomto prípade možno väčšiu cenu a hodnotu ako známka na vysvedčení. Samozrejme, ak sa žiak dokáže prezentovať čítaním vlastnej poviedky, básničky či úvahy na ľubovoľnú tému, učiteľova snaha, žiakova usilovnosť a pozornosť na vyučovacích hodinách padli na úrodnú pôdu. A vtedy je skutočne jedno, s akou učebnicou či inou pomôckou učiteľ a žiak na vyučovacej hodine pracovali.

Literatúra

Benčatová, Ľudmila (2006): Slovenský jazyk na školách s VJM. *Katedra 13/6*, s. 24–27.

Benčatová, Ľudmila (2011): Motivácia, učebnica, konverzácia: ich úloha pri osvojovaní si slovenčiny na školách s vyučovacím jazykom maďarským. In *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 234–239.

Gubóová, Brigita (2011): *Morfologická rovina v platných učebných osnovách a učebniciach pre základné školy s vyučovacím jazykom maďarským*. Filozofická fakulta UK. Bratislava, 2011. Diplomová práca. Nепublikované.

Nogová, Mária–Bálint, Ľudovít (2006): Systém kritérií na hodnotenie kvality učebnice. *Pedagogická revue 58/4*, s. 336–350.

Petlák, Erich (1997): *Všeobecná didaktika*. Bratislava: IRIS.

Viglašová, Erika (2013): *Modernizácia obsahu vyučovania slovenského jazyka na štvorročnom gymnáziu*. Filozofická fakulta UK. Bratislava. 2013. Diplomová práca. Nепublikované.

Vizuálne stvárnenie obsahu učiva prostredníctvom mentálnej mapy ako prostriedku zmysluplného učenia

Gunišová, Denisa – Duchovičová, Jana

The Visual Representation of Learning Content Through a Mental Map as a Means of Meaningful Learning

Abstract

The paper focuses on the issue of mental maps and their implementation in the teaching process. The authors of the paper deal with the types and methods of working with a concept map, the pluses and minuses of their realization. Education should aim for a pupil who does not only know facts, but is also aware of their mutual relations, which is the prerequisite for meaningful learning. Such learning must not be associated merely with information reception and processing, but must also include other cognitive activities. One way of meaningful learning is using concept maps which are applicable for teaching learners of any age. The visual and graphic representation of learning content has significant impact on the cognitive process and enhances the learning process and strategies.

Key words: meaningful learning, mental maps, the process of building a mental map.

Kľúčové slová: zmysluplné učenie, mentálne mapy, postup tvorby mentálnej mapy.

Školské vyučovanie by malo byť zacielené predovšetkým naučiť žiakov vyhľadávať informácie, orientovať sa v množstve informácií, pracovať s textom a vôbec naučiť žiakov zmysluplne učiť sa. Pojem zmysluplné učenie je v literatúre spájané s D. P. Ausubelom, ktorý toto učenie nechápal iba ako memorovanie poznatkov, ale bolo založené na hľadaní vzťahov medzi novými a doterajšími štruktúrami poznatkov. Nový poznatok dáva žiakovi zmysel iba vtedy ak je zabudovaný už do existujúceho poznatkového systému žiaka. Preto pred učiteľmi stojí úloha naučiť žiakov vyhľadávať informácie, riešiť rôzne problémové úlohy a vytvárať mentálne modely a schémy. V tomto procese je dôležitý fakt to, že učenie žiaka bude o to úspešnejšie ak má žiak predstavu o ciele, ktorý chce učením dosiahnuť. Pri osvojovaní zmysluplných informácií sa môže oprieť o systémovo usporiadané štruktúry svojho predošlého poznania, ktorých hlavným organizačným princípom je sémantická súvzťažnosť.

Vtedy žiak vyhľadáva poznatky a buduje z nich svoju vedomostnú štruktúru. Zmysluplné učenie niekedy predchádza reprezentujúce učenie, kedy žiak ovláda názvy a termíny pojmov, ale nemá predstavu o ich skutočnom význame a obsahu.

Osvojiť si informácie zmysluplným spôsobom znamená včleniť osvojené informácie do už existujúcich štruktúr sémantickej pamäti a nie je to iba jednoduché prilepenie k tomu, čo už poznáme. M. Prokša (2008, 85) považuje

zmysluplné učenie za trvalé a účinné, zatiaľ čo mechanicky naučené vedomosti sa ľahko zabudnú a nedajú sa aplikovať v nových situáciách a pri riešení problémov.

Zmysluplné učenie má svoj základ v koncepcii schémy. Tá vyjadruje reprezentáciu nášho poznania v príslušnej obsahovej oblasti. M. Veselský (2004, 225–239) zdôrazňuje, aby sme mohli informácie pochopiť, resp. prijímať ich ako zmysluplné, musíme si oživiť relevantnú schému, do ktorej by sme informáciu včlenili, alebo inak povedané interpretovali ich v zmysle poznania, ktorého nositeľom je práve schéma.

Problematicku zmysluplného učenia rozpracováva aj J. Mareš (2001, 386), ktorý uvádza jeho nasledovné charakteristiky:

- **Aktívnosť učenia** – dôležitú úlohu zohráva žiak, musí sa na učenie motivovať, aby mohol pri učení prijímať jednotlivé rozhodnutia a realizovať určité kroky k dosiahnutiu svojho cieľa.
- **Konstruktívnosť učenia**- žiak nepreberá poznatky v hotovej podobe pre spracovanie ale buduje si svoju poznatkovú štruktúru.
- **Kumulatívnosť učenia**- Učenie sa do istej miery podobá na stavanie. To znamená, že nabaľuje nové poznatky na už existujúce krok po kroku.
- **Autoregulatívnosť učenia**- u žiakov je potrebné vzbudiť potrebu samostatnosti a autoregulácie učenia, aby sa naučil riadiť svoju učebnú myšlienkovú činnosť.
- **Zacielenosť, zámernosť učenia** – žiak by mal mať predstavu o celi, ktorý chce dosiahnuť a postupne si stanovovať aj dlhodobé ciele. Dôležité je to, aby žiakovi na vytýčených cieľoch záležalo a aby bol schopný prekonávať aj prekážky, ktoré môžu nastať.
- **Situovanosť učenia**- učenie prebieha v rôznych situáciách, v sociálnom prostredí, v ktorom sa žiak ocitne a je závislé od rôznych špecifik danej kultúry.
- **Individuálne odlišnosti učenia**- neexistujú dvaja žiaci, ktorí by rovnakým spôsobom učivu pochopili a tiež s rovnakým predpokladom do učenia vstupovali. Je to spôsobené jednak rôznosťou vlôh žiakov, charakterovými a temperamentovými vlastnosťami, rôznosťou sociokultúrneho prostredia, rôznymi postojmi k učeniu, štýlmi učenia ale aj motiváciou k učeniu.

Vzhľadom k rôznorodosti žiakov, ich odlišných zvláštností vyššie uvedený autor poukazuje na dôležitosť individuálneho prístupu ku žiakom.

D.P. Ausubela zmysluplné učenie inšpirovalo k vytvoreniu konceptuálneho - pojmového učenia. V procese pojmového učenia sa vytvárajú pojmové, respektíve mentálne mapy, prostredníctvom ktorej dochádza k vizuálnemu znázorneniu vzťahov, pojmov.

Vizualizácia obsahu učiva ako logickej štruktúry môže byť podľa R. Bernátovej (2002, 10) realizovaná nasledovne:

- a. grafická podoba – videozáznam , priesvitka, pracovný list
- b. počítačová podoba –virtuálna

Grafickú podobu systému logickej štruktúry je možné chápať ako grafické znázornenie hlavných respektíve kľúčových bodov, väzieb medzi nimi ale aj usporiadanie hierarchie.

Jedným typom vizuálneho znázornenia logickej štruktúry učiva, ktorý je v edukačnej realite aplikovateľný a ktorému sa v príspevku primárne venujeme je technika mentálnych máp. V odbornej literatúre sa stretávame s pojmom mentálne mapy aj pojmové mapy. V našich podmienkach je skôr zaužívaný pojem pojmová mapa. Aj napriek tomu, že uvedená metóda nepatrí v našich školách medzi bežné a rozšírené postupy učenia, považujeme ju za veľmi vhodnú a výhodnú ako pre učiteľa tak i pre žiaka. Pojmová mapa vyjadruje pojmy príslušného učiva dvojdimenzionálne. P. Gavora (1999, 59) ju definuje ako široký a prehľadný spôsob vyjadrenia toho, ako žiak učivo pochopil a umožňuje mu vyjadrovanie vzťahov nadradenosti a podradenosti jednotlivých pojmov, umožňuje diagnostikovať ich hierarchické chápanie a následnosť dejov a procesov.

Medzi primárne funkcie tejto metódy B. Pupala a Ľ. Osuská (1997, 211) uvádzajú nasledovné:

- **Autodiagnostická (pre žiaka, študenta)** – pojmová mapa umožňuje žiakovi, alebo študentovi explicitne poznať vlastné zachytenie a kognitívne usporiadanie príslušnej témy. Súčasne mu ponúka sledovať vlastný postup v učení.
- **Diagnostická (pre učiteľa)** – pojmová mapa je prostriedkom na identifikáciu situácie pre rozhodovanie o charaktere pedagogickej intervencie. Je tiež diagnostickým prostriedkom na identifikáciu toho, na akej úrovni porozumenia žiak prijal nové prvky učenia.
- **Intervenčná** – pojmová mapa sa stáva obsahovo-organizačným pilierom v postupe učenia, ktorý garantuje zmysluplné včleňovanie nových učebných predmetov.

Súčasným priekopníkom moderného mapovania je T. Buzan (2007) a pracuje s pojmom mentálne mapy. Charakterizuje ju ako najdokonalejší organizačný nástroj nášho mozgu. Ide o takmer univerzálnu metódu, ktorá je vo svojich podobách vhodná pre deti predškolského veku až po seniorov o čom svedčia aj rôzne publikácie.

B. Pupala a Ľ. Osuská (1997, 210–218) pojmové mapovanie uprednostňujú u mladších detí, u detí predškolského veku, kde majú dokonca väčší význam ako sa vymedzuje v kontexte zmysluplného učenia. Žiaci pri tvorbe pojmovej mapy vizualizujú svoje porozumenie určitých konceptuálnych celkov.

Zástancom využívania mentálnych máp u dospelých je J. Veteška (2009, 171). Podľa neho môžu byť mentálne mapy využité ako učebné stratégie. Predovšetkým u dospelých môžu prispieť ku zníženiu obavy a strachu, že si obsah textu nezapamätajú, že ho nezvládnu. Práca s mentálnymi mapami podporuje u dospelých ľudí sebadôveru a ukludňujú v situáciách ústneho a písomného skúšania. Ich princípom je slobodné uvažovanie nad problémom ako nad celkom. Avšak veľmi dôležitou úlohou učiteľa je zoznámiť študentov s technikou mentálnych máp a naučiť ich s nimi pracovať, presvedčiť študenta o výhode uvedenej techniky.

Daný autor uvádza, že študenti by si mali mapy vytvárať samostatne, inak by to mohlo mať skôr demotivujúci efekt. Hlavné výhody používania pojmových máp, v ktorých sa stretávajú názory viacerých odborníkov vidíme predovšetkým v týchto bodoch, ktoré zhrnul M. Prokša a kol. (2008,7):

- poskytnú obraz sledovanému problému v hmatateľnej podobe, ku ktorej sa môžeme kedykoľvek vrátiť,
- umožňujú nahliadnúť do individuálnej vedomostnej štruktúry žiaka,
- študent si jasne určí dôležitosť každej myšlienky a umožňujú ľahšie zobrazenie prepojení medzi kľúčovými myšlienkami,
- sú úsporné vo vyjadrení bohatého obsahu,
- pomáhajú ľahko a efektívne uchovať a opätovne použiť zistené údaje,
- vedú k nazeraniu na informácie z rôznych uhlov pohľadu a následne ich komparáciu,
- umožňujú vidieť komplexné vzťahy medzi pojmami,
- dovoľujú vidieť protiklady, paradoxy a medzery v žiackej interpretácii.

Učiteľ môže žiadať od žiakov, aby v pojmovej mape vyjadrili nielen primárne vzťahy ale aj sekundárne a terciálne vzťahy, okrem toho môžu do mapy napísať aj stručný komentár, prípadne doplniť obrázkom, kresbou. Aj keď je pojmová mapa pomerne jednoduchou schémou, súhlasíme s tým, že učiteľ ju musí žiakov najskôr naučiť vypracovávať a používať.

Medzi najznámejšie pojmové mapy, ktoré sú vhodné na aplikáciu v edukačnom procese uvádza H. Harausová (2011, 36) nasledovné:

- **Pavúčia pojmová mapa** – je organizovaná tak, že hlavná téma alebo zjednocujúci faktor sa nachádzajú v strede mapy. Podružné témy sú umiestnené radiálne na okrajoch,
- **Hierarchická pojmová mapa** – prezentuje informácie v zostupnom alebo vzostupnom poradí podľa významu. Najdôležitejšia informácia je umiestnená v hornej alebo spodnej časti mapy,
- **Systémová pojmová mapa** – usporadúva informácie vo formáte podobnom vývojovému diagramu s pridaním vstupov a výstupov.

J. Duchovičová (2013, 61–62) dopĺňa vyššie uvedené a uvádza nasledovné druhy pojmových máp:

- **Kružnicová mapa** – využíva sa často na zafinovanie pojmov. V centre stojí hlavný pojem, ktorému má žiak porozumieť a do vonkajších kružníc sa vypíšu ďalšie informácie, ktoré súvisia s témou.
- **Bublinová mapa** – používa sa na popis vlastností. V centrálnej bubline je hlavný pojem a vo vonkajšej jeho základné charakteristiky.
- **Dvojitá bublinová mapa** – používa sa pri kontrastnom porovnávaní javov.
- **Strom** – myšlienky sa triedia do kategórií a skupín
- **Lineárna mapa** – zoraďuje krok za krokom určitý proces, z tohto dôvodu sa využíva na usporiadanie a zoradenie informácií podľa postupnosti.

- **Multiprúdová mapa** – zobrazuje príčiny a následky určitej udalosti. Postupnými krokmi odhaľujeme príčiny a následky situácie.
- **Most** – je prostriedkom pre aplikáciu procesu hľadania a zobrazenia analógií.
- **Svorka** – využíva sa na hlbšiu analýzu objektov a ich častí.

Výber vhodnej formy pojmovej mapy je veľmi dôležitý, učiteľ musí mať pred výberom varianty sformulovaný cieľ, ktorý chce vo vyučovaní dosiahnuť a tiež výsledok závisí aj od samotného obsahu učiva.

Prínosom pojmovej mapy je uľahčenie a zefektívnenie práce u žiakov, ktorí majú problémy s verbálnym vyjadrovaním. Žiaci sú prinútení svoje vedomosti usporiadať a zorganizovať si ich zmysluplným spôsobom, čím sa zabraňuje mechanickému osvojovaniu si poznatkov.

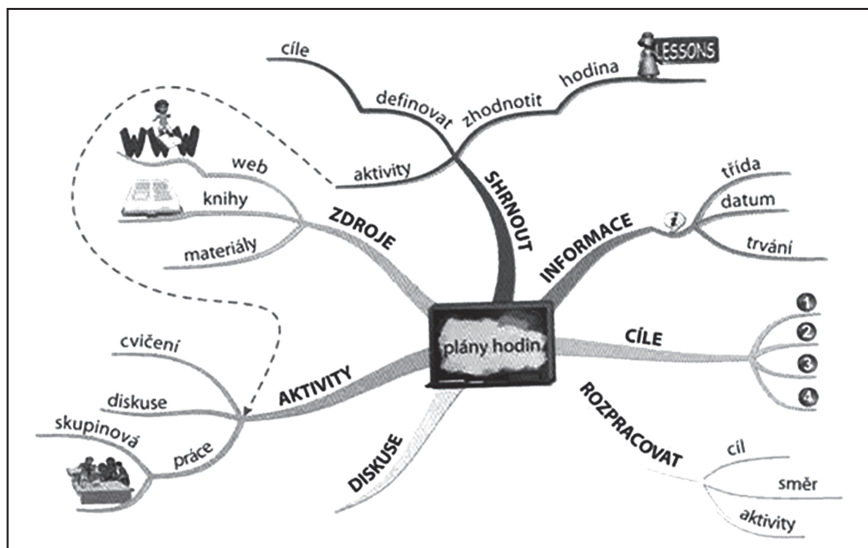
Ďalšou významnou výhodou pojmovej mapy je, že umožňuje žiakovi rýchly prehľad o učive a žiaci si môžu svoje pojmové mapy navzájom porovnávať, čo podporuje tiež kooperáciu v učení.

Už z uvedeného je zrejmé, že pojmové mapy je možné využiť v rôznych situáciách, či pri plánovaní, realizovaní alebo vyhodnocovaní vyučovacieho procesu ale aj v bežných oblastiach ľudského života.

Aby sme mohli začať s mentálnymi mapami pracovať je potrebné najskôr zvládnuť techniku zostrojenia.

Kroky k vytvoreniu mentálnej mapy podľa T. Buzana (2007, 70):

- Začať je potrebné uprostred papiera a dáme svojmu mozgu slobodu, pôsobiť všetkými smermi a možnosť vyjadrovať sa.
- Hlavnú predstavu vyjadríme obrázkom, pretože náš mozog motivuje k činnosti.
- Používame rôzne farby, sú pre náš mozog dôležité.
- K centrálnemu obrázku pripojíme hlavné vetvy, vetvy zakresľujeme ako krivky.
- Používame kľúčové slová, pretože zvyšujú účinnosť a flexibilitu mentálnych máp
- Vyobrazenie - používa sa na celej ploche. Každý takýto obrázok má podobu tisícich slov.

Obrázok: Mentálna mapa podľa T. Buzana (2011)

Proces tvorby pojmovej mapy ako aj jeho výsledok je potrebné diagnostikovať. V tomto procese sa hodnotí počet pojmov, ktoré žiak znázornil, počet znázorených vzťahov medzi pojmami a úroveň vzťahov (hierarchia). P. Gavora (1999, s. 59) píše o viacerých spôsoboch hodnotenia pojmových máp. Najjednoduchší spôsob je vizuálna kontrola, druhý spôsob je maticový. Každý pojem je zastúpený v stĺpcoch a riadkoch. Takéto matice sa vytvoria pre každého žiaka a dajú sa medzi sebou porovnávať. Tretí spôsob je číselné hodnotenie – skórovanie, v ktorom sú jednotlivé kategórie hodnotené bodmi.

Psychologické výskumy poukazujú na fakt, že pokiaľ sú poznatky súčasťou zmysluplnej kognitívnej štruktúry, sú lepšie pripravené na transfer a žiaci si tieto poznatky dlhšie zapamätajú. (Maňák, J., Janík, T., Švec, V. 2008, 53).

Mentálne mapy v praxi

V problematike mentálnych máp boli realizované viaceré štúdie, z ktorých väčšina je koncipovaná predovšetkým na druhý stupeň základnej školy (Prokša, M. (2008), Škoda, J, Doulík J. (2009), Nižňanská, K. (2010), Naništová, E., Podlúcká, D. (1996), Mareš, J. (2011).

Pokiaľ by sme sa zamerali na výskumy v našich podmienkach, musíme konštatovať, že pojmovému mapovaniu nie je venovaná systematická pozornosť. T. Janík (2005) v jednej zo svojich kapitol predstavuje výskum, ktorý bol realizovaný v roku 2003, ktorého cieľom bolo diagnostikovať pedagogické vedomosti.

Výskumy v oblasti pojmového mapovania zo zahraničia sú spájané s menami napr. Swan J. (1997), Schmittau, J., Vagliardo, J.J. (2006), Perusich, K. (2010), Bahr. G. S. (2004), Daley, B. J. (2004) J.D. Novaka a Cañase, (2008), Novak, J.D, Gowin, (2006) a iní.

Niektorí autori dospeli ku poznaniu, že pojmové mapovanie je vhodnou metódou zisťovania detských prekonceptí. Potvrdil sa aj fakt, že metóda pojmového mapovania ako výskumná metóda je vhodná aj pre relatívne nízku vekovú úroveň žiakov (avšak za pomoci učiteľa). (bližšie Škoda–Doulík 2006) .

Ďalší výskum v oblasti pojmového mapovania v pedagogike realizovali S. Bendl a H. Voňková (2008). Empirická štúdia bola zameraná na priblíženie problematiky pojmového mapovania a prezentovať možnosti ich využitia v pedagogike.

Iný výskum v súvislosti s pojmovými mapami realizovala J. Kucharová (2007, 15–17). Autorka výskum realizovala prostredníctvom experimentu. Cieľom bolo ukázať, že žiaci, ktorí sú vedení k využívaniu metódy pojmového mapovania dosiahnu z testov z oblasti dejín hudby lepšie výsledky, vyššie percento úspešnosti ako žiaci, ktorí s touto metódou nepracujú. Žiaci experimentálnych skupín, ktorí pracovali metódou pojmového mapovania a boli vedení k využívaniu tejto metódy aj pri domácej príprave na vyučovanie dosiahli v didaktickom teste vyššiu úspešnosť riešenia.

K. Skalická (2011, 5–8) využívala pojmové mapy v náučnom texte. Pojmové mapy predstavovali akési „vedomostné sito“ cez ktoré prešli iba tie najdôležitejšie a najpodstatnejšie pojmy nadväzujúce ku čívu obsahnutom v náučnom texte. Žiaci sa prostredníctvom zostavovania pojmovej mapy naučili triediť informácie podľa dôležitosti, významu a vybrať tie, ktoré boli pre nich dôležité a nachádzať vzťahy medzi nimi. Pojmové mapy žiakov sa stali súčasťou výzdoby triedy, žiaci sa tak mohli kedykoľvek ku svojej mape vrátiť.

Zo svojich skúseností s mentálnymi mapami uvádzajú J. Eberová a M. Uhlířová (2005, 58–61) fakt, že pre študentov nie je problém nájsť podstatné matematické pojmy, ale je problematické dať ich do systému, vymyslieť grafické schémy. Študenti sa strácajú v hromade informácií a nemajú náhľad, aby posúdili dôležitosť pojmov v určitom kontexte. Dané fakty sa odrazili predovšetkým v mapách, ktoré boli neúplné alebo chybné. Jednoduchšie sa študentom javilo určovanie súvislosti medzi pojmy, ktoré sa týkali látky menšieho rozsahu ako napríklad jednej prednášky. Spomínané autorky poukazujú na fakt, že vytváranie myšlienkového štruktúry vzniká postupným „zrením“ a pochopením pojmov a teda mentálne mapovanie je činnosťou dlhodobou.

Aj napriek uvedeným skutočnostiam, mnoho učiteľov nevedie svojich žiakov k uvedomovaniu si svojich kognitívnych štruktúr, myšlienkových postupov a rozvoj metakognície a metakognitívnych stratégií je absentujúci. Na tieto zistenia upozorňuje K. Vyrosteková (2011, 27).

M. Darák a J. Ferencová (2006, 2–6) sa vo svojom výskume zamerali na metódy vo vyučovaní, ktoré majú vplyv na rozvoj metakognície u žiakov. Prišli ku záverom, že učitelia na prvom stupni ZŠ rozvíjajú metakogníciu najmä prostredníctvom diskusie a individuálnym prístupom, na druhom stupni ZŠ prostredníctvom zhotovovania poznámok, diskusným rozhovorom, demonštráciou, slovnými metódami a vyhotovovaním výťahov z textu. Po našom zistení môžeme povedať, že do skupiny metód, ktoré rozvíjajú metakogníciu je možné zaradiť aj mentálne mapy. Novšie výskumy realizovala D. Gunišová (2013), J. Ducho-

vičová – V. Kováčová (2013, 64), D. Gunišová – J. Duchovičová (2015), ktoré upriamili pozornosť na spôsoby štruktúrovania učiva učiteľom a ich vplyv na poznatkovú štruktúru žiakov. D. Gunišová (2013, 125–153) sa zamerala na experimentálne overovanie využívania mentálnych máp vo vyučovaní pri vysvetľovaní nového učiva na stredných školách v predmete pedagogika. Otázky pretestu a posttestu boli zamerané na zistenie úrovne faktických, procedurálnych, metakognitívnych a koncepčných poznatkov u študentov. Na analýzu dát typu pretest – posttest boli použité nasledovné metódy – Analýzu kovariancie (ANCOVA), ktorá sa považuje za optimálny prístup (prevedie sa na výsledkoch posttestu ako závislej premennej, pričom kovariantu predstavuje pretest) a ako ďalšiu analýzu diferenčného skóre (rozdielu skóre posttestu a pretestu), ktorá je zameraná na zmenu medzi pretestom a posttestom. Pri konečnom zhodnotení môžeme konštatovať, že technika mentálneho mapovania sa osvedčila pri expozícií nového učiva učiteľom pri sprostredkovaní obsahu pedagogiky. Študenti experimentálnej skupiny dosahovali štatisticky významné rozdiely proti kontrolnej skupine vo všetkých kategóriách, na úrovni faktických, procedurálnych, metakognitívnych a koncepčných poznatkov.

Taktiež spätná väzba od učiteľky, ktorá s mentálnymi mapami pracovala bola veľmi pozitívna. Spočiatku pri príprave nového učiva bol tento proces náročný, avšak už po prvých hodinách učiteľka videla pozitívne zmeny v reakciách študentov. Študenti sa viac zapájali do učiva a lepšie prenikli do učebnej látky.

Cieľom edukácie by mal byť teda žiak, ktorý pozná nielen fakty ale aj vzájomné súvislosti. Úspešný žiak by mal vedieť ako sa má učiť, mal by ovládať vhodné učebné stratégie. (Eberová–Uhlířová 2005, 58–61).

Záver

Technika mentálneho mapovania je využiteľná vo viacerých oblastiach nielen vo vyučovacom procese, ale ako sme prišli ku záverom je vhodná aj na seba-reflexiu študenta a učiteľa a aj na zisťovanie úrovne vedomostí. Medzi výhody pojmového mapovania môžeme zahrnúť vizuálne stvárnenie, umožňuje lepšie pochopenie učiva a prekódovanie do podoby, ktorá sa ľahšie zapamätá, rekonštruovanie učiva pri pribúdajúcich poznatkoch, podporuje učenie s porozumením, žiak si osvojuje stratégie na posilnenie sebavedomia v budúcnosti, upokojuje žiaka pred skúšaním. Z nášho výskumu vyplynulo, že mentálne mapy majú výrazný vplyv na rozvoj metakognitívnych poznatkov, metakognitívnych stratégií, čím je možné zlepšiť výchovno-vzdelávací proces. V praxi sa často stretávame s tým, že učitelia ponechávajú žiakov, aby si sami na základe vlastných skúseností osvojili metakognitívne stratégie, avšak dôležité je vedenie učiteľa. J. Duchovičová (2013) uvádza, že pokiaľ má byť práca s mentálnymi mapami na vyučovaní efektívna a zmysluplná je potrebné k tejto metóde pridružiť aj metódu rozhovoru, pretože každá mapa je jedinečná a subjektívna a odzrkadľuje žiakovo chápanie určitých prvkov učiva. Taktiež súhlasíme s názorom M. Prokšů (2007, 99), ktorý tvrdí, že každá pojmová mapa je jedinečná a nemôžeme povedať, že táto mapa je „správna alebo „nesprávna“

Každý žiak môže vytvoriť inú pojmovú mapu, ktorá odráža jeho predošlé vedomosti a momentálnu interpretáciu jeho vnímania a poznania.

Literatúra

- Ausubel, David (1968): *Educational Psychology: A Cognitive View*. New York: Holt, Rinehart, and Winston. [cit. 2012-12-09] Dostupne na internete <http://intraspec.ca/cogmap.php>
- Bendl, Stanislav – Voňková, Hana (2010): Využití pojmových máp ve výuce pedagogiky. *Pedagogická orientace* 20/1, s. 16–38.
- Bernátová, Renáta (2002): Vizualizácia systému logickej štruktúry biologického učiva a jej aplikácia v edukácií. *Technológia vzdelávania* 10/7, s. 10–13.
- Buzan, Tony (2007): *Mentální mapování*. Praha: Portál.
- Buzan, Tony (2011): *Myšlenkové mapy*. Brno: Computer Press.
- Darák, Milan – Ferencová, Janka (2006): Učebné kompetencie žiakov v kontexte edukačných aktivít učiteľa. *Technológia vzdelávania* 14/10. s. 3–10.
- Duchovičová, Jana – Škoda, Jiří et al. (2013): *Psychodidaktické pojetí kurikulárního a mediačního kontextu edukace*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, s. 64–75.
- Duchovičová, Jana – Gunišová, Denisa (2015): Teacher's Subject matter Structuring and Conceptualization of Students Knowledge In: *Slavonic Pedagogical Studies Journal* . Vol. 4, no.1, s. 33–49.
- Eberová, Jindřiška – Uhlířová, Martina (2005): Jak se úspěšně ucit. In *Induktivne a deduktivne pristupy v matematike*, s. 58–61.
- Gavora, Peter (1999): *Akí sú moji žiaci? Pedagogická diagnostika*. Bratislava: Práca.
- Gunišová, Denisa (2013): Štruktúrovanie učiva prostredníctvom jednotlivých stratégií spracovania textu. In: *Psychodidaktické pojetí kurikulárního a mediačního kontextu edukace*. Ústí nad Labem: UJEP, s. 200–221.
- Gunišová Denisa (2013): *Psychodidaktický rozmer edukácie*. Dizertačná práca. Školiteľ: doc. PaedDr. Jana Duchovičová, PhD. Nitra: PF UKF.
- Harausová, Helena (2011): *Ako aktivizujúco vyučovať odborné predmety*. Bratislava: Metodicko pedagogické centrum.
- Jirásek, Ivo (2015): Využití mentálních map v pedagogickém výzkumu: metodologické souvislosti. In *Pedagogika*, roč. LXV, č. 1, s. 57–74.
- Kucharová, Jana (2007): Pojmové mapovanie jako jedna z možností zefektívnenia vyučovania hudobnej výchovy. *Technológia vzdelávania* 15/8, s. 15–17.
- Mareš, Jiří (2001): Štruktúrovanie učiva. In Čáp, J., Mareš, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, s. 385–395.
- Mareš, Jiří (2011): Učení a subjektivní mapy pojmů. *Pedagogika* 59, s. 215–247.
- Maňák, Josef–Janík, Tomáš–Švec, Vlastimil (2008): *Kurikulum v současné škole*. Brno: Paido.
- Naništová, Eva–Podlúcká, Dušana (1996): K problematike mentálnych máp. Historický prehľad s dôrazom na humánnu geografiu a enviromentálnu psychológiu. In *Acta Environmentalis Universitatis Comenianae* 6. Bratislava, s. 35–46.
- Pupala, Branislav–Osuská, Ľubica (1997): Stimulácia učenia detí pomocou pojmového mapovania. *Pedagogická revue* 49 5–6, s. 210–218.

Prokša, Miroslav (2007): Pojmové mapy ako výskumný a diagnostický prostriedok v chemickom vzdelávaní. In *Inovačné trendy v prírodovednom vzdelávaní*. PF Trnavská univerzita.

Prokša, Miroslav a kol. (2008): *Metodológia pedagogického výskumu a jeho aplikácia v didaktikách prírodných vied*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Skalická, Katarína (2011): Využitie naučného textu vo vzdelávacom obsahu predmetu technika v aktuálných podmienkach kompetenčného vzdelávania. In *Technológia vzdelávania*, 2011, vol 19, No. 5, s. 5–8.

Škoda, Jiří–Doulík, Pavel (2006): Výzkum dětských pojetí vybraných přírodovědných fenoménu z učiva fyziky a chemie na základní škole. *Pedagogika* 56/3.

Veselský, Milan (2004): Mechanické a zmysluplné učenie sa – spôsoby ich uľahčenia. *Pedagogická revue* 56/3, s. 225–241.

Veteška, Jaroslav a kol. (2009): *Nové paradigma v kurikulu vzdelávania dospelých*. Praha: Educa Service.

Vyrosteková, Katarína (2011): Metakognitívne stratégie – potreba ich implementácie do výchovno – vzdelávacieho procesu. In *Človek ako subjekt edukácie a objekt pedagogickej vedy*. Nitra: PF UKF, s. 27–35.

Hrádze – pevné symboly Žitného ostrova ¹

(alebo pripomeňme si ničivú povodeň pred polstoročím údajmi i literárnym spracovaním)

Šenkár, Patrik

„Povodeň je ako mor
a potrebuje svojich pamätníkov,
svojich poznačených,
aby žili a varovali.“ (319)

Daždívá jar začala zvyšovať hladinu Dunaja a Váhu. Ochranné hrádze, nasiaknuté vodou, nedokázali odolať náporu rieky. Na základe hydrologického stavu bol začiatkom apríla 1965 na Dunaji vyhlásený stav bdelosti a v polovici mája toho roku stav ohrozenia.

12. júna 1965 Dunaj zaplavil komárňanský prístav, elektráreň a príľahlý ostrov, v Lodeniciach G. Steinera sa zastavila výroba. Napriek výdatnej pomoci obyvateľov pri stavaní hrádzí 14. júna 1965 nevydržal protipovodňový val pri obci Moča a riava zaliala takmer polovicu dediny. 15. júna 1965 sa pri obci Patince pretrhla slovenská časť dunajskej hrádze. Ešte v ten deň boli zatopené obce Patince, Iža, časť Chotína, Marcelová a Zelený Háj. O dva dni neskôr sa roztrhla hrádza u Čičova; v tej chvíli sa začalo valiť na Žitný ostrov každou sekundou vyše 1000 kubíkov vody.

Hladina Dunaja v Komárne prekonalala svoj rekord z roku 1954 o 47 centimetrov a kulminovala pri 801 centimetroch. Došlo k záplavám, ktoré si vyžiadali dočasnú evakuáciu z komárňanského a dunajskostredského okresu až 53 693 obyvateľov zo 46 obcí a 3 osád. Väčšinu z nich (asi 35 000) dopravili do bezpečia špeciálne evakuačné vlaky.

Záplavy zničili 3910 domov a ďalších 6180 poškodili, následkom čoho ostalo bez ubytovania 4300 domácností. Na územie Žitného ostrova vniklo spolu cez 1 miliardu kubíkov vody. V komárňanskom okrese bolo zaplavených 51 000 a v dunajskostredskom a novozámockom okrese ďalších 30 000 hektárov poľnohospodárskej úrodnej pôdy (a ďalších 114 000 podmyla). Pod vodou sa teda ocitla najúrodnejšia pôda republiky. Rovnalo sa priam zázraku, že pri tejto živelnej pohrome bezprostredne nikto neprišiel o život.

¹ V centre pozornosti nášho príspevku je analýza románu slovenského spisovateľa Petra Andrušku (1943) s názvom Hrádze (Slovenský spisovateľ, 1979). Zdôrazňujeme však, že z neho používame „iba“ tie časti/prvky, ktoré sa tematicky týkajú ničivej povodne z roku 1965. V našom texte v zátvorke uvádzame konkrétnu stranu, na ktorej sa nachádza citovaný text v spomínanom literárnom diele. Všeobecné informácie, zaradené na začiatok tohto príspevku, sú z rôznych dostupných zdrojov (internet, tlač, pamätníci). Z dôvodu, že sú to „iba dokresľujúce“ informácie – vo forme akoby objektívnej, avšak azda až nepatrne rozšírenej noticky –, ich konkrétne pramene nepokladáme za nevyhnutné explicitne uviesť.

Bolo presunutých 35 759 kusov hovädzieho dobytku, 394 koní, 58 041 ošípaných, 8700 kusov oviec, 654 kôz, vyše 83 000 kusov hydiny a množstvo ďalších hospodárskych zvierat. Spálili 81 kusov hovädzieho dobytku, 10 koní, 755 ošípaných, 194 oviec, 64 691 kusov hydiny a veľa inej zveri. Vplyvom dlhotrvajúcich záplav prestalo vegetovať 36 900 rozličných ovocných stromov. Na veľkých plochách bola pôda devastovaná a pokrytá naplaveným pieskom a štrkom. S nespútaným živlom 126 dní nepretržite bojovalo 10 979 vojakov z celej vtedajšej ČSSR, 1 500 príslušníkov ministerstva vnútra a asi 48 000 civilných osôb. Bolo nasadených 5 700 nákladných áut, 400 autobusov, 200 traktorov, viac ako 100 buldozérov a veľké počty nakladačov, žeriavov, transportérov a ďalších ťažkých mechanizmov. Na záchranných prácach veľmi aktívne spolupracovali príslušníci požiarnej ochrany všetkých okresov Západoslovenského a niektorých okresov Juhomoravského kraja. Pomoc poskytla aj sovietska armáda so svojimi príslušníkmi a obojživelnými prepravnými prostriedkami a prišli na pomoc aj príslušníci Maďarskej ľudovej armády s obojživelnými prepravnými prostriedkami. Vďaka tomu sa podarilo pred zátopou uchrániť Komárno, Hurbanovo aj Čalovo (dnešný Veľký Meder). Čerstvo navrhšené hrádze však okolo Kolárova nedokázali vzdorovať vode, takže zatopená bola skoro celá (vtedy ešte) obec.

V okrese Komárno a Dunajská Streda bola prerušená doprava. Voda zničila 250 kilometrov ciest a 70 kilometrov železničných tratí. Zaplavila aj trate v úsekoch Komárno – Čalovo a Komárno – Hurbanovo. Trať z Komárna do Kolárova zmizla pod vodou úplne celá; namiesto vlakov premávali člny.

Pri likvidácii škôd pomáhalo celé Československo. V mestách a dedinách sa rozbehla zbierka na pomoc postihnutým. Každý pridelili spravidla dva okresy – jeden slovenský a jeden český –, ktoré mali pomáhať pri odstraňovaní následkov povodne.

Komárno, obklúčené až štvormetrovým „morom“, sa premenilo na ostrov a zároveň na svojráznu pevnosť pre záchranu ľudí. Z miestnej stanice vyrážali evakuačné vlaky jediným možným smerom: do maďarského Komáromu. Cez maďarské územie potom vlaky pokračovali cez Győr a Rajku späť na slovenské územie – do Bratislavy. Opačným smerom zas prúdili zásobovacie vlaky. Železničná spojnica z Komárna do Komáromu, o ktorú ľudia zvädzali ťažký boj s vodným živlom, mala v tých ťažkých chvíľach cenu zlata. Ak by zlyhala aj tá, na spojenie s okolitým svetom by zostali jedine vrtuľníky. Aj tie však pracovali takmer nepretržite a výrazne pomohli zvládnuť komplikovanú situáciu. Ťažká technika pri záchrannárskych prácach najazdila 1,38 milióna kilometrov; zasahujúce vzdušné sily nalietali 653 hodín.

Škody sa vyšplhali na 18 miliárd Kčs.

Na južné Slovensko začali postupne prúdiť celé vlaky stavebného materiálu s cieľom pripraviť pre každú postihnutú rodinu aspoň jednu miestnosť. 5 000 školopovinných detí začalo školský rok v rekreačných strediskách po celom štáte, kde zadarmo dostali plné zaopatrenie. Rodičia a dospelí sa mohli venovať obnove bydlísk.

Protipovodňový zásah sa oficiálne skončil až 5. júla 1965. Za krátke dva roky sa život na juhu krajiny dostal do normálnych koľají. Ľudia vo vynovených mestách a dedinách však dodnes nezabudli na tých, ktorí tento kraj doslova vzkrie-

sili po najväčšej pohrome 20. storočia. Vo viacerých mestách a dedinách na to aj dnes pripomínajú pamätné tabule či pomníky. Aj po polstoročí sa nám teda prihodí pokloniť pred statočnosťou ľudí, ktorí prinavrátili tomuto kraju život.

Román *Hrádze* sa skladá z dvoch veľkých častí (Priatelia, Povodeň). Prvá je vlastne prepracovaným variantom autorovej prozaickej prvotiny s názvom *Evanjelium podľa človeka* (1971). Text poukazuje na spleť ľudských vzťahov a charakterov, na hľadanie vlastnej cesty i tváre mladého človeka súčasnosti. Fabula tejto prózy je celkom skromná, upriamujúca pozornosť najmä na psychické (vnútorné) videnie sveta. Životný príbeh vzájomne blízkych mladých ľudí je formovaný aj prostredím južného Slovenska. Tento chronotop sa v texte konkrétne odvíja v pozadí určitej determinovanosti. Dobová kritika (Stanislav Šmatlák, *Tvorba*, 31/1972) kladne privítala túto knihu t. č. začínajúceho prozaiika, u koho platila „... *reálna dimenzia skutočného času a skutočného priestoru... pri nepatetickom rozprávaní o všedných dňoch mladých ľudí, ohmatávajúcich svoje miesto v živote a hľadajúcich poznanie seba samých.*“

Hlavní hrdinovia vyrastajú pri rieke, ktorého silný „... *dravý prúd obmýval mohutné betónové piliere...*“ (9) Tie vytvárajú akési strážne veže, teda hrádze, ktoré sú symbolmi ľudskej vzdorovitosti voči prírode. Aj tento román rozpráva o osobných a citových vzťahoch mladých, o ich socializácii v pozadí nezištných a obetavých konaní v prospech ľudskej mikrospoločnosti. Signifikantným znakom toho je podanie ich pomocnej ruky práve vo chvíľach prírodnej katastrofy. Postavia sa tak proti ničivému živilu a ostanú nepokorení v dočasne pokorenom kraji. Dobová literárna kritika toto dielo hodnotila v celku pozitívne, samozrejme, s určitými výhradami. Kladne však vyzdvihla fakt, že Andruška rozšíril diaľkový pohľad na teritórium južného Slovenska; tematicky čerpal z neľahkých peripetií zo Žitného ostrova v krízovom povodňovom roku 1965, kedy sa hrádze na Dunaji pretrhli. Poukazuje na odovzdanosť, ale aj zúfalstvo či nádej týchto ľudí, ale aj na národnostnú spolupatričnosť vo chvíľach veľkej tragédie. Je to práve územie južného Slovenska, kde otázka spolunažívania Slovákov a Maďarov sa odpradáva niesla v určitých nezhodách. Dôležité je však, aby sa vždy našlo porozumenie, aby „... *porovnávali Štúra a Kossutha, Janka Kráľa a Petőfiho, rakúsku, slovenskú a maďarskú revolúciu z rokov meruôsmych...*“ (26) Toto v zásade bilingválne okolie postupne vytváralo – už spomínanú – mikrospoločnosť ľudí (komicky sa to odzrkadľuje napríklad v tom, že každý doma a na ulici klebetí vo svojej materčine) a podopieralo fakt, že: „Čím menšie spoločenstvo ľudí, tým prísnejšie zásady spolunažívania.“ (38) Každodenným javom boli ozveny rovní v podobe slovenských i maďarských ľudových piesní (tzv. *hallgató*); v krčme sa debatilo najmä po maďarsky (pri spievaní maďarských pesničiek, pri pohári vína či barackovice, varilo sa tzv. *halászlé*). Skoro každý človek v tomto okolí mal svoju (i keď chudobnú) domácu knižnicu s niektorými románmi Jókaiho milé poviedky v slovenčine, preklady Attilu Józsefa či texty Tajovského a Jesenského. Ľudia teda žili vo svornosti, obklopení typickou prírodou južného koloritu, v ktorom dominuje hustý pás dubov, agátov a brestov s rozsiahlymi lúkami a poliami.

Akýmsi centrálnym bodom tejto prírodnej scenérie je rieka s ligotajúcou sa hladinou. Tá bola niekedy ešte priehľadná a čistá, no v poslednom období často niesla so sebou závaný rybacieho pachu s chemikáliami a inými nečistotami. Napriek tomu každý človek, najmä dedičan, explicitne spätý s ňou, ju mal rád, lebo „... *odolávala, vzdorovala, uchovávala v sebe život a štedro rozdávala vlahu svojmu okoliu...*“ (33)

Nekonečné obilia s dlhými bírešskými barakmi či stavbami na spôsob roľníckych chalúp sa postupne kontaminujú priemyselnými závodmi (napríklad na výrobu umelých hnojív). Autor teda opisuje priemyselňovanie tohto nížinatého kraja pri brehoch rieky (fabriky, nemocnice). Zdôrazňuje pritom potrebu ľudskej práce, ale konfrontuje aj adekvátny vývoj. Nastoluje filozofickú otázku dôslednosti bezproblémového života a falošnú hodnotu nečinnosti človeka. Koniec koncov vyúsťuje k tomu, že človek (podobne ako rieka) musí byť dynamický, tvoriaci a spolupracujúci najmä s prírodou, veď: „Človek je pomimutelný, stráca sa v nekonečne ako slová, ktoré vyslovuje, príroda je večná. *Prírodou sa život začal a prírodou sa aj skončí. Prečo sa vzpierať tomuto zákonu?*“ (98–99)

Zdanlivo jednotvárna rovinatá krajina ako dlaň: obilné polia, tabak, kukurica, stohy slamy a hadité poľné cesty s čiernou prašnou zemou sú obrazom i skutočnosťou žirnej pôdy okolia. Úrodná zem pod hrádzami je vlastne miestom zrodu, ktorý „... *je vždy viac ako zánik. Zrod dáva nádej. Zánik je temná istota.*“ (107)

Postupne sa v pozadí (už spomínaných) ľudských osudov vbára do života ľudí na Žitnom ostrove obrovský tok vody, veď na Dunaji „... *v dôsledku častých a výdatných dažďov stúpa spodná voda, terén je rozmoknutý. Sú problémy s odvodňovaním a s nasadzovaním mechanizmov pri výkopoch.*“ (125) Autor teda dynamicky opisuje stúpanie vodnej hladiny v koryte rieky aj v medzihrádzovom priestore. Poukazuje na nebezpečenstvo spodnej vody, ale aj na využiteľnosť traktorov a poľnohospodárskych strojov pri povodni. Tá sa postupne objavuje a prináša so sebou kalné vody nekonečne hučiacej rieky. Ľudia sa proti tomuto živlu však vzpriamili, „... *ukladali na hrádzi vrecia s pieskom a viazanice raždia... Každú noc sa na hrádzi pohybovali ostrážité hliadky...*“ (144) Popri tom vlhký, močaristý pôdny podklad udržoval vlahu. Vážnosť situácie podopieralo ustanovenie povodňovej komisie s presným harmonogramom činnosti a prichádzajúce nebezpečenstvo podmytia ochranného valu. Tento zákerný, hlinitožltý vodný prúd niesol so sebou „... *stuchlinou páchnúce obilné snopy, klasy napúčajúce v mútnej vode...*“ (163) Voda je preto dar i trest, ale tomuto kraju viac pristanú slnečné lúče. Aj preto iba húževnatou spoločnou prácou mladších i starších bolo možné tento kraj opäť zúrodniť.

Veľa ľudí na južnom Slovensku rozumie vode a ctí si jej zákony. V pozadí toho po výdatnej povodni aj televízne štáby podávali takmer umelecké zábery a správy o tejto prírodnej katastrofe zo zaplavených oblastí pre celú republiku. Pretrhnutie hrádzí na Dunaji spôsobilo priam apokalyptickú víziu z vody s vynárajúcimi sa stromami z nej. V južných okresoch „... *zaplavené alebo podmoknuté plochy poľnohospodárskych kultúr možno rátať na tisíce hektárov.*“ (195) V tých dňoch bolo potrebné operatívne zabezpečiť úlohy. Jednou z nich bola aj účinná pomoc pri upevňovaní ochranných hrádzí, zachraňovanie všetkého majetku a vytvorenie predpokladov dobrej úrody a úspešného zberu. Civilné oby-

vateľstvo i vojenské jednotky vynakladali preto maximálne úsilie: dobrovoľné brigády urýchlene zbierali obilie, evakuovali dobytok, presúvali nákladné autá a autobusy. Autor teda opäť dynamicky opisuje záchranu i záchrancov Žitného ostrova, ale aj postupné prijatie evakuantov zo zaplavených oblastí. Pri tejto udalosti celá krajina poskytla pomoc ohrozeným južným okresom: ľudia pripravili priestory pre evakuantov – nediskutovali, ale konali svoju občiansku a ľudskú povinnosť. Samozrejme, pri tejto udalosti boli identifikované aj vylakané ľudské tváre, ženy a starci s batôžkami pri ich neľahkej ceste. Samozrejme, „... *títo ľudia nevedia o svojej nádeji. V týchto chvíľach nie. Vidia len tmu pred sebou, vzdialené neisté ráno, ktoré na nich čaká v neznámom cudzom meste. O koľko šťastnejší sa budú vracat' domov, aj keď budú vedieť, že ich nečakajú steny izieb a kuchýň, ale hromady tehál, omietky, zničené zariadenie a usychajúce bahno. Ešte šťastie, že sú spomienky.*“ (232) Evakuanti sa postupne udomáčkňovali v mestečku, teda privykali si, ale, prirodzene, mysleli na návrat domov. Väčšina z nich bola v ubytovni pre evakuantov, najčastejšie však v školských triedach. Popri ľuďoch pomáhal evakuantom aj Červený kríž. Bolo to obdobie, keď rieka určovala ráz krajiny, avšak ľudia svojimi hliadkami dávali pozor a hlásili každé nebezpečenstvo.

Tieto správy sa rozširovali aj denníkmi, ktoré často písali o evakuácii – najprv sa ukončila evakuácia žien a detí (uvádzal sa presný stav výšky hladiny rieky, využívali sa zvučné frázy tituliek). Postupne teda v celej krajine „... *pribudlo nielen vlhkosti, ale aj súz, obáv, náreku... i nádeje, lebo tí tam dolu veria.*“ (209) Autor teda napriek tomu, že voda narobila obrovské škody a starosti, poukazuje aj na to, že je potrebné veriť, dúfať, ale aj konať pre lepší zajtrajšok. V geste iných okresov bol aj prejav akejsi nemej úcty a spolusúčinnosti. Je teda dôležité uvedomiť si, že každodenný život „... *sa týmito dňami nekončí. Tieto dni končia iba jeden spôsob života.*“ (211) Obávané chvíle prírodnej katastrofy bolo potrebné postupne symbolicky zahatať (ako prietrže na Dunaji) a zabrániť, aby sa voda opäť vyliala z riečneho koryta. Obraz sypajúcich sa kameňov do dunajských vôd však podopieral hrôzostrašný pohľad na umierajúcu krajinu. Tá sa neubránila ani vďaka v minulosti zvyšovaným a zosilňovaným hrádzam. Ani tie si však nepamätali poslednú veľkú dunajskú povodeň z roku 1896. Teraz, po sedemdesiatich rokoch, sa opäť objavili občas až dvojmetrové vlny pri sútoku Malého Dunaja a Váhu, ktorým ľudia mohli oponovať len vyvýšením hrádze a nahíňaním zeme buldozermi. Obyvatelia pritom boli vyzívaní miestnym rozhlasom, aby sa riadili podľa pokynov poriadkových hliadok.

Enormný boj proti povodni podopiera aj fakt, že ľudia pri sútoku Váhu a Dunaja uložili okolo stotisíc vriec, resp. dvaapolmetrovú vodu obrancovia Čalova obohnali dlhými pieskovými hrádzami. Autor však prízvukuje Achillovu pätu hrádzí, teda podklad, na ktorom stoja. Po ich podmytí voda môže spáchať ešte väčšie škody. Obrovské lány polí, pustatín a sadov by sa ešte viac mohli dostať do nebezpečenstva kalnej vody s prívalom pri bahnistých vyvýšeninách. To sa však, našťastie, nestalo.

Neskôr sa aj vďaka zoznamu povodňových komisií dopĺňali a menili údaje o počtoch a pobyte evakovaných. Boli to najmä poroztrácané rodiny. Postupne však prichádzalo akési uspokojenie, nakoľko voda už nestúpala, ale „... *ustálila sa v uliciach, medzi domami a v domoch, obmývala kmene stromov...*“ (271) Vnikla

teda do domov, pričom všade podvihla a prevracala nábytok. Húževnatosť ľudí sa ukázala aj pri tom, že celé dni a noci ostávali na hrádzi v stanoch a v nádeji očakávali každé nové ráno. Autor však s vysokou empatiou opisuje postupné (avšak dočasné) umieranie krajiny a hynutie stromov, zvierat i ľudských nádejí. Aj preto každodennou situáciou bolo vyhĺbenie jamy, znášanie uhynutých zvierat (najmä zajacov, poľného vtáctva a domácich zvierat) a ich spaľovanie naftou. Tým sa vlastne do určitej miery predišlo epidémiám. Samozrejme, rozširovali sa aj nezmyselné klebety medzi evakuantmi (napríklad o dyzentérii). Až nepochopiteľná je pritom ľudská bezočivosť, veď občas sa vyskytli aj krádeže v nestrážených, vodou zaliatych domoch. Evakuanti však boli vždy informovaní, avšak, kým voda neodpadla, akýkoľvek ich návrat bol nemysliteľný. Nemohli teda opäť vytvárať životaschopné prostredie, veď „... kraj je mŕtvy, aj divá zver hynie v tejto ničotnej krajine vody, smradu, v tomto kotle komárov a zdochlín.“ (289) Postupne však začali pracovať technické skupiny, hygienici a asanačné čaty, ktoré symbolicky niesli v sebe a aj pred sebou nádej nových čias. Postupne zistili, že veľa domov musia zbúrať a pitnú vodu dočasne voziť cisternami na tieto miesta. Ľudská potreba a snaha však postupne postavila mohutné betónové piliere nových hrádzí. Bola to úmorná práca nekonečných dní a nocí. Mala však zmysel i svoje výhonky v podobe navrátených batôžtekov majetku, ktoré ľudia stačili ochrániť pred vodou a vlnobitím. Postupne teda prichádzali a „... mysleli na miesto, kde hrádza veľkej rieky praskla ako vred. To miesto rozhodlo aj o ich živote. Alebo aspoň ho ovplyvnilo.“ (341) I napriek tomu, že voda vymyla veľa ľudí z ich domovov ako syle a pocítili pach povodne ako mor – bola to práve rieka, ktorá si priam žiadala úctivú pokoru a postupne omilostila ľudí Žitného ostrova. Postupne sa život dostal do riadnych koľají, symbolicky povedané do hrádzí, avšak: „Zem, tá sa nezmení, ba aj voda sa na čas upokojí za jarmom hrádzí, ale človek už nebude taký, ako bol.“ (246)

Napriek tomu, my, ľudia, nikdy nemôžeme zabúdať. Musíme pripomenúť udalosti, ktoré sa stali na našom okolí a poukázať na hodnoty literárnych diel, ktoré sa tak či onak s takouto tematikou zaoberajú. Príkladom toho je aj spomínaný román Petra Andrušku.

Tučná, Eva ed.: *Invencie, interpretácie, mystifikácie V*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2014, 158 s. ISBN 978-80-558-0695-2

Andruška, Peter

Zborník literárnovedných prác, ktorý na vydanie pripravila Katedra slovenskej literatúry FF UKF pod názvom *Invencie, interpretácie, mystifikácie V*. (UKF Nitra 2014), tvorí dvanásť textov od autorov s rozličnou literárnovednou („bádateľskou“) skúsenosťou, čo sa, prirodzene, odzrkadlilo v obsahovej aj formálnej (kompozičnej, štylistickej, jazykovej) úrovni jednotlivých textov. Výsledkami svojich autorských (viac či menej vyhranene tvorivých) záujmov sa predstavujú renomovaní literárni vedci (Viera Žemberová, Igor Hochel, Patrik Šenkár), ale aj autori (doktorandi), ktorých štúdie sú poznačené hľadačstvom (často rozpačitým), alebo náhodnou („poradenou“) voľbou témy.

Obraz súčasnej mnohotvárnej literárnej vedy, ktorý nám zborník ponúka, je akceptovateľný, upozorňuje však aj na niektoré problémy, ktoré sa zjavne či skryto „tiahnu“ literárnovedným prostredím. Môžeme bez problémov akceptovať voľbu tém („autorské orientácie“), menej uspokojivo pôsobí u niektorých textov „narábanie“ so slovom, teda tvorba textu, občas aj istý voluntarizmus a náhodnosť, z čoho vyplýva (dojímavé) vyvolávanie zdania vedeckosti, na druhej strane prispôsobovanie sa poklesnutej „jazykovej kultúre“ (opomenúť, uchopiť, bolo spomenuté, zaprataný priestor, obetný baránok rôznych nových kritik, postihujú fakt, zachytenie ľudových slovesných *produktov*, atď.). V tejto súvislosti za nedostatočný (ba azda aj až absentujúci) pokladám fenomén sebakritickosti (sebareflexie), čo potom mladým autorom dovoľuje napísať „hocičo a hocijako“.

Napriek týmto úvodným zisteniam, práce tvoriace zborník, o ktorých zostavovateľka Eva Tučná presne a presvedčivo píše, že prinášajú informáciu „o preukázateľnom pohybe v umne otvorených témach, o zotrvaní nastupujúcej generácie na metodických základoch svojich predchodcov“, si zaslužia pozornosť, veď každá je čímisi iná, svojská, sľubná.

Medzi „predchodcov“ novej (nastupujúcej) generácie literárnych vedcov patrí aj Viera Žemberová, hoci nie je z domovskej katedry (Hra v literatúre pre mladých), ktorá rozvíja svoj štandardný spôsob práce s textom, na tom máločo mení téma (motív hry v literatúre pre mladých) a „interpretovaná“ autorka (A.Vášová), ktorá sa stáva objektom jej záujmu. Pravda, pri posudzovaní práce Viery Žemberovej sa nevyhneme jej vnímaniu v rámci prešovského literárneho prostredia, ktoré sa začalo formovať pod vplyvom Albína Bagina a svoje poznateľné (dešifrovateľné) podoby ukotvovalo v prácach Stanislava Rakúsa, Ladislava Šimona, Zuzany Stanislavovej, Hany Bacigálovej-Valcerovej, Jána Gbúra, Imricha Vašku, ale aj Edmunda Hlebu. S väčšinou ostatných, najmä mladých autorov Žemberová zblízuje sklon k využívaniu literárno-teoretickej literatúry encyklopedického charakteru. Autorkin „tvrdý“ štýl síce pôsobí vedecky a aj

argumentačne obstojí, pre čitateľa však predstavuje nie vždy priechodnú štylistickú „húštinu“. Napríklad desivo (a súčasne banálne) pôsobí odvolávka na názor Evy Jenčíkovej o tom, že „aj pri *kontaminovaní* (zdôraznil p.a.) typológie žánrov sa autorka spravidla pohybuje medzi poviedkou a novelou“.

Igor Hochel (Pohľad na tematicko-motivický plán básnickej zbierky Jána Stacha Z prežitého dňa s dôrazom na motív smrti) sa v svojej štúdiu o Stachovej poslednej knihe pohybuje na pomedzí literárnej histórie, ktoré mu je akýmsi nástupiskom k rozboru uvedenej zbierky. Spomienkovo-historizujúci je najmä začiatok štúdie. Načrtáva obraz okolností (podľa spomienok „pamätníkov“) havárie, ktorá natrvalo poznačila básnikove osudy. Škoda, že vychádzal len z Feldekových textov (o Trnavskej skupine), ktoré síce obsahujú veľa cenných informácií, pravda, hodnovernosť niektorých je podľa nejedného účastníka tých čias prinajmenšom sporná. Ja iba – možno zbytočne a azda aj nevhodne – dodávam, že mal som možnosť byť svedkom situácie, ktorá básnika viedla k napísaniu prvého štvorveršia, potom pribudli ďalšie a my sme ich uverejnili v Slovenských pohľadoch, čo sa v tom čase nestretlo s pochopením, aby o niekoľko rokov neskôr znova uzreli svetlo sveta v zbierke Z prežitého dňa. Prvý impulz na nové písanie sa odohral, keď sme Jana Stacha navštívili v prievozskom byte, kde žil so svojou matkou, a Milan Resutík ho požiadal, aby napísal básničku pre jeho dcérku Barborku, čo Jano aj urobil.) O čom, pravdaže, I. Hochel nemusel vedieť, v inkriminovanom čase Ján Stacho napísal aj niekoľkoslohovú báseň Pstruh, ktorú potom Milan Resutík uverejnil v jednom „súkromnom“ rybárskom časopise. Taká bola aspoň časť (a začiatok) genézy Stachovej poslednej básnickej zbierky. Toto všetko, pravda, potvrdzuje Hochelov poznatok, vyabstrahovaný z básnikových veršov, že „Stacho píše ´priamo´ o sebe a netají sa tým...“

K poézii Jána Stacha (v komparácii s básnickou tvorbou azda najpopulárnejšieho slovenského básnika Jána Smreka) sa vracia aj Lenka Hlaváčová v štúdiu Konkrétne Marion alebo Keď básnik stretol ženu (Obraz ženy v diele Jána Stacha a Jána Smreka) – všimli ste si zhodu iniciál JS – JS? Autorka ponúka štandardnú porovnávaciu štúdiu o veršoch (Pre Marion, Básnik a žena) dvoch zásadne odlišných a predsa (či práve preto) rovnako jedinečných zjavov modernej slovenskej poézie. Dobrú úroveň práce určite poznačila aj použitá literatúra, autorka sa totiž neorientuje na vychytených (najmä nedomácich) autorov, ale pracuje s fundovanou mienkou slovenských kritikov. Smrekovu a Stachovu poéziu skúma paralelne (vybrala si istú tematickú príbuznosť). Pri tejto príležitosti len pre zaujímavosť spomeniem „literárny osud“ Víťazoslava Hronca, slovenského básnika zo srbskej Vojvodiny, ktorého niektorí kritici pokladajú za pokračovateľa Stachovej poézie (a on to odmieta, hoci jeho poetika je naozaj blízka tej Stachovej). Hronec sa vzhliada v modernej srbskej lyrike, možno i preto Jána Smreka nepokladá za takého významného básnika, za akého ho pokladáme

my. V Hroncovom rozmýšľaní o poézii sa Ján Stacho a Ján Smrek ocitli v diametrálne odlišných autorských pozíciách. Otázka, prečo je to tak, by mohla byť podnetná aj pre L. Hlaváčovú.

Literárnovedné účinkovanie Martiny Zajíčkovej (Rozbeh „osamelého bežca“ alebo Štrpkovo krátke detstvo kopijníkov) zaostáva za „rozbehom“ niekdajšieho osamelého bežca Ivana Štrpku, napriek tomu je to sympatický pokus o prienik do dobovo odlišnej poetiky (a poézie), akú v porovnaní s dnešnou literárnou situáciou predstavovala generácia, ku ktorej patrili aj osamelí bežci. Ak sa v Zajíčkovej práci objavujú problémy, akiste súvisia aj použitou literatúrou, je totiž zjavné, že z Marčokových Dejín literatúry ani zo Žilkovho Vademeca toho veľa nemohla načerpať, iba ak „odpísať“ definície. (O osamelých bežcoch sme kedysi vydali „zborníček“, ktorý pre AOSS zostavil Michal Nadubinský, škoda, že Zajíčková ho nemala v rukách. Ako základný východiskový prameň pre ňu mal byť aj časopis Mladá tvorba, Štrpka bol istý čas jeho redaktorom – vlastným archívom môžem dokumentovať, že autorom písal poetické listy.)

Možno sa mýlim, alebo predbieham vývin, ale zdá sa mi, že Patrik Šenkár, ktorý vie napísať štúdiu o ktoromkoľvek literárnom probléme, si našiel tému, ktorá ho uvádza do literárnej súčasnosti (a histórie) ako jedinečného (a ešte stále jediného z mladých literárnych vedcov) autora, ktorý sa seriózne venuje skúmaniu problematiky slovenskej literatúry zo zahraničia. „Príbeh“ Šenkárovej cesty za zahraničnou slovenskou literárnou tvorbou viedol cez rumunské mestečko Nadlak, kde žije ešte stále početná slovenská enkláva s vlastnou rozvinutou literatúrou. Po skúmaní prózy Anny Räu-Lehotskej – bádateľ, zdá sa, zakotvil v próze Pavla Bujtára, prozaika i historizujúceho publicistu. Myslím, že P. Šenkár je odborne aj ľudsky dostatočne disponovaný na to, aby obraz slovenskej literatúry (aj ako celku) obohatil o nové zaujímavé poznatky. Po štúdiu Chronotop Dolnej zeme v historických prózach bratov Molnárovcov, ktorú autor predniesol na medzinárodnej konferencii v Nadlaku (marec 2013) a v ktorej kľúčové miesto patrí románu Ruda a Ivana Molnárovcov Zaslúbená zem, nasleduje ponor do krátkych próz týchto spisovateľov, vydaných knižne alebo roztratených v jednotlivých ročníkoch zborníka Variácie. Ak doteraz sa v rozličných štúdiách, objavujúcich sa aj v použitej literatúre, išlo najmä o „propagáciu slovenskej literatúry zo zahraničia v našom domácom prostredí“, Šenkár postúpil o zreteľný krok ďalej. Predmetom jeho záujmu sú umelecké texty, podrobené dôkladnej literárnovednej (interpretačnej) analýze.

Študujúc prácu Petry Kaizerovej (Záznam skutočnosti alebo Stratégia spomienkového rozprávania v románe Smrť sa volá Engelchen) nanovo som si čítal aj „Engelchena“. Dopracoval som sa k názoru, že hoci autorka neponúka nové postrehy a poznatky o Mňačkovom románe (čiže nejde o módne, tzv. nové čítanie), treba oceniť, že nepodľahla zvodom vnímať tohto spisovateľa predovšetkým cez jeho diela z čias emigrácie. Mňačkove zväčša „plagátové“ diela sa totiž naozaj nevyrovňajú románu Smrť sa volá Engelchen, napriek tomu si myslím,

že aj v spisovateľovej tvorbe z neskorších (predemigrantských) rokov by sa našla práca, ktorú by autorka bola mohla porovnať s objektom svojho záujmu (teraz myslím na pozoruhodnú a psychologicky prepracovanú, i keď nevelmi spomínanú Mňačkovu novelu *Nočný rozhovor*).

Próze v slovenskej literárnej klasike sa venuje aj Tatiana Poliaková (*Vojna* ako hodnotovo-deštruktívny faktor v prózach Eleny Ivankovej), a čo je najdôležitejšie, upozorňuje na skutočnosť, že aj klasická (navyše nevelmi známa literárna tvorba) môže skrývať podnety pre aktuálne „interpretácie“. Autorka svoj zámer uskutočňuje pokusom o rozbor tvorby Eleny Ivankovej, málo známej (ba takmer neznámej) prozaičky, zaraďujúc ju do kontextu slovenskej prózy o vojne (M. Urban, J. C. Hronský, Timrava).

Štúdia T. Poliakovej sa korektne vyrovnáva s našou literárnou minulosťou, bez ohľadu na akékoľvek literárnovedné konvencie ide si svojou cestou a jej výpoveď je naozaj zaujímavá. Žiaľ, upozorňuje aj na nevšímavosť slovenskej (aj tej odbornej) pospolitosti k vlastnej literatúre, bez ohľadu na to, aké hodnoty predstavuje (niekedy to býva aj tak, že práve menej „umelecké“ diela najúprimnejšie a najpravdivejšie odkrývajú dušu človeka a tvár spoločnosti; k tomuto poznatku sa dopracuje každý, kto skúma napríklad literárnu tvorbu národnostných menšín).

Zaujímavým čítaním (a nemyslím to ironicky – Miloš Tomčík kedysi na jednom stretnutí českých a slovenských literárnych kritikov v Malackách, 1981, povedal, že chybou literárnej vedy a kritiky je aj to, že nie je čítavá) nás obohatila štúdia Martiny Matyášovej (*Podoby lyrického subjektu v poézii Dušana Mitanu*) o básnickej tvorbe tohto akceptovaného prozaika. I keď sa autorka pričasto utieka ku „gnómickým“ formuláciám, ktoré však nezvláda argumentačne, oceňujem jej poctivé úsilie vystihnúť podstatu Mitanovho autorského typu. Škoda, že sa nechala ovplyvniť aj formuláciami Jozefa Vargu, ktorý síce vydal o Mitanovi knižočku, ale nedá sa povedať, že by sa bol vypracoval na znalca tvorby tohto svojského spisovateľa (oceniť, pravda, treba záujem o slovenskú literatúru, o ktorej – často zasvätenejšie ako o Mitanovi – písal pod menom József Köbölkúti aj do maďarských periodík). Možno by bolo bývalo zaujímavé a užitočné, keby sa autorka „pozrela“ na spisovateľovu lyriku cez duchovné zákutia jeho prózy.

Veronika Rácová rozoberá poéziu Nóry Ružičkovej. Za dôkladnosťou, o ktorú sa usiluje, cítime „aspektácky“, intelektualizujúci prístup k (i keď nechcem povedať feministickej) literárnej orientácii. Vplyv Aspektu sa prejavuje skôr vo filozofujúcich tendenciách, na čo, ostatne, poukazuje aj prehľad použitej literatúry, ktorý uvádza. Rácovej práca odzrkadľuje „postmodernistický“ prístup k literatúre, keď každý môže všetko a „hodnotou“ môže byť už aj samo tlačné slovo. Z práce tejto autorky však nevieme dešifrovať Ružičkovej zaradenie do kontextu slovenskej literárnej súčasnosti, čo pre čitateľa nič nemusí znamenať, ale u autora s vedeckými aspiráciami by sa to asi nemalo stať ani v čase, keď sa „akože“ naozaj môže všetko.

Mariana Hrašková (Od ľudovej prózy k literárnej dramatisácii. Tri variácie jedného príbehu) výklad svojho názoru na tradičnú (mohli by sme povedať folklórno-literárno-dramatickú) problematiku uskutočňuje zaujímavou komparáciou troch rozličných (i keď nie vždy odlišných) transformácií textu ľudovej prózy (Dobšinský) do iných žánrových podôb (adaptačné spracovanie, dráma). Možno by bolo bývalo užitočné, keby bola autorka vysvetlila, čo si predstavuje pod „tvorivou rečou znakovosti“, ako napríklad aj to, kto je „produktívny čitateľ“.

Obeťou nevelmi „produktívneho“ teoretizovania sa stala práca Vladimíra Palkoviča o „fenoméne autora v literárno-teoretických súvislostiach“. Aj tento autor sa spolieha na zahraničnú odbornú literatúru, vôbec si nevšima slovenskú literárnu vedu a jej „výstupy“ o otázkach „teórie“ autorstva (pravda, aj toto malo isté pozitívum: aspoň som si za Palkoviča znova prečítal Plutkovu knihu Autor a dielo). Myslím si, že Palkovič k svojmu výskumu pristupoval od konca, ináč povedané, oveľa prínosnejšie by boli jeho meditácie o fenoméne autora, keby k jeho výskumu pristupoval cez beletristické diela konkrétnych autorov.

Príkladom školácky koncipovanej práce je štúdia Roberta Hegedúsa o kronike ako žánre. Po prečítaní textu som si najprv myslel, že autor chcel zapôsobiť záľahou použitej literatúry, bohatstvom citátov, odvolávok na literárne authority, potom som si pomyslel, že takýto postoj by bol voči autorovi nespravodlivý. Žiaľ, povedať, že Hegedús sa podujal absolvovať samoučelné teoretizovanie, už asi nespravodlivé nebude. V texte som totiž nenašiel nič, čo by aspoň v náznakoch svedčilo o autorovom samostatnom, vlastnom názore, preto prácu pokladám za svedectvo o (možno dokonca usilovnom) hľadačstve, ktorého výsledky by mohli obohatiť aspoň samého autora.

Nech budeme práce, tvoriace zborník, hodnotiť kladne, alebo ich zastrieme kepienkou výhrad, v konečnom dôsledku musíme v súlade s názorom zostavovateľky Evy Tučnej povedať, že sú výsledkom sľubného pohybu v myslení o literatúre. Každá z nich je svojím spôsobom jedinečná. Keby tomu tak nebolo, asi by sme nemali o čom meditovať. Pravda, „žiada sa“ pripomenúť, že Josef Hrabák, na ktorého sa autor ktorejkoľvek práce odvoláva, v knihe Život s literatúrou napísal, že dôležité je vedieť nielen čítať, ale aj písať.

Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti za svetovej vojny*. Bratislava: Slovart 2014, s. 182, ISBN 978-80-556-1162-4

Jončev, Zsolt

Vo vydavateľstve Slovart vyšla v roku 2014 jedna veľmi zaujímavá knižka pre tých, ktorí sa zaujímajú o udalosti počas prvej svetovej vojny. Je to vlastne denník Jozefa Klempu a už aj názov knihy *Moje skúsenosti za svetovej vojny* naznačuje, že ide o autentické zážitky a nie o fiktívny príbeh. Podnázov knihy *Denník československého legionára z rokov 1914 – 1920* môže byť pre nezainteresovaného čitateľa trochu mätúci, nakoľko Klempa sa dostáva do légií nie v roku 1914, ale len 10. mája 1918, čiže veľkú časť knihy zaberajú udalosti, ktoré sa stali počas jeho ruského zajatia a nútených prác, ktoré musel vykonávať.

Jozef Klempa sa narodil 13. apríla 1894 v Moravskom Svätom Jáne a vyučil sa vo Viedni za obuvníka. Vojna ho pristihla hneď po skončení školy a tak musel narukovať. Práca obuvníka bola počas vojny potrebná a preto veľakrát mal to šťastie, že namiesto ťažkej fyzickej práce alebo nebezpečných bojov, mohol v úzadí sa venovať svojmu remeslu. Po vojne pracoval na železničiach ako sprievodca vlakov a neskôr aj ako vlakvedúci.

Autentickosť udalostí nám potvrdzuje aj fakt, že knižka je prepisom jeho denníka, kde žiadne fakty neboli menené. Rukopis prepísala Klempová vnučka Viera Melišková a text sa upravoval len vzhľadom na súčasné pravidlá slovenského jazyka. Aj názvy miest, železničných staníc a mená osôb sú ponechané v pôvodnom tvare, len pre lepšiu orientáciu sa v knižke vždy uvádza v zátvorke správny názov.

Napriek tomu, že autor presne poznamenáva do svojho denníka udalosti, musíme niektoré jeho tvrdenia brať opatrne, hlavne čo sa týka politických udalostí, a tiež takých, pri ktorých nebol bezprostredne prítomný. V takýchto prípadoch sa už celkom stráca objektivita pozorovateľa, nakoľko o udalostiach dostáva len jednostranné informácie, ktoré nemá ako si preveriť a je nútený im veriť. Našťastie Klempa opisuje väčšinou len udalosti, ktoré sa odohrávajú priamo v súvislosti s jeho osobou.

Klempov príbeh začína bezprostredne pred vypuknutím vojny. Opisuje, ako pôsobila správa o vypuknutí vojny na obyvateľov jeho rodnej dediny. Väčšina ľudí ale verila tomu, že vojna nepotrvá dlho, len keď začali prichádzať domov ranení, alebo priviezli mŕtvolu, tak si uvedomili, že tento konflikt sa len tak rýchlo neskončí. Klempa bol povolán k odvodu 10. októbra 1914 a 26. októbra už musel narukovať k 13. honvédskeму pluku. Výcvik nebol dlhý a na front sa už dostáva vo februári roku 1915, kde na jeho veľké šťastie rýchlo padol do zajatia, a tým sa pre neho na istý čas skončila vojna. Už samotné zajatie bolo pre neho veľkým prekvapením, lebo si myslel, že Rusi sa k zajatcom správajú veľmi kruto. Zajali ho počas jedného útoku, keď honvédi sa rozutekali na každú stranu a on sa chcel ukryť za jeden opustený dom, lenže tu už ho prekvapil jeden

ruský dôstojník, ktorý mu mieril zbraňou rovno do hlavy. Naproti tomu ako píše sám Klempa, „musel to byť však dobrý človek, lebo upustil od svojho úmyslu a ukázal mi cestu do jednej doliny, kde som sa mohol zachrániť“. Rovnako na neho zapôsobilo aj to, keď prišiel do doliny a ruskí vojaci mu začali podávať ruku a ubezpečovali ho, že mu bude v Rusku dobre.

Po prvých pozitívnych skúsenostiach ale nasledoval presun do zajateckých táborov, čo znamenalo peší presun na veľké vzdialenosti a následne naloženie do vagónov pre dobytok. V Klempovom prípade to bolo o to ťažšie, že sa to celé udialo vo februári, keď boli najväčšie mrazy a veľký sneh. Klempa mal aj tu šťastie, lebo v zajateckom tábore nemusel tráviť dlhé mesiace, alebo aj roky, ako iní zajatci. V zajateckom tábore pri meste Elabuga bol len do 20 mája, odkiaľ ho odviezli na poľné práce. Tu síce musel pracovať, ale podmienky boli neporovnateľne lepšie ako v zajateckých táboroch. Takéto práce robil Klempa až do roku 1918 na rôznych miestach v Rusku. Na jar roku 1918 pracoval neďaleko Petrohradu, ale situácia bola už taká vážna, že zajatcov rozpustili. Nemci sa približovali k mestu a zajatci sa mali rozhodnúť, či pôjdu oproti Nemcom, alebo sa vyberú smerom na východ, kde sú bezpečnejšie pomery. Klempa aj s niekoľkými zajatcami chcel ísť na východ, lebo mal informácie o tom, že sa vytvorili československé légie a chcel sa k nim dobrovoľne pridať.

Vstúpiť do légii sa mu podarilo len 10. mája v meste Omsk. Tu bol zaradený rovno do 7. tatranského pluku a následne ako legionár precestoval takmer celé Rusko. Nakoľko Klempa bojoval po celý čas ako obyčajný vojak, dostávame od neho informácie z prostredia radového vojaka. Doterajšie diela slovenskej legionárskej literatúry nám prinášali informácie z prostredia légii len od dôstojníkov. Drvivá väčšina diel je z pier Janka Jesenského, Jozefa Gregora Tajovského, alebo Mikuláša Gaceka, ktorí pôsobili v légiiach vo vyšších hodnostiach. Preto je o to dôležitejšie Klempové dielo, že nám prináša názory, pocity, myšlienky, každodenné problémy a celkovú náladu radových vojakov. Dozvedáme sa, ako na nich pôsobili vyhlásenia Milana Rastislava Štefánika, keď im namiesto vysluženého odchodu do vlasti povedal, že musia zostať v Rusku a bojovať ďalej proti bolševikom. Rovnako pôsobia aj názory vojakov na admirála Kolčaka a bielogvardejských dôstojníkov. Je zaujímavé, že legionári mali na po prvých kontaktoch s bielogvardejcami skôr pozitívny vzťah, ale postupom času, ako videli, že sa k zajatým bolševikom a k domácejmu obyvateľstvu správajú rovnako kruto, ako bolševici, sa ich názor zmenil. Najväčšia zmena nastala, keď legionári zistili, že bielogvardejskí dôstojníci nechceli ísť na front, ale na miesto seba posielali československých legionárov a oni si užívali v zázemí. Ďalšie prekvapenie nastalo, keď zistili, že bielogvardejskí dôstojníci kradnú všetko, čo sa dá a svojím vojakom na fronte nedodajú ani potrebnú výstroj a dostatok potravy.

Vzťah k bolševikom u Klempu bol výrazne negatívny, hlavne keď ako legionár musel proti nim bojovať. Vo svojom denníku viackrát opisuje zverstvá, ktoré bolševici napáchali. Bolševikom nemohli legionári veriť ani pri vyjednávaniach,

lebo veľakrát sa stalo, že bolševici nedodrжали svoj sľub. Medzi bolševikmi bojovali aj Maďari, ku ktorým Klempa tiež nemal pozitívny vzťah. Už pri vypuknutí vojny, keď musel narukovať mal problém pre používanie slovenčiny, lebo ako sám vraví, „po slovensky sa nedomohol ničoho“.

V závere denníka sa dozvedáme, že Klempa opúšťal Rusko medzi poslednými. Cesta domov pre neho začínala vo Vladivostoku, odkiaľ loďou šiel cez Tichý oceán do Vancouveru. Tu legionárov naložili do vlaku a cestovanie pokračovalo cez celú Kanadu až do Halifaxu, kde sa znovu nalodili a pokračovali v ceste smerom do Európy. Klempa prakticky vo svojom denníku opisuje aj túto cestu okolo sveta.

Celý denník je napísaný jednoduchým štýlom, nakoľko Klempa nebol spisovateľom a ani nepatrí k inteligencii. Jeho dielo je ale práve tým zaujímavé, že nám dáva pohľad na udalosti očami obyčajného človeka. Je výbornou pomôckou pre tých, ktorí chcú spoznať život v ruskom zajatí, alebo v československých légiách nielen z odbornej literatúry, ale aj z pohľadu zajatca a legionára.

Dudová, Katarína: *Prehľad slovenskej morfosyntaxe s cvičeniami*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2015. ISBN 978-80-558-0775-1

Sándor János Tóth

Projekt ASFEU *Nitriansky model skvalitnenia vyučovania slovenského jazyka a literatúry na školách s vyučovacím jazykom národnostných menšín metódou vyučovania cudzích jazykov (s dôrazom na školy s vyučovacím jazykom maďarským)* vznikol na FF UKF v Nitre z dôvodu, že v súčasnosti vo vyučovaní slovenského jazyka a slovenskej literatúry v základných školách s vyučovacím jazykom maďarským sa nie vždy a všade uplatňujú najefektívnejšie vyučovacie metódy, formy a prostriedky, taktiky a stratégie, t. j. vyučovanie vyučovacou metódou cudzích jazykov.

Cieľom riešiteľského tímu projektu bolo vypracovať najvhodnejšie a najproduktívnejšie prístupy, metódy, formy a prostriedky vyučovania metódou cudzích jazykov, v praktickej oblasti pripraviť ukážkové študijné materiály¹ uplatňované v príprave budúcich učiteľov slovenského jazyka a literatúry, budúcich učiteľov primárneho vzdelávania, ale aj v práci učiteľov v praxi, aby mohli pripraviť žiakov na kultivovanú, vekú a intelektuálnym schopnostiam primeranú spisovnú komunikáciu. Prvoradou požiadavkou je vytvoriť také podmienky vo vyučovacom procese, aby žiaci chceli hovoriť (vytvoriť podnecujúce komunikatívne situácie), aby mali o čom hovoriť (primerané tematické okruhy, témy súvisiace so životom detí) a vedeli ako hovoriť (výber a používanie adekvátnych jazykových – verbálnych – a mimojazykových – neverbálnych – prostriedkov).

1 Ide o tradíciu, resp. modernizované nahrádzanie vysokoškolských skript ŽILKA, Tibor *Slovenský jazyk pre štúdium učiteľstva 1. stupňa základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, Pedagogická fakulta, 1995.

Podľa Mgr. Kataríny Dudovej, PhD., členky riešiteľského tímu, zároveň autorky *Prehľadu slovenskej morfosyntaxe s cvičeniami* cieľom predkladaných vysokoškolských učebných materiálov je prispieť ku skvalitneniu výchovno-vzdelávacieho procesu a k prehĺbeniu jazykových kompetencií študentov učiteľstva 1. stupňa s vyučovacím jazykom maďarským, pričom dôraz sa kladie na tú oblasť jazykového systému slovenčiny, ktorá zahŕňa predovšetkým kategórie spoločné pre morfológiu i syntax.

Prvá kapitola *Morfosyntaktické vlastnosti slovenčiny vo vzťahu k maďarčine* uvedie študentov do teoretického pozadia typologických odlišností skúmaných jazykov. *Morfosyntax* je označenie hraničnej disciplíny, ktorá pri objasňovaní gramatických javov uplatňuje morfológické i syntaktické kritériá. Takmer každý morfológický tvar sa uplatňuje aj v syntaxi, a to v rozmanitých funkciách. Preto hranice medzi týmito dvoma jazykovými rovinami sa často v teórii, no najmä v komunikačnej praxi prestupujú.

Vo verejnom školstve sa vyučuje klasická morfológia, preto kapitoly s cvičeniami sú zoradené podľa slovnodruhového prístupu, uplatňuje sa funkčný princíp publikácie *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*², v ktorej slovné druhy sú nahradené pojmi relátory, operátory. *Nový deklinačný systém slovenských substantív*³ je príliš rozmanitý pre verejné školstvo, preto sa autorka drží zaužívaných skloňovacích vzorov. Klasický náhľad je posilnený aj poradím slovných druhov – kapitol. Na prvom mieste sú podstatné mená, nasledujú menné slovné druhy, až potom slovesá, napriek tomu, že sloveso má centrálnu vetotvornú úlohu. To všetko vyhovuje školským potrebám, lebo do školstva sa pomalšie dostáva zmena paradigmy slovenskej morfológie.

Každá kapitola sa začína ozaj stručnou teoretickou poučkou, akými prípo-
menutím vedomostí. Tieto odseky na sivom pozadí sú v súlade s vysokoškolskou učebnicou morfológie⁴ a sú obohatené kontrastívnym hľadiskom Alabánovej⁵. Silnou stránkou predstavenej publikácie je stručnosť. Súčasná komentovo-ese-
mesková generácia študentov nie je schopná – česť výnimkám – preštudovať Ružičkovu morfológiu, zrýchlený svet potrebuje letmý, ale efektívny prehľad vedomostí.

Najcennejšou časťou cvičebnice sú, samozrejme, cvičenia. Na trhu je dost teoretických diel vysokej lingvistiky, aj súhrnov gramatiky pre školy, ale cvičeb-
níc takéhoto charakteru je málo. Autorka zostavila, na základe vlastných skúse-
ností zo seminárov, bohaté spektrum úloh. Plnia dvojité cieľ: 1. Pomáhajú zlep-
šiť vlastné jazykové schopnosti budúcich učiteľov slovenčiny na školách s VJM –
bez sebavedomého a istého ovládania morfosyntaxe sa totiž nedá hodnoverne

2 Dolník, Juraj a kol.: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, 2010.

3 Sokolová, Miloslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: FF PU, 2007.

4 Napr. Oravec, Ján–Bajzík, Eugénia–Furdík, Juraj: *Súčasný slovenský jazyk – Morfológia*. Bratislava: SPN, 1988. 232 s.

5 Alabánová, Mária: *Slovenský jazyk a literatúra v menšinových školách*. Nitra: UKF, 2008.

vyučovať daný jazyk. 2. Poukazujú na praktickú stránku vedomostí, ktoré odzneli na prednáškach. Cvičenia sú aranžované na princípoch systémovej lingvistiky, nie tak ako v učebniciach cudzieho jazyka. Vysokoškolský charakter zbierky posilňuje aj možnosť samostatného štúdia (na konci sú kľúče). Je ozaj potrebné, aby sa v príprave učiteľov uplatňovalo čím väčšie praktikum.

Vyskytujú sa všetky zvyčajné typy cvičení (doplnenia, transformácie atď.), preto nie je nudné cvičiť si gramatiku z tohto diela. V súlade s názvom ide o morfosyntax. Necvičia sa iba paradigmatické vzťahy medzi slovami (skloňovanie, časovanie). Správne používanie gramatických tvarov je síce nevyhnutné, no ešte dôležitejšia je schopnosť vytvárania syntagmatických vzťahov medzi slovami. Ide o vetotvorný akt, ktorý je základom vyjadrovania v ktoromkoľvek jazyku. Morfológia slúži syntaktickým cieľom a je prostriedkom vyjadrenia komplexnejších myšlienok. Preto sú morfológické javy zakomponované do viet. Využívanie vety ako základ pre zistenie morfológickej správnosti je jedným spôsobom sebakontroly. Je efektívnejšie vložiť dané slovo do vety ako opakovať naučenú skloňovaciu paradigmu.

Ďalšou cennou stránkou publikácie je, že ostáva skutočne iba pri jazykových javoch, nevmieša pod pojmy jazyk a gramatika pravopisnú normu. V školstve neustále akcentovanie písania *y/i* a veľkých písmen skresluje predstavu o jazyku, o fungovaní gramatického systému. Pomer normatívnej a komunikačnej zložky učiva je dôležitý práve v školách s vyučovacím jazykom maďarským. Žiaci s materinským jazykom slovenským potrebujú „iba“ systematizovanie vedomostí a zacvičenie kultivovaného prejavu, normy, ale žiakom, ktorým je slovenčina z lingvodidaktického hľadiska cudzím jazykom, nepomôže pravopis, ak si nevedia objednať jedlo od čašníka, keď odcestujú do Kežmarku.

Perspektívne je možné využiť cvičebnicu aj v príprave učiteľov slovenčiny v Maďarsku, lebo v rôznych typoch slovenských škôl v Maďarsku majú tie isté gramatické ťažkosti ako v recipročnej situácii, veď jazyková typológia nepozná štátne hranice ani školské systémy.

Predstavenú publikáciu odporúčame využiť na seminároch študijných odborov slovakistiky predovšetkým tam, kde ide o slovenčinu v kontrastívnej a kontaktovej situácii. Je vhodná na zadanie domácich úloh, ako aj na rýchle opakovanie najdôležitejších vedomostí tesne pred skúškou.

Podujatia slovakistov v akademickom roku 2014/2015

Katedra slovenského jazyka a literatúry PF UJS zorganizovala v akademickom roku 2014/15 tieto akcie:

23.-24. októbra 2014

Pri príležitosti 20. výročia založenia Katedry stredoeurópskych štúdií na Karlovej Univerzite sa zorganizovalo medzinárodné stretnutie *Podoby vysokoškolskej slovakistiky* v Prahe.

Na tomto podujatí Dr. Sándor János Tóth, PhD. prezentoval činnosť Katedry slovenského jazyka a literatúry PF UJS: predstavil personálne pomery, študijný plán, vedecký výskum, projekty, publikácie, život katedry. Podarilo sa upevniť kontakty so zastúpenými slovakistickými pracoviskami. Obecenstvo tvorili predstavitelia slovakistiky takmer z celej strednej Európy.

11. novembra 2014

Do Týždňa vedy a techniky sme sa zapojili pozvanou prednáškou v Szinnyeiho knižnici. Dr. Gábor Horváth, PhD., historik cirkvi zo Segedína prednášal s názvom „*In hoc signo*“ o pôvode dvojkríža v stredovekom Uhorsku.

Dvojkríž dostal v rôznych historických obdobiach inú náplň. Jeho zobrazenie pochádza podľa slovenských heraldikov od Bela III., z r. 1190, neskoršie ho začali omylom používať ako symbol Horného Uhorska, lebo sa často vyskytoval v tamojších mestských erboch.

Na druhej strane, najstaršia zachovaná uhorská kráľovská vlajka, zobrazujúca dvojkríž, symbolizuje nie časť krajiny, ale celé Uhorsko. Stanovisko slovenských a maďarských historikov sa zhoduje v tom, že dvojkríž sa prevzal ako symbol moci z Byzancie. Je symbolom mnohých miest aj národov, ale ako symbol štátu sa používa iba na Slovensku a v Maďarsku.

Interpretácia trojvršia (Tatry, Matra, Fatra) pochádza zo 16. storočia. Pôvodne sú symbolom Golgoty. Dvojkríž je v takej súvislosti symbolom víťazstva Krista nad zlom. Dvojkríž používali pri kresťanských nájazdoch do Svätej Zeme s heslom „*In hoc signo vinces*“, t. j. „V tomto znaku vyhráš“. Tento pôvodne kresťanský symbol má rôzne neskoršie atribúty a obsahy, ktoré nie je možné bagatelizovať, no vždy treba upozorňovať na pôvodný význam.

O exkurzii v Budapešti **12. novembra 2014** písala študentka Lucia Valentová (SJ-NJ, Bc 1. ročník) takto:

Exkurzia v Budapešti bola veľmi zaujímavá. Boli sme v Celokrajinskej knižnici Széchenyiho.

Eszter Kovács nám prednášala o stredovekých knihách. Väčšinou boli písané gotickým písmom. Nevedeli sme ich prečítať, len niektoré slová. Boli tam knihy aj vo východoslovenskom nárečí, písané väčšinou maďarskou abecedou (namiesto ň bolo

ny atď.). Potom sme sa presunuli do Apponyho sály, kde sme mali možnosť vidieť ďalšiu zbierku historických kníh. Po programe v knižnici pán docent Ivan Halász nám ukázal slovenské pamätihodnosti v cente mesta. Navštívili sme evanjelický kostol, v ktorom pôsobil Ján Kollár ako farár. V Pešti mali Slováci jediný evanjelický kostol. Videli sme Bobulov dom. Bobula bol druhý najznámejší staviteľ v Budapešti t. č.

Nádor daroval Slovákom pozemok, na ktorom sa nachádzal evanjelický kostol s farou. Ten však predali Nemcom. Neskôr tu pôsobil Bachát – proštúrovsky básnik – ako farár. Neskôr v tomto dome bolo akési múzeum východného umenia – ten však zanikol a teraz je tam len veža zo starého kostola a celé je to tam spustošené. Videli sme aj divadlá či tzv. Lutherov Dom.

V dňoch **19.-21. marca 2015** PaedDr. Patrik Šenkár, PhD. absolvoval zahraničnú pracovnú cestu v rumunskom Nadlaku, kde prebiehala medzinárodná vedecká konferencia s názvom V tvorivej symbióze medzi Slovenskom a Dolnou zemou. Zároveň sa zúčastnil aj odovzdávania Ceny Ondreja Štefanka. Na spomínanej konferencii predniesol referát s názvom Básnické výpovede nadlackej Constance ako pylóny tvorivej symbiózy. Tento text následne bude aj publikovaný v konferenčnom zborníku v tlačenej podobe. V rámci tejto pracovnej cesty si pán doktor Šenkár zintenzívil kontakty s niektorými významnými odborníkmi v rámci skúmania problematiky dolnozemskej slovenskej literatúry, ktorej sa permanentne venuje vo svojej vedeckej práci. Týmito atribútmi sa vlastne potvrdil kontakt, ktorý bol uvádzaný aj v názve konferencie ohľadom tvorivej symbiózy.

4.-9. mája 2015 cestoval Dr. Sándor János Tóth, PhD. v rámci mobility Erasmus do Veľkého Varadína (Oradea, Rumunsko). Prednášal na Kresťanskej univerzite Partium o týchto témach:

- Slovensko-maďarsko-nemecké jazykové kontakty,
- Kontaktovej lingvistiky a jazykový obraz sveta,
- Interferenčné javy v maďarčine na Slovensku a v Rumunsku,
- Slováci v Rumunsku a v Maďarsku.

Nadväzoval sa odborné aj pracovné kontakty, niektoré publikácie PF UJS sa dostali do knižnice partnerskej inštitúcie.

doc. PaedDr. Peter Andruška, PhD.
 Ústav stredo európskych jazykov a kultúr
 Fakulta stredo európskych štúdií
 Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
 Dražovská 4
 SK–949 01 Nitra
 e-mail: pandruska@ukf.sk

PhDr. Benčatová, Ľudmila, CSc.
 Katedra slovenského jazyka
 Filozofická fakulta
 Univerzita Komenského
 Gondova 2
 SK–814 99 Bratislava 1
 e-mail: lbencatova@gmail.com

doc. PaedDr. Duchovičová, Jana PhD.
 Katedra pedagogiky
 Pedagogická fakulta
 Univerzita Konštantína Filozofa
 Dražovská cesta 4
 SK–949 74 Nitra
 e-mail: jduchovicova@ukf.sk

PhDr. Jana Gašparovičová, PhD.
 Katedra jazykovej prípravy
 Fakulta sociálnych vied
 Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
 Nám. J. Herdu 2
 SK–917 01 Trnava
 e-mail: jana.gasparovicova@ucm.sk

PhDr. Gunišová, Denisa PhD.
 Katedra pedagogiky
 Pedagogická fakulta
 Univerzita Konštantína Filozofa
 Dražovská cesta 4
 SK–949 74 Nitra
 e-mail: dgunisova@ukf.sk

Doc. Dr. Halász, Ivan PhD.
 Katedra slovenského jazyka a literatúry
 Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho
 Bratislavská cesta 3322
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: halasz.ivan@tk.mta.hu

doc. Dr. Horváth Kornélia, PhD.
 Katedra slovenského jazyka a literatúry
 Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho
 Bratislavská cesta 3322
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: kornelia.horvath71@gmail.com

Mgr. Jončev, Zsolt
 Železničná 1.
 SK–97901 Rimavská Sobota
 e-mail: joncevez@hotmail.com

Mgr. Alica Kurhajcová, PhD.
 Katedra histórie
 Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela
 Tajovského 40
 SK–974 01 Banská Bystrica
 e-mail: alica.kurhajcova@umb.sk

PaedDr. Šenkár, Patrik, PhD.
 Katedra slovenského jazyka a literatúry
 Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho
 Bratislavská cesta 3322
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: senkarp@ujss.sk

PaedDr. Takács, Štefan
 Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho
 Katedra informatiky
 SK–925 03 Horné Saliby č. 1213
 e-mail: dr.takacs@centrum.cz

Dr. Tóth, Sándor János, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho
Bratislavská cesta 3322
SK–945 01 Komárno
e-mail: toths@ujs.sk

Prof. PaedDr. Eva Vitézová, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta TU v Trnave
Priemyselná 4
P. O. BOX 9
SK–918 43 Trnava
e-mail: eva.vitezova@truni.sk

PaedDr. Vlnka, Jaroslav, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Filozofická fakulta
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Nám. J. Herdu 2
SK–917 01 Trnava
e-mail: vlnkajaroslav@gmail.com